

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MARTIN NIELSEN

FÆNGSELSDAGE

OG

FANGENÆTTER

Til Agnes

MARTIN NIELSEN

FÆNGSELSDAGE OG
FANGENÆTTER

MELBYHUS
1975

Martin Nielsen: FÆNGSELSDAGE OG FANGENÆTTER.

Copyright 1975 by

Forlaget Melbyhus, 6780 Skærbæk.

Tlf. (04) 75 17 04.

Tilrettelæggelse: H. E. Sørensen.

Grafisk produktion: Skive Offset - Oddense.

ISBN 87 87481 20 0

Tidligere udsendt:

H. E. Sørensen: Døden i Kastellet.

Klart nej til Fællesmarkedet.

Anton Kanstrup: Kampen for en tillidsmand.

H. E. Sørensen: Lyngens søn.

H. E. Sørensen: Grænsen drages.

Hans Scherfig: Tegninger.

Martin Nielsen: Kommunisternes kapital.

H. E. Sørensen: En landsby i Lilleasien.

H. E. Sørensen: For Gud og Spanien.

Otto Sand: Det fjerde Rige.

Poul Thomsen: Øens folk.

H. E. Sørensen: Albanien 73.

Hans Mosegaard: Grænsebarnet.

Villy Karlsson: Ploven og stjernerne.

Gerd Callesen: En verden at vinde.

Herluf Bidstrup: Bid 74.

Herluf Bidstrup: Sagtmodige suk.

Udkommer efteråret 1975:

Martin Nielsen: Undervejs mod livet.

H. E. Sørensen: Det brasilianske mirakel.

Herluf Bidstrup: Bid 75.

Musse Hartig: Revolutionære digte.

Fængselsdage og fangenætter er oprindelig udgivet af Forlaget Tiden 1949. Dette er et fotografisk genoptryk med Forlaget Tiden's velvillige tilladelse. Tegningerne er udført i Horserødlejren af kunstmalerne Knudaage Larsen og Emanuel Hansen, som selv var blandt de internerede. Billederne er venligst udlånt af kunstnerne, Museet for Danmarks Frihedskamp og en række privatpersoner.

Forside: Knud Due.

Forord

Af HANS SCHERFIG

Det havde været rimeligt, hvis Martin Nielsens tre klassiske bøger om besættelsestidens fængslede og deporterede kommunister forlængst var udgivet som et samlet værk. Beretningen om den danske gidsel-lejr i Horserød, den tyske tiltetgørelses-lejr i Stutthof og befrielsen og de overlevedes besværlige vandring mod livet.

Fængselsdage og Fangenætter har kun kunnet komme på de små forlag og har ikke pådraget sig toneangivende literaters interesse. Den danske demokratiske samvittighed er mindre følsom over for hjemlige foreteelser, og der er tilsyneladende et større borgerligt behov for den bindstærke bagtalelse af Sovjetunionen.

Bogen *Fængselsdage og Fangenætter* er skrevet efter *Rapport fra Stutthof og Undervejs mod Livet*. Men det er ikke en fortsættelse. Det er begyndelsen. Indledningen. Forudsætningen: Fængslingen og indespærringen af danske kommunister ved danske myndigheders foranstaltning. De to års ophold i Vestre Fængsel og Horserød-lejren.

Det drejer sig her ikke om tysk nazistisk barbari, men om dansk demokratisk forræderi. Regeringens, Folketingets, domstolenes, politiets og »den offentlige menings« forenede kompakte forræderi. Et pinligt vidnesbyrd fra en af de ofrede — et folketingsmedlem med parlamentarisk immunitet.

En optegnelse fra Horserød-lejren i april 1942:

»— I disse dage har aviserne meddelt, at så godt som alle Norges præster er arresteret, og at det samme er tilfældet med alle Norges lærere. De skal sendes på tvangsarbejde. Samtidig mærker vi bl. a. her i koncentrationslejren, at mange danske embedsmænd ligefrem føler sig bæret ved på de fremmedes vegne at holde os indespærret.

»Er det danske folk da gjort af ringere stof, er det dårligere af ka-

rakter end det norske og andre undertrykte folk, der kæmper deres bitre befrielseskamp? Jeg tror det ikke. — — «

Men nogle danskere var unægtelig meget dårlige. Der var Horserød-lejrens elendige inspektør, som også ved andre forfattere har fået en slags udødelighed som literær fodnote. Der var byretsdommeren, som påtog sig ansvaret for det fingerede »grundlovsforhør« af de ulovligt fængslede — ikke 24 timer efter anholdelsen, men med to måneders forsinkelse. Og der var hele Højesteret, som — uden at høre de fængslede — på forhånd havde en kendelse parat, som skulle gøre det ulovlige lovligt.

Der var regeringen (med socialdemokratisk statsminister), som ikke alene var skyldig i grundlovs-brud, men i højforræderi. Der var det samlede folketing (uden de kommunistiske medlemmer), som *enstemmigt* vedtog den ulovlige kommunist-lov. Der var de embedsmænd, som ligefrem følte sig bærede ved fjendens tillid. Der var det nidkære politi, som til tyskernes overraskelse gjorde mere, end der var forlangt. Der var først og fremmest den logrende borgerlige presse, som sammen med radioen frembragte »den offentlige mening«.

Men det er Martin Nielsens ære, at han ikke har glemt eller fortiet den hæderlighed og menneskelighed, man i de triste dage kunne møde på uventede steder. Vestre Fængsels sympatiske inspektør. Trofaste og hjælpsomme venner blandt de menige fængselsbetjente. Den uforglemmelige ædle personlighed, forhenværende kirkeminister, pastor *Th. Poulsen*, som gammel og svag ofrede sig for fangerne i den forfærdelige is-vinter 1941-42. Infame danske myndigheder forment ham senere adgang til Horserød-lejren og Vestre Fængsel.

I triste fængselsdage — bevogtet af hunde og bevæbnede landsmænd — skrev Martin Nielsen til sin lille søn, som endnu ikke kunne læse. » — — Når du til sin tid læser det, vil det forhåbentlig være uden interesse. De problemer, jeg har omtalt for dig, vil til den tid være løst af folket selv. — — «

Så vidt er det endnu ikke kommet. Men så optimistisk kunne en kommunist skrive i krigstidens og forræderiets sorteste år.

Blam Scheifzig

SIDSTE REDAKTIONSVAGT

Tror De, det *kan* være rigtigt, *kan* det virkeligt være sandt?

En ung kvinde stod med en svingtaske løst hængende over skulderen og lænede sig op ad mit skrivebord og så med et tvivlende og spørgende blik indtrængende på mig.

— Nej! Det er løgn! Men det er en forbandet løgn, der bevidst sættes i omløb med ganske bestemte politiske formål for øje. Jeg kender kun alt for godt den, De taler om, og jeg ved, at hun i mere end tyve år har haft den samme hadefulde og fjendtlige indstilling til Rusland og alt hvad der sker der eller kommer derfra. Men eet kan hun have ret i, snart vil vandene skilles, og så bliver det ikke politisk propaganda, men blodige og håndfaste realiteter, der tæller. Stol kun på det!

Jeg så på hende, mens jeg talte og fortsatte mere roligt:

— Hvad de store linjer i udviklingen angår, er der intet at være bekymret for.

— Jeg ville så gerne tro, at De har ret, men De må forstå, at det blev sagt med en sådan overbevisning, at det måtte gøre et meget stærkt indtryk, og husk så på, at det var det amerikanske efterretningsvæsen her i København, der fortroligt blev opgivet som kilden.

— »Fortrolige« oplysninger af den slags har altid udmærkede og troværdige kilder, det er en gammel politisk erfaring, men hør nu hvad jeg siger:

— Jeg har lige siden 1917 gjort mig den ulejlighed at følge det russiske folks kamp for socialismen, og jeg har haft den store fordel personligt at lære Rusland og det russiske folk at kende, og jeg har efter evne søgt at følge med og sætte mig ind i russisk udenrigspolitik, jeg påstår derfor, at jeg har noget begreb, om det jeg taler om:

— Forsøger Hitler at gennemtrumfe fordringer af den art, De omtaler, har vi krigen, og for første gang under denne mærkværdige krig vil Hitler ikke blot møde en jævnbyrdig militær, men frem for alt en moralsk overlegen modstander. Krigen vil blive frygtelig, den *kan* også blive langvarig, den vil komme til at ramme os hårdt, men samtidig vil den historisk betyde Nazismens og Fascismens totale undergang.

— Tak skal De have, fordi De ville høre på mig og tale med mig, men jeg måtte tale med et menneske, jeg har slet ikke sovet i nat på grund af det møde og den tale, men nu ved jeg da, hvordan I ser på det, og jeg skal nok forsøge at være stærk og tro på det, De har sagt mig.

Det var den 21. juni 1941 ved middagstid denne samtale fandt sted. Jeg sad på bladets redaktion og havde lige løbet morgenbladene igennem og læst de siden aftenen i forvejen indløbne censurerede telegrammer. Jeg havde også aflyttet et par legale og illegale radioudsendelser, og så var den unge kvinde kommet ind på mit kontor og havde lidt nervøst og stakåndet fortalt mig følgende:

— Hun gik på et specialkursus, hvor unge kvinder blev uddannet til en ny social hjælpeinstitution. Aftenen i forvejen havde disse unge kvinders egen forening ladet afholde et »fortroligt« informationsmøde, hvor en kendt kvindelig politiker havde talt. Taleren havde informeret om situationen og havde som triumf til slut under den »dybeste fortrolighed« oplyst, at Hitler netop havde tilstillet Stalin et ultimatum, der krævede ret til for Tyskland at »forpagte« Ukraine for et foreløbigt tidsrum af halvtreds år, og at Stalin »naturligvis« øjeblikkeligt havde bøjet sig, »da jo alverden vidste, at den Røde Armés kampværdi var lig nul«. Og for rigtigt at understrege vigtigheden og betydningen af den fremsatte påstand havde taleren igen til allersidst under »den allerdybeste fortrolighed« oplyst, at hendes meddelelse stammede fra det amerikanske efterretningsvæsen i København.

Talen havde naturligvis gjort et dybt forstemmende indtryk på de forsamlede unge kvinder, og det var en af dem, der næste formiddag havde taget mod til sig og var gået op i løvens hule i Griffenfeldsgade for at høre, hvad man der mente om situationen.

Eftermiddagen bragte ingen afklaring i den nervøse situation. Telegrammerne var fortsat lige forvirrede og intetsigende. De legale og illegale radiostationer, vi aflyttede, gav os heller ikke større orientering eller klarhed. Men at der var noget ekstraordinært på færde, var tydeligt nok. Der havde allerede længe gået vedvarende rygter om, at Hitler foretog store militære troppekonzentrationer på østfronten. Sovjetunionens stilling til indfaldet på Balkan stod også tydeligt præget i erindringen. Den russiske regerings skarpe svar til det fascistiske Ungarn og afslutningen af ikke-angrebs- og venskabspagten med Jugoslavien få timer, før dette land blev besat af tyske tropper, var varselstegn, der tydeligt signalerede, at nu kunne der ske hvad som helst.

På den anden side var det tænkeligt, ja, vel også meget muligt, ræsonnerede jeg, at den militære opmarch mod øst var en afledningsmanøvre, muligvis også en sikkerhedsforanstaltning, der skulle tjene til at dække det så længe proklamerede generalangreb på England.

Den engelske radio var officielt mådeholdent russiskfjendtlig, en norsk »illegal« stemme var direkte vendt mod Sovjetunionen, og visse andre illegale udsendelser, blandt andre en, der angaves at stamme fra oprørske SS-kredse, udmærkede sig ved et så rabiat og uhumsk sprogbrug, at det vistnok savner sit sidestykke. Den talte åbent og højkrøstet om en snarlig militær forbrødring mellem den »sorte« og »røde« fascist, mellem Hitler og Stalin. Vi, der i længere tid havde fulgt denne rabiate sender, var ikke i tvivl om, at den var en kamoufleret engelsk sender.

Men urolige var vi på redaktionen og i partiet. I årevis havde vi nu dagligt levet i denne enerverende politiske atmosfære. Først Hitlers magtovertagelse, så emigrantstrømmen til Danmark, opstanden i Wien, den spanske frihedskamps to blodige år og vore egne frivillige kammerater, der ikke vendte tilbage, derefter München, Tjekoslovakiet og så endelig den uundgåelige krig og den mærkelige vinter 1939—40, hvor vestmagterne syntes mere interesseret i krig med Sovjetunionen end mod Hitler, som de jo dog officielt var i krig med, så den 9. april og Danmarks og Norges skæbne, Frankrigs fald, Balkans underkuelse, og nu stod altså Hitler på sin tilsyneladende uovervindelige stridsvogn med stjernerne som forspand på en sejrrig march mod verdensherredømmet?

Sådan kunne det se ud. Dog havde vi aldrig troet på eller regnet med Hitlers sejr. Men vor tilværelse var vanskelig. Vi var et »legalt« parti og dagblad i et af nazisterne besat land. Gang på gang havde vi siden 9. april været tvunget til at omorganisere vort parti, ikke mindst fordi det danske politiske politi gjorde sig fortvivlede anstrengelser for at trænge ind i det. Vi havde konstateret dette på forskellig måde. Mænd fra det politiske politi afhørte værter og tjenere i de lokaler, hvor vi tidligere havde afholdt vore møder, for derigennem at skaffe sig viden om, hvor vi nu holdt til. Vi havde beviser for, at politiet *efter* den 9. april havde indsamlet oplysninger på postkontorerne om, hvem der var eller havde været abonnenter på vore blade og tidsskrifter, og på landets amtsstuer om, hvem der de sidste femogtyve år havde været opstillet eller været stillere på vore lister til folketings- og kommunevalg.

Allerede umiddelbart efter den 9. april havde vi ophævet den bestående centralledelse og lagt hele ledelsen i hænderne på en illegal ledelse, der blot bestod af tre mand. Vi havde opdelt alle vore tidligere partiafdelinger i mindre grupper og ved opdelingen ladet enhver, der kunne næres blot den ringeste mistillid til, glide ud i mørket, og vi havde derudover truffet en række forberedelser til overgang til illegalitet. Illegale organisationer og grupper var dannet, illegale bopæle, postadresser og lignende var fremskaffet, en organisation med forbindelser, kurerer, skrivemaskiner, duplikatorer, papir, stencilslagre, ja, endog et trykkeri og meget andet stod færdigt til vor rådighed. I den første tid efter 9. april havde vore ledende folk, deriblandt jeg selv, benyttet illegale kvarterer om natten, men da der intet skete, var dette hørt op igen.

Ved sekstiden om eftermiddagen tog jeg hjem for at spise til middag. Jeg havde nemlig den dag aftenvagten på redaktionen. Besætningen var så lille, at der kun kunne afses een mand til aftenvagten og een til ombrydningen i trykkeriet, der befandt sig ude i byen.

Da jeg kom tilbage ved ottertiden for at redigere de telegrammer, der lidt efter lidt indløb henimod klokken elleve, det seneste tidspunkt, vi kunne gøre os håb om at få noget på, sad jeg og tænkte på alt det, vi havde været igennem, og det, situationen nu kunne indebære.

Jeg sad og så på sideaftrykkene, efterhånden som de indløb fra trykkeriet. Det var søndag næste dag, og vi havde et »stort« blad, hvilket vil sige, at bladet ikke blot var større i sideantal end det sædvanlige daglige, men på grund af de københavnske partimedlemmers frivillige søndagssalg blev solgt i et oplag på lidt over det dobbelte af bladets normale daglige oplag.

Fjernskriver havde vi ikke, så vi måtte nøjes med Ritzaus »gule blade«, men vi havde dog en ordning med bureauet om, at vi selv kunne hente telegrammerne, ligesom Ritzaus bureau ikke var uvillig til i telefonen at give et praj, hvis der var noget vigtigt på trapperne i de sene aftentimer.

Ved sådan at sidde og se på de sideaftryk, der i morgen ville udgøre den færdige avis, syntes jeg ikke, bladets tekst afspejlede situationen, sådan som jeg følte, den virkelig var, og jeg havde derfor en ekstra gang sendt budet ned på Ritzau for at hente telegrammer i håb om, at noget skulle vise sig i sidste øjeblik. Jeg var derfor ganske alene på redaktionen, da Thorkild, der hele aftenen havde siddet inde på partiets kontorer og arbejdet med ugebladet, kom ind til mig for at slå en sludder af, inden han gik.

— Det bliver krig! sagde han.

— Ja, naturligvis bliver det til krig, du troede måske, det var en nyhed, du kom med, svarede jeg lidt irriteret.

— Det bliver til krig *nu*, gentog han og understregede sin mening ved at slå sin mægtige håndflade i bordet, så kaffekopperne dansede.

Jeg sad lidt og tænkte igen over situationen, så sagde jeg:

— At det bliver til krig, er naturligvis lige så sikkert som amen i kirken. Spørgsmålet er blot, hvornår. Og jeg kan ikke tro, at det er lige umiddelbart forestående. Hvis der virkelig var noget alvorligt i opræk nu, tror jeg, vi på den ene eller anden måde ville have fået det at vide. Husk på, det er ikke mange uger siden, vor ven på »Social-Demokraten« sendte os en alarmerende natlig advarsel om, at der vistnok var noget alvorligt i gære også mod os, og du husker jo nok, at den gang var det i hvert fald blind alarm. Hvis der nu var noget alvorligt på færde, ville han ganske givet igen give livstegn fra sig, og du ved jo også, at der er andre, der i den senere tid ikke har været bange for at tage telefonen, hvis

de mente, der var noget, vi burde vide, og endelig kan jeg ikke tro, at regeringen ikke direkte eller indirekte ville lade noget sive ud, hvis det var, som du mener.

— Ja, det er godt nok, alt hvad du siger, Martin, men jeg tror, det bliver til krig *nu*, sagde Thorkild, idet han gik, ikke hjem til sin bopæl, men hen til sin kæreste, hvor han sov den nat og derfor undslap den næste morgen.

Budet var kommet tilbage med de sidste telegrammer fra Ritzau, men de sagde heller ikke noget. Vi havde igen lavet kaffe, alt for stærk kaffe, og jeg sad og tænkte over situationen. Så fandt jeg Stalins tale om Sovjetunionens udenrigspolitik på den attende partikongres den 10. marts 1939 frem og læste bl. a. følgende:

»Sovjetunionens udenrigspolitik er klar og forståelig:

1. Vi er for freden og for styrkelse af saglige forbindelser med alle lande, på dette standpunkt står vi og vil fortsat stå, for så vidt disse lande opretholder lignende forbindelser med Sovjetunionen, for så vidt de ikke gør forsøg på at krænke vort lands interesser.

2. Vi er tilhængere af fredelige, venskabelige og nabovenlige forbindelser med alle nabolande, som har fælles grænse med Sovjetunionen, på dette standpunkt står vi og vil fortsat stå, for så vidt disse lande opretholder lignende forbindelser med Sovjetunionen, for så vidt de hverken direkte eller indirekte gør forsøg på at krænke Sovjetstatens interesser i sine grænsers urokkelighed og ukrænkelighed.

3. Vi er for støtte til naboer, som er blevet ofre for aggression, og som kæmper for deres hjemstavn's uafhængighed.

4. Vi er ikke bange for angribernes trusler, og vi er rede til at svare med to slag for hvert et til krigsophidserne, der forsøger at gøre indgreb i Sovjetunionens grænsers ukrænkelighed.

I sin udenrigspolitik støtter Sovjetunionen sig på:

1. sin voksende økonomiske, politiske og kulturelle magt,
2. vort sovjetlands moralsk-politiske enhed,
3. venskabet mellem vort lands folkeslag,
4. sin Røde Hær og Røde Krigsflåde,
5. sin fredspolitik,

6. den moralske støtte fra det arbejdende folk i alle lande, hvis allerdybeste interesse det er, at freden opretholdes,

7. på forståelsen hos de lande, som af disse eller hine årsager ikke er interesseret i et brud på freden.

Partiets opgaver på udenrigspolitikens område består i følgende:

1. også i fremtiden at føre en politik for freden til styrkelse af saglige forbindelser med alle lande,

2. at iagttage forsigtighed og ikke give krigsprovokatørerne, som har for skik at lade andre rage kastanierne ud af ilden for sig, mulighed for at drage vort land ind i konflikter,

3. med alle midler styrke vor Røde Armé og vor Røde Krigsflådes kampkraft,

4. at styrke det internationale venskabsforhold til det arbejdende folk verden over, der er interesseret i fred og venskab mellem nationerne.«

Jeg læste dette afsnit igennem endnu en gang, tog en saks og klippede det ud og klæbede det på et stykke manuskriptpapir og gav det denne overskrift: *Stalin om Sovjetunionens udenrigspolitik!*

— Sig til dem, at det skal sættes tospaltet, gennemsat og i ramme. Har de ikke plads til det, må de smide noget af det andet ud, sagde jeg til budet, da han gik over på trykkeriet med det.

Først efter Danmarks befrielse så jeg »Arbejderbladet« for den 22. juni 1941. Stalins tale var med, men af en eller anden grund manglede punkt fire i det første afsnit. Hvorfor bliver næppe nogensinde opklaret.

Sporvognene kørte endnu, da jeg kom op på Nørrebrogade. Jeg gik imidlertid hjem den nat. Undervejs tænkte jeg endnu en gang situationen igennem og overvejede igen, om jeg ikke i stedet for at gå hjem hellere burde opsøge den illegale bopæl, jeg var anvist, og som stod rede til mig, og som jeg oven i købet havde nøglen til i min lomme.

Men jeg troede ikke på krig endnu. Jeg fastslog igen overfor mig selv, at hvis noget sådant virkelig forestod, var det helt utænkeligt, at vi ikke på en eller anden måde ville have fået en advarsel. Det var også helt utænkeligt, mente jeg, at regeringen i så fald ikke indirekte ville have givet os et praj.

Og så var det søndag i morgen. Bladet udkom ikke om mandagen, så

hele redaktionen havde samlet fridag om søndagen. Jeg havde om eftermiddagen i den anledning været nede hos Minna i ekspeditionen og fået et forskud på 10 kroner. Vi, Agnes og jeg, havde bestemt, da det tegnede til at blive årets første egentlige sommersøndag, at vi fra morgenstunden ville tage i skoven med vores lille dreng.

Der stod en kop te til mig, da jeg kom hjem. Jeg satte mig og havde ingen lyst til at gå i seng. Jeg ville falde til ro først. Jeg sad igen og overvejede situationen og gennembladede endnu en gang dagens aviser. Ved halvtretiden gik jeg endelig i seng, men med den faste beslutning, at jeg næste morgen ville være oppe for at tage den første danske udsendelse fra London.

Drengen skulle nok som sædvanlig sørge for, at jeg vågnede, tænkte jeg, da jeg lagde mig til ro.

II

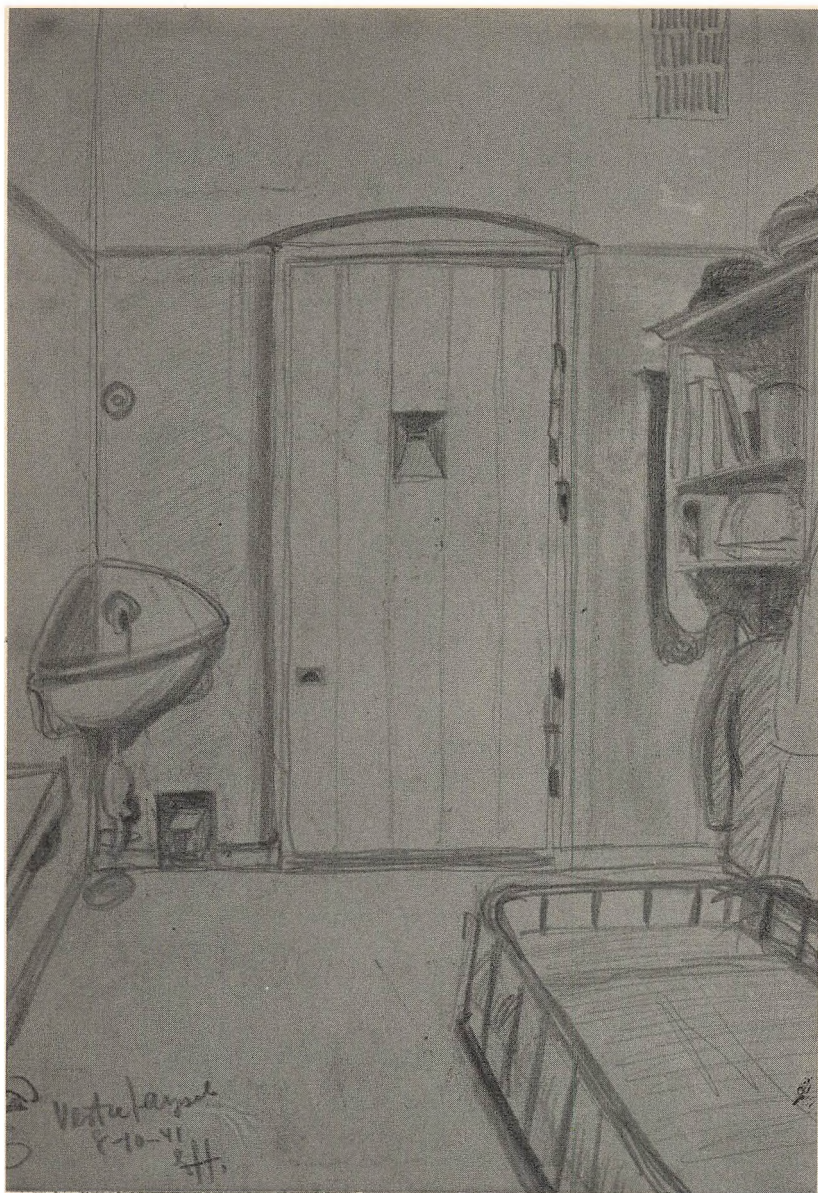
DEN 22. JUNI

Da jeg vågnede om morgenen søndag den 22. juni havde den danske udsendelse i den engelske radio allerede været der. Agnes, der havde bemærket, at jeg var kommet sent i seng, var selv forlængst stået op og havde fået drengen til at beskæftige sig med noget i sin egen lille seng, så han ikke som sædvanlig forstyrrede mig.

Jeg vågnede imidlertid ved, at drengen var blevet ked af legen og nu var på vej fra sin egen seng og op i min for at lege. Jeg så på uret og konstaterede kendsgerningen, at den danske udsendelse fra London havde været der, og gav mig til at lege med drengen.

Agnes fortsatte sit arbejde i køkkenet med at lave morgenkaffe og smøre den madpakke, vi skulle have med i skoven.

Så ringede det på entrédøren. Agnes, der endnu var i nattøj, gik ud i entreen og lukkede op, idet hun samtidig stak hovedet frem for at se, hvem det kunne være, der kom så tidligt. Men øjeblikkelig blev der sat

Celle i Vestre Fængsel. Tegning af Emanuel Hansen, 1941.

en fod mellem døren og karmen, og ind trådte to unge, høje mænd af den type, man kan kende på, at de ikke er i uniform. Jeg hørte, der blev vekslet nogle ord ude i entreen, så lukkede Agnes døren ind til soveværelset op. Hun var hvid i ansigtet:

— Martin, det er politiet, fik hun lige sagt, men i det samme stod de to selvbudne gæster i døren mellem stuen og soveværelset, de skulle ingen risiko løbe.

Jeg sprang forbitret ud af sengen og spurgte:

— Hvem er De, hvad vil De, med hvilken ret trænger De Dem ind i mit hjem?

Det var synd at sige, at de to mænd var stolte af situationen, men den ene trak dog et politiskilt op af lommen og viste mig det:

— Det er kriminalpolitiet. De må klæde Dem på og følge med os op på Politigården, der er noget, man vil spørge Dem om.

— Med hvilken ret trænger De ind i mit hjem, spurgte jeg igen, ved De ikke, at jeg er medlem af rigsdagen, ved De ikke, hvad det vil sige, ved De ikke, at De er i færd med at bryde grundloven?

— Hr. Nielsen, sagde nu den ene af dem, De må klæde Dem på og følge med, vi handler kun efter ordre.

Jeg blev endnu mere ophidset og krævede forbitret en forklaring.

— Jamen, ved De da ikke, at der i nat er udbrudt krig mellem Tyskland og Rusland? spurgte den ene.

Mit ansigtsudtryk lod dem forstå, at det vidste jeg ikke.

De fulgte mig som hunde, hvor jeg gik og stod. Mens jeg nødtørftigt vaskede mig, stod den ene af dem i døren ind til badeværelset for at passe på mig; hvorfor, ja, det må guderne og politiet vide, for mulighed for flugt var udelukket. De kunne se, at badeværelset lå midt i lejligheden, og at det intet vindu havde, og de vidste, at lejligheden lå på fjerde sal og kun havde een trappe.

Agnes, der stadig stod som forstenet i entreen, sagde ikke noget. Drengen, der ikke forstod, hvad der foregik, løb i sin kravledragt inde i stuen og spillede fodbold med en lille rød bold, mens den anden kriminalbetjent tilsyneladende legede, eller i hvert fald lod, som om han legede med ham.

Vi havde ikke vekslet flere ord. Jeg havde under stadig opsigt klædt mig på og var nu gået ind i stuen til min lille dreng.

— Ja-e, sagde den ene betjent, så er der endnu en ting: vi har ordre til at foretage ransagning!

Nu kunne jeg ikke beherske mig længere. Jeg eksploderede simpelthen og gjorde de to kriminalbetjente i jævne, men let forståelige ord opmærksom på, at det, de nu var i færd med at foretage sig, var i dobbelt forstand at krænke de love, de fik deres løn for at passe på blev overholdt. For det første var jeg som folkevalgt medlem af rigsdagen ekstra beskyttet af grundloven, min person og mit hjem var fredhelligt, og dernæst måtte de vel for fandan vide, at en husundersøgelse uden dommerkendelse var ulovlig i henhold til retsplejeloven.

De indrømmede blankt begge dele, men:

— Vi handler efter ordre, hr. Nielsen!

— Hvem har givet Dem sådanne grundlovsstridige ordrer?

— Det kan vi ikke sige, men der er sket så meget i nat!

— Foretager De ransagning i mit hjem mod min protest, agter jeg, når dette er forbi, at drage de herrer personlig til ansvar for, hvad De foretager Dem her!

— Når folketingsmanden tager det på den måde, sagde den ene langsomt og så meget sigende på den anden, så bliver vi vel nødt til at gøre det, som vi hellere ville have undgået?

— Ja, svarede den anden, gå du ned og hent ham op, så bliver jeg her og passer på imens!

Et øjeblik efter at den første var gået ud af entrédøren, ringede det på. Agnes for til og lukkede op. Det var en kammerat, der kom for at advare mig, men for sent:

— Forsvind, hviskede Agnes, politiet er her allerede. Uden et ord forsvandt kammeraten, og da han skyndte sig ned ad trappen, mødte han for opadgående den første kriminalbetjent i følge med endnu en herre. De standsede ham ikke, og på den måde klarede *Ib* frisag i godt et år i første omgang.

— Det er et medlem af det tyske sikkerhedspoliti, sagde kriminalbetjenten, da de kom ind. Det er ham, der bestemmer, hvad der skal ske her!

Jeg så vistnok hånligt på betjenten, for han vendte øjnene fra mig og sagde henvendt til den lille tysker, der senere viste sig at være dr. *Fest*:

— Folketingsmanden modsætter sig ransagningen uden dommerkendelse.

Gestapomanden så foragteligt op og ned ad mig.

— Det interesserer mig ikke, hvad Nielsen siger. Gør som jeg befaler!

Han så sig lidt rundt i stuen, særlig syntes bøgerne at interessere ham. Han standsede ved reolen og tog et bind af Lenins udvalgte værker ud og stod lidt med det i hånden, så satte han det ind igen og gik hen til skrivebordet og stod lidt der og fingererede ved en finsk dolk, der lå på bordet. Så sagde han:

— Jeg kører med til Politigården med Nielsen, De bliver her, han pegede på den ene af betjentene, og De, han pegede på den anden, kører vognen op til Gården. Husundersøgelsen foretager vi senere, og De, han pegede igen på den første, garanterer, at fru Nielsen intet lader forsvinde!

— Jawohl! De to kriminalbetjente rettede sig op.

— Kom så, Nielsen, sagde den ene.

Jeg tog min lille dreng op og kyssede ham og tog så afsked med min kone, der endnu stod som forstenet:

— Hvor længe tror du, det varer, hviskede hun endelig, da hun trykkede sig ind til mig.

— Indtil Tyskland er knust, svarede jeg.

— Men hvad skal jeg gøre?

— Først og sidst passe på drengen og dernæst passe på dig selv.

Tyskeren sad på bagsædet ved siden af mig, mens hans makker, den danske kriminalbetjent, kørte vognen. Jeg havde for nogen tid siden fået en lille pakke skrå af Hans Kirk med den lakoniske bemærkning:

— Jeg er begyndt at bruge skrå, det plejer man at kunne få i fængslet, selv om man ikke må ryge, du skulle også vænne dig til det, så bliver overgangen ikke så svær!

Jeg tog nu den lille pakke skrå op af lommen, mens vi kørte gennem de allerede solbakte, men endnu ret mennesketomme gader:

— Hvad er det, spurgte gestapomanden inkvisitorisk, da han så mig åbne pakken, han var vel bange for, at jeg skulle tage gift og på den måde unddrage mig hans rækkevidde.

Jeg viste ham indholdet.

Han trak foragteligt på skulderen:

— Achso, achso! Kautabak!

Da jeg stak rullen i lommen igen efter at have taget mig en ende, fik jeg lejlighed til at tage den yalenøgle op, der hørte til min illegale bopæl og lade den forsvinde mellem sædets hynde og ryglæn. Man vidste jo aldrig...

Det var, som Agnes og jeg havde regnet med, blevet årets første egentlige sommersøndag. Allerede så tidligt på formiddagen var det bagende varmt. Der var absolut intet usædvanligt at se på gaderne. Kun hist og her mødte vi unge mennesker, der parvis på cykle søgte ud af den varme by. Først da vi kom gennem Rantzausgade og passerede hjørnet af Griffenfeldsgade, blev min opmærksomhed vakt. Med et blik ned ad gaden i forbifarten så jeg, at der udenfor nr. 50 holdt flere biler og et par af de store udrykningsvogne, mens mængder af uniformeret politi stod vagt og holdt en nysgerrig menneskemængde på afstand. Så var partiets og bladets kontorer altså besat!

Politigården var i allerhøjeste alarmtilstand. Biler for ud og ind, og civile politimænd ligeså. Da vognen kom ind i den indre gård, overlod gestapomanden mig til den danske kriminalbetjents varetægt. Ad mærkelige, runde og labyrintagtige gange blev jeg ført ind i et stort rum. På vejen gennem de mange og lange gange havde kriminalbetjenten indladende sagt:

— Heller ikke jeg forstår et ord af det hele, men De skal se, De kommer nok hjem igen i løbet af dagen. Folketingsmændene kan de i hvert fald ikke beholde.

Min natur tro svarede jeg ham kun med et foragteligt snøft.

Inde i det store rum for kriminalbetjente frem og tilbage, ud og ind. Ordre blev givet, hold afgik, telefoner kimedede, og af og til kunne man af samtalen forstå, at ofret ikke havde været hjemme, den eftersøgte var

ikke »antruffet« på sin bopæl. Jovist, det var Politigårdens helt store dag. Apparatet klappede, som om det var smurt i forvejen, og ordren, hvem der nu end havde givet den, blev punktligt og eksemplarisk udført.

Mens jeg sad og ventede, bevogtet af en betjent, blev flere og flere personer enten ført ind i rummet, hvor jeg sad, eller igennem det, ligesom jeg gennem åbentstående døre kunne se ind i andre rum, hvor der også sad kvinder og mænd under bevogtning.

Hvad jeg på den måde så, gjorde, at jeg indædt sad og gentog for mig selv:

— Det var dog satans, det var dog satans! Jeg kendte dem alle uden undtagelse. Det var det københavnske partis ledende og bedst kendte folk. Her var vistnok ikke noget at tage fejl af, der var gået frem efter en i forvejen nøje udarbejdet plan.

Mit navn blev råbt op, og jeg blev ført ind i et mindre rum:

— Sæt Dem ned, Martin Nielsen, sagde en svær, kraftig og jovialt udseende mand, der sad ved bordet foran mig, mens hans »makker«, der sad ved et andet bord, var så demonstrativt optaget af andet arbejde, at det var tydeligt for enhver, at de to hørte sammen. »Makkeren« var endnu sværere og mere rund end manden foran mig.

— Hvad skal den komedie betyde? spurgte jeg.

— *Kære* Martin Nielsen, svarede den joviale mand foran mig i en tone, så man måtte tro, at vi mindst een gang ugentlig i de sidste tyve år havde spillet sjavs sammen, *kære* Martin Nielsen, jeg ved det ikke, det hele er forrykt, men vi handler efter ordre, og nu skal jeg optage en rapport.

— Over hvad? spurgte jeg.

— Ja-e, bare jeg vidste det, den kraftige mand rystede dybt bekymret på sit store politihoved, bare jeg vidste det, men jeg handler efter ordre og skal udspørge Dem om Deres forhold til Tyskland, Sverige og Rusland!

— Hvad er det dog for noget forrykt vås?

— Kan ikke sige det, ved det ikke selv!

— De kan få mit navn, fødselsdato og bopæl og ikke et kuk mere!

Han skrev lidt på maskinen og læste så omtrent følgende op for mig:

— Foreholdt sin stilling til Tyskland, Sverige og Rusland erklærede komparenten, at da han ikke forstod spørgsmålet, kunne han ikke be-

svare det. Hvad iøvrigt angik hans politiske opfattelse, henviste han til »Arbejderbladet«, for hvilket han er ansvarshavende redaktør, og henviste iøvrigt til, at han er folketingsmand og nedlagde energisk protest mod sin anholdelse.

— Kan De godkende dette?

— Ja!

— Vær så venlig at skrive under her.

Jeg skrev under.

— Jeg går ud fra, at jeg nu er anholdt?

— Ja!

— Betyder dette, at jeg bliver fremstillet for en dommer og forelagt en sigtelse for lovovertrædelser, inden de i retsplejeloven foreskrevne fireogtyve timer?

Den svære mand rejste sig i sin fulde højde, virrede med hovedet og slog afværgende ud med hænderne.

— Jeg ved det ikke, *kære* Martin Nielsen, jeg ved det ikke, jeg ved ingenting!

Da jeg kom tilbage til det store rum, var det fyldt med endnu flere kendte ansigter. Der blev arbejdet hurtigt og effektivt. En kriminalbetjent kom hen til mig:

— Tøm Deres lommer for alt, hvad De har i dem! Han befølte mig med professionel grundighed og tilfredshed over hele kroppen.

Alt, hvad jeg havde, var min tegnebog, der foruden Minnas fattige ti kroner indeholdt mit medlemskort til partiet og mit journalistkort, underskrevet af rigspolitichef Thune Jacobsen. Derudover havde jeg blot et lommestørklæde, en nøgle, en brugt sporvejsbillet, en pakke cigaretter med syv stykker, en kam og så Hans Kirks lille rulle skrån.

— Skråen og kammen kan De beholde, resten beholder vi, sagde betjenten efter omhyggeligt at have noteret effekterne ned.

Hans Kirk havde været forudseende.

Jeg sad i et af Politigårdens skabe i mange timer. Skabene er nogle bure, overtrukket med ståltråd foroven. Der er en bænk i dem, så man kan sidde ned, men der er ikke plads til, at man kan røre sig. Luften i disse

skabe er konstant dårlig, og bedre var det ikke den dag, fordi der i skabet ved siden af mig sad en beruser, der var blevet indfanget i nattens løb, og som havde kastet op og på anden måde forurennet luften.

Henpå eftermiddagen blev jeg endelig afhentet og gennem lange, runde gange havnede jeg i et rum, som jeg forstod tilhørte fængselsvæsenet. Det var en fængselsfunktionær, der modtog mig. Her blev jeg indskrevet igen:

— Stilling?

— Folketingsmand!

Betjenten så et øjeblik op, så fortsatte han med at skrive, som om intet usædvanligt var hændt.

Efter indskrivningen blev jeg lukket ind i en stor, mørk celle ved siden af fængselsvæsenets kontor. Flere andre var kommet før jeg.

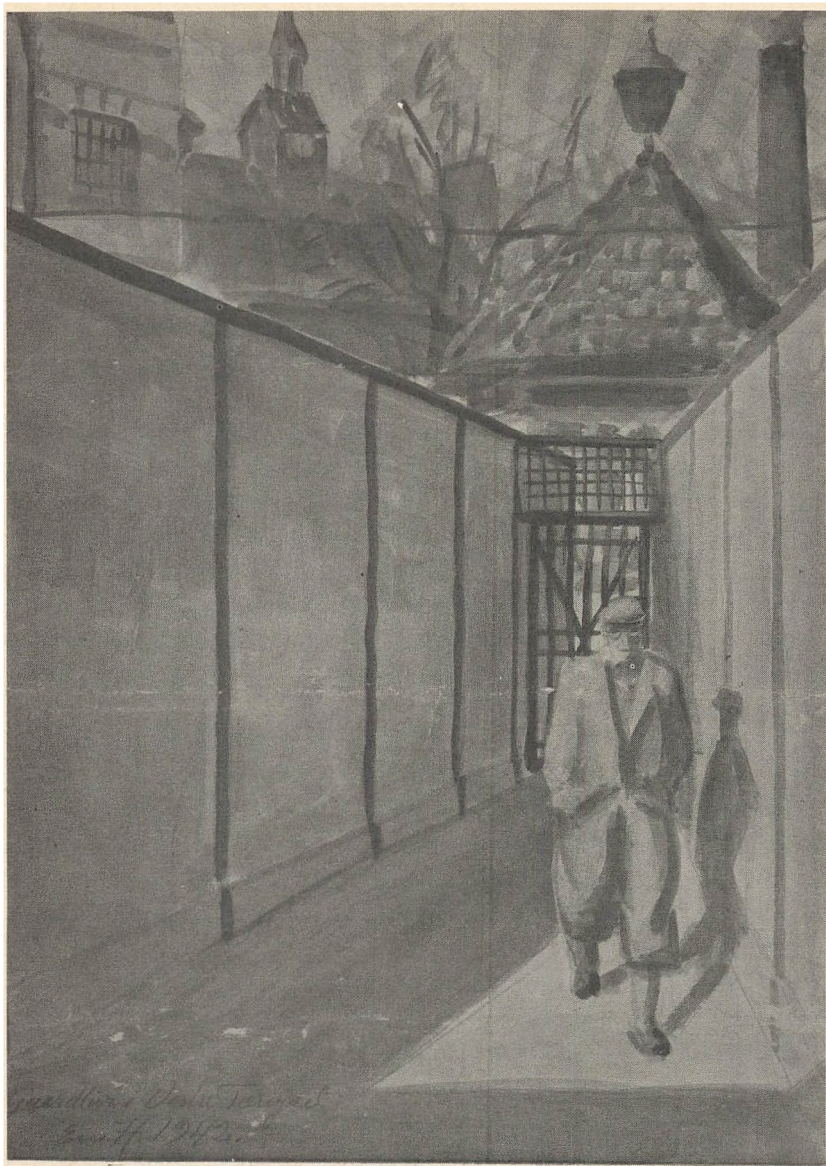
— Nå, goddag, Martin, sagde Kirk, idet han kom hen imod mig og rakte mig sin ene hånd, mens han med den anden famlede med en rulle skrå:

— Tag dig en skrå, men hold godt hus med den, for nu kommer vi sgu ikke ud, før Hitler dingler i galgen!

III

VESTRE FÆNGSEL

Sent på eftermiddagen blev vi ført ned i Politigårdens store gård, hvor der holdt en lang række salatfade, der den dag gik i fast rutefart mellem Politigården og Vestre Fængsel. Hver af de store cellevogne blev proppet med lige så mange fanger, der kunne være i den. Den, der aldrig er blevet befordret i en cellevogn, kan prise sig lykkelig. Gennem vognen går en lang gang, og til begge sider for gangen er der små bure, der kan aflåses udefra. I disse bure kan et lidt svært menneske måske sidde ned, stå op kan ingen. I nogle af burene er der i vognens sider mat, splintfrit glas, i andre er der øverst oppe boret to, tre små huller, der dels skal være luftventiler, dels give en smule lys i buret. Det var den dag og altid senere, når

Gårdtur i Vestre Fængsel. Akvarel af Emanuel Hansen, 1942.

jeg blev befordret i disse vogne, kvælende varmt i burene. Efter et øjeblik forløb er det faktisk sådan, at man kun med besvær kan få vejret. Såvel disse cellevogne som Politigårdens skabe er en skændsel for et retsvæsen, der vil kalde sig civiliseret.

På vejen fra Politigården til Vestre Fængsel søgte jeg at kikke ud ad et af de små lufthuller. Det var kun et lille og flimrende billede af byens søndagsliv, jeg fik. Men af de små solflimrende glimt af livet på gaden, som jeg i forbifarten opsnappede, forstod jeg dog, at den solvarme bys søndagsklædte, glade mennesker i almindelighed ikke syntes at have fattet, at søndag den 22. juni 1941 blev der vendt et betydningsfuldt blad i historiens store bog.

Jeg kom derved til at sidde og tænke på en samtale, jeg få dage i forvejen på rigsdagen havde haft med en journalist ved en konservativ avis, der som den første journalist fra borgerlig side meldte sig i frihedskampens rækker og snart fandt sin naturlige plads i »Frit Danmark«s organisation og redaktion.

Han havde tydeligt ved den lejlighed givet udtryk for, at han før eller senere regnede med en krig mellem Nazityskland og Sovjetunionen og ønskede nu faktiske oplysninger om vort partis stilling og politik under en sådan situation.

Da jeg gennem mange år havde kendt ham som en dygtig og loyal journalist, der uden at være socialist og endnu mindre kommunist ærligt søgte efter en ståplads i frihedens og fremskridtets rækker, talte vi ved den lejlighed åbent ud. Og det blev senere mit indtryk, at netop denne sidste af vore mange samtaler i årenes løb ikke blot var nyttig, men blev af betydning for det, der senere skulle komme. Men jeg huskede også, hvad han havde sagt:

— Du skal ikke være i tvivl om, at den dag krigen mellem Tyskland og Rusland er en kendsgerning, vil krigen først for store dele af det danske borgerskab få sin mening. Jeg kender mine pappenheimere. Jeg har ikke for intet hele mit liv færdedes i disse kredse, og jeg kender deres indstilling ud og ind. Den dag, Hitler angriber Rusland, vil langt den største part af disse kredse med begejstring slutte op i det store korstog mod bolsjevismen, og der vil komme bitre tider for den organiserede mod-

standsbevægelse, der så bliver tvingende nødvendig, indtil disse kredses indflydelse er knust eller i hvert fald neutraliseret. Og hvad tror du selv om den officielle arbejderbevægelses øverste top? En illegal modstandsbevægelse må derfor begynde i det små og gå uhyre varsomt politisk til værks i den første tid.

I mit stille sind gav jeg ham under køreturen til Vestre fængsel ret.

Vi blev en for en ført ind i modtagelsescellen. Af de der residerende fængselsbetjente blev vi straks omtalt som »han« og fik ordre til at trække hver eneste trevl af kroppen. Badning, der ellers hører med til ceremonien, var der derimod ikke tid til. Tøjet blev undersøgt med professionel omhu, og derefter blev den nøgne krop mønstret med sagkyndige blikke, hvorpå »han« fik ordre til at vende sig om, bøje sig sammen og med hænderne åbne skuren i sædet, for at statens tillidsmænd kunne se, hvorvidt der på dette sted skulle være skjult statsfarligt materiale.

Efter at tøjet var trukket på igen, blev jeg ad endeløse, cementerede gange ført forbi et utal af ensartede smalle celledøre og kom gennem en skaktlignende bygning med fuldstændig ens etager, der kun var adskilt med et trådnæt, endelig ind i en stor hjørnecelle i straffefløjens første etage.

Under den lange vandring havde jeg iagttaget, hvordan andre fængselsbetjente hastede frem og tilbage. Straffefanger og andre fanger blev i hast flyttet ud af deres celler og blev to eller tre stuvet sammen i andre celler for at skaffe plads til de mange farlige statsforbrydere, der nu holdt deres indtog.

Den celle, jeg endelig havnede i, var egentlig tre celler i et hjørne, der var slået sammen til en og almindeligvis brugtes til fælles værksted for fanger, der afsonede straf. I største hast havde man nu ryddet ud og langs væggene stillet køjer, »hundekurve« kaldte vi dem, lave jernindretninger med en bund af båndjern, der stod på det bare stengulv. I rummets midte stod et par svære, uhøvlede arbejdsborde, et par lignende stole, en bænk og et par taburetter. I dette rum samledes vi i eftermiddagens og aftenens løb en 12—15 fanger. Med undtagelse af een kendte jeg dem alle udmærket, det var mine kammerater gennem mange år. Der var en københavnsk fagforeningsformand, der var et par ældre partiarbejdere, der var en ung, lovende videnskabsmand, der var mange andre, og så var der en russer.

Han er egentlig et helt kapitel for sig selv, fordi de danske myndigheder efter befrielsen simpelthen frimodigt benægter, at han nogensinde har eksisteret. Han var tilknyttet det russiske gesandtskab og blev efter tysk ordre, da det danske politi om morgenen den 22. juni afspærrede gesandtskabsbygningen på Frydendalsvej, arresteret, og var i dagens løb havnet i Vestre Fængsel. Han forstod til fuldkommenhed dansk og talte det nogenlunde, men overfor myndighederne nægtede han kendskab til noget andet sprog end russisk. Han nægtede at underskrive eller »kvittere« på noget som helst papir, og vorherre skal vide, at vi de første dage måtte »kvittere« mange gange. Derimod skrev han hver dag breve på russisk til udenrigsministeriet og protesterede mod sin indespærring og var iøvrigt lige glad. Han var ikke i tvivl om, at han ville komme ud og blive udvekslet sammen med gesandtskabet, og så ville han til fronten. I hans sjæl var ingen tvivl: Rusland ville vinde krigen. Han var efter alt at dømmes officer i den Røde Armé.

Vi talte sammen om situationen, hver berettede om sine oplevelser den dag. Der var efterhånden blevet kvælende varmt i det overfyldte rum, og de små tilgitrede cellevinduer, der sad højt oppe under det hvælvede cementloft, var hermetisk tillukkede.

Under et mægtigt spektakel blev en nøgle stukket i døren, og den gik op. Ind trådte en ældre fængselsbetjent, der havde den hvide, klædelige sommerjakke på. Han mønstrede os strengt og råbte så:

— Rejs Dem op, når jeg kommer ind!

Vi så lidt på den vrede mand og rejste os så langsomt op med undtagelse af russeren, der flegmatisk blev siddende.

— Rejs Dem op, siger jeg!

Russeren blev siddende og så ironisk på den nu meget vrede mand. Jeg søgte at skaffe forståelse ved at sige, at manden var udlænding og ikke forstod dansk. Det imponerede imidlertid langt fra betjenten:

— *Reglementet*, sagde han, bestemmer, at når celledøren går op, skal fangen øjeblikkelig rejse sig og begive sig hen under vinduet, hvor han med ansigtet vendt mod celledøren skal blive stående i retstilling, så længe fængselsbetjenten er i cellen. Basta! Det siger *reglementet*, og det skal I nok få lært!

I årene, der kom, fik blandt andet jeg en del at gøre med denne fængselsbetjent. Han var en brav mand, der senere gjorde os flere tjenester, men den 22. juni havde han som de fleste andre ikke fattet, at der den dag også skete noget afgørende med dansk fængselsvæsen.

Vi var blevet godt trætte, spændingen, de mange omskiftelser, og det, at vi så godt som hele dagen havde stået op på stengulv, gjorde, at vi begyndte at træffe foranstaltninger til at gå til køjs.

Der lød igen et smeld i celledørens lås, og ind trådte en høj, rank mand i uniform. Han så sig omkring, og da vi gjorde tegn til at rejse os, sagde han:

— Godaften! Bliv siddende eller liggende, som De vil, mine herrer. Jeg er fængselsinspektør *Waagensen*, og jeg kommer for at se til Dem, inden De går til køjs, og for at spørge Dem, om De har noget at klage over.

Om vi havde noget at klage over!

Alt, hvad vi sagde, og det var meget, kan sammenfattes i ordene:

— Hvad er egentlig meningen, hr. fængselsinspektør?

Waagensen virrede med hovedet.

— Jeg ved det ikke, mine herrer. Lige siden tidligt i morges har jeg søgt at få det at vide, men jeg ved ikke mere, end De selv ved. Jeg har været på Politigården og protesteret mod det, der foregår, jeg har været i fængselsdirektoratet for at få en forklaring, men har ingen fået noget sted. Da jeg endelig kom tilbage hertil, gav jeg på egen hånd mit personale ordre til at gå så lempeligt frem som vel muligt. Jeg beklager, at der har fundet kropsvisitationer sted. Indtil der foreligger andet, vil jeg slække på reglementet, så meget jeg kan, f. eks. skal De ikke lægge Deres tøj udenfor cellen i nat, som tilfældet er med varetægtsfanger. Han så sig rundt:

— Her er varmt, rigtig lummert er det; hvis De sætter pris på det, skal jeg give ordre til, at De må have cellevinduerne åbne i nat.

— Tak, hr. inspektør, men hvad er meningen, hvem har ansvaret, og hvorfor bliver vi ikke fremstillet for en dommer? Hvad her foregår, er jo det rene grundlovsbrud! Det kan De som embedsmand dog ikke være med til. Sådan lød det fra alle sider henvendt til inspektøren.

— Jeg ved intet, men jeg tror bestemt ikke, De kommer i grundlovsforhør! Hvad skulle man sigte Dem for? Og hvem, der har ansvaret? Ja-e, formelt må det vel være AS.

— Hvem er AS? spurgte jeg forundret.

Waagensen så på mig:

— Det er statsadvokatens nye afdeling, hr. folketingsmand. Oppe på Gården kalder de den AS til trods for, at den jo rettelig skulle hedde SA, men det kunne jo nemt give anledning til beklagelige misforståelser! — Godnat, mine herrer, sov godt!

IV

LIVSTEGN UDEFRA

Vi sad kun sammen i den store hjørnecelle i ganske få dage. Men allerede den anden dag kom de første små livstegn derude fra. Vi var ikke glemte. Det var kvinderne, som under vort fængselsophold i Danmark kom til at spille den allerstørste rolle i vor tilværelse, der lod høre fra sig. På nogle store beskidte og uhygiejniske træbakker, der tilhørte fængslet, kom der ind til flere af kammeraterne små kærlighedsgaver: de første jordbær, tomater og andre småting, som kun den, der har oplevet fængslet indefra og frem for alt de første svære dage, rigtig forstår at vurdere.

Vi fik også lov til at låne bøger i fængslets bibliotek. Det er normalt kun to bøger hver anden uge, og af disse bøger er de halvfems procent kvalitetsmæssig under al kritik, men da vi fik en bog hver, og vi sad mange sammen, havde vi nok at læse i. Derimod måtte vi ikke få aviser, og fængselsbetjentene var tavse som graven om det, der skete udenfor.

Ellers fordrev vi tiden med at diskutere og gætte på, hvad man ville stille op med os. Vi fra det store rum kom to gange om dagen, en halv time hver gang, samlet ned i en af de stjernegårde, der med rette af fangerne betragtes som et endnu mere raffineret torturinstrument end cellen. Vi var alle i disse første dage besat af en vis galgenhumoristisk indstilling til det hele, og nede i gården brød vi konsekvent enhver form for fæng-

selsdisciplin ved at råbe fra gård til gård, således at vi i løbet af et par dage havde skaffet os underretning om hvem, der var taget og hvem ikke.

Mit første indtryk på Politigården havde været rigtigt. Der måtte være gået frem efter en i forvejen i alle detaljer nøje gennemtænkt plan, for med en enkelt undtagelse var det kun vore ledende folk, der sad som fanger på Vestre.

Russeren fra gesandtskabet blev løsladt efter kun et par dages forløb, og så en aften silde fik vi besked om, at vi skulle flyttes:

— Skal vi i eneceller, spurgte vi beklemmt, for nu var vi blevet fortrolige med hinandens selskab.

Vi fik intet svar, men efter allerhøjeste ordrer kom vi i eneceller. En celledør smækkede i bag mig. Jeg var alene. Køjen var låset op ad muren, et lille hvidskuret bord var naglet fast til den modsatte væg og hang sammen med en lille bæk. Under bordet stod et par trætpfler. I ydermurens ene hjørne var der et hul, hvori stod en beskidt, stinkende, firkantet natpote, henne ved døren var der en vaskekumme og en hylde med to rum. Det var alt. Ellers var cellen nøgen. Vinduet, der var tilgittret, sad så højt oppe, at det var umuligt at se ud ad det, alt var iøvrigt af cement, loftet, gulvet, der var slidt hult i midten, væggene, der halvvejs op var malet med en skummel, blå farve, resten af væggene og loftet var kalket hvidt. Cellen var ikke bredere, end at en høj mand kunne stå i midten og nå begge vægge samtidig ved at sprede armene ud. Dens længde kender alle:

Seks små skridt frem, seks små skridt tilbage.

Jeg satte mig på bænken og lænede mig op ad bordet for at overveje situationen i enrum. Nu var der lejlighed til det. Så raslede en nøgle i celledørens lås, jeg for sammen, og ind trådte en ung fængselsbetjent. Jeg spurgte som sædvanlig:

— Hvad er meningen?

Han lukkede døren halvt efter sig:

— Jeg ved ingenting. Men forlang hos mig en seddel til inspektøren, forlang at tale med ham, forlang ret til at skrive breve, ret til at få bøger ind udefra, ret til at modtage besøg, protester, hvor I kan, mere kan jeg ikke sige, men hvis De vil have en skrå, kan De altid få en hos mig!

Jeg udfyldte sedlen til inspektøren. Han kom næste dag.

— Jo, jeg måtte gerne skrive, men brevene skulle censureres af politiet, jeg måtte også få min skrivemaskine og skrivemateriale ind samt to bøger om ugen udefra, og så ville der ivoøvrigt snart komme et reglement for de »indsatte«.

— Jeg har presset på for at få et reglement for selv at have noget at holde mig til. Det bliver på visse områder bedre end det, der gælder for varetægtsfanger, og så må vi jo se, hvad der videre sker, sluttede han.

Det var tydeligt, at her var i hvert fald en højere embedsmand, der ikke befandt sig godt ved situationen.

— Hvordan går krigen? spurgte jeg, da han ville trække sig tilbage.

— Skidt! Lynkrig som sædvanlig, tyskerne tromler hen over Rusland.

— Det holder op igen, svarede jeg.

— Bare De havde ret, men jeg ser intet håb.

— Hitler knækker halsen på det eventyr.

Waagensen så på mig, så sagde han:

— Det samme siger alle Deres kammerater. Så stod han lidt:

— Bare jeg havde den samme stærke tro!

Og så gik han.

Søndag den 29. juni fik jeg endelig fat i den første avis. Det var »Politiken«. Jeg glemmer aldrig bladets forside den dag. Den har brændt sig ind i min erindring, ikke så meget på grund af de faktiske oplysninger, den indeholdt, som på grund af dens udstyr. Som gammel bladmand slog det mig ved første øjekast:

— Næh, hvor har de dog kælet for opsætningen af sensationerne på forsiden:

— *Særmelding nr. 1!*

— *Særmelding nr. 2!*

— *Særmelding nr. 3!*

— *Særmelding nr. 4!*

Og sådan videre sat op med al den sans for det sensationelle, som »Politiken« alle dage har dyrket. Men nu havde man nået at rendyrke sensationens typografiske udstyr, og midt i alle »Særmeldingerne«, der brølede nazisternes sejrsmarch ud til bladets læsere, var der anbragt en »ramme«:

Fisker

Søndergaard
i statens Lejt
i Horsørød
15. Sept. 1941.
55 Aar.

Fisker Søndergaard. Tegning af Knudaage Larsen, 1941.

— *Rigsminister, dr. Rosenberg taler til verden fra Moskvas Kæmpe senest om ti dage!*

Jeg havde skrevet et brev til statsminister Stauning. Jeg havde i skarpe vendinger protesteret mod den grundlovsstridige indespærring af mine kammerater og mig, og jeg havde ganske særligt henledt statsministerens personlige opmærksomhed på den vanskelige, for ikke at sige katastrofale økonomiske situation, der opstod i de hjem, hvor forsørgeren brutalt og lovstridigt var blevet revet bort. Jeg havde forlangt, at man fra regeringens side øjeblikkelig kom disse hårdt ramte hjem økonomisk til hjælp, og havde krævet, at denne hjælp intet fik med socialkontorerne at gøre. Familierne skulle ikke udleveres til socialkontorerne for godtbeholdende, havde jeg skrevet.

Nogle dage efter fik jeg mod forventning svar. Brevet var fra statsministeren, men underskrevet af hans sekretær. I brevet lod Stauning mig blot vide, at hvad mine beklagelser over mine økonomiske forhold angik, ville jeg fortsat få mine diæter som folketingsmand udbetalt.

Aldrig i nogen situation har et brev såret mig så dybt som dette. Jeg havde ikke bedt eller blot med et ord antydning, at jeg bad om noget for mig selv, men jeg havde henvist til den fortvivlede økonomiske situation, mine kammeraters hjem var kommet ud i, og så fik jeg blot dette kolde, formalistiske, intetsigende og hånlige svar.

Jeg havde også straks skrevet et brev til Folketingets formand og anmodet om, at Rigsdagen øjeblikkelig skred ind og krævede Rigsdagens beskyttelse mod retslig vilkårlighed, jeg havde skrevet til alle mulige og umulige myndigheder og krævet, at man i hvert fald gav mig en forklaring.

En formiddag gik døren til min celle op:

— Besøg, kom med det samme!

Jeg gik foran betjenten op på første sal og gennem en grå cement-skakt med de mange ensartede døre ind i en af besøgscellerne. Det er en ganske almindelig celle blot med den forskel, at der i den kun er et til den ene væg fastnaglet bord. Fra dette bord, der står omtrent midt i cellen, går der en bom, der kan løftes op, men når den er nede, rammer

den en anordning i den modsatte væg, således at cellen er delt i to dele. I hjørnet nede ved døren hænger et besøgsur. Dette trækker betjenten op og indstiller det på ti minutter, eller hvor lang besøgstid der nu er bevilget. Fangen anbringes bag bordet, der er forsynet med en høj skranke. Derpå henter betjenten den besøgende, der anbringes på en stol udenfor skranken. Når både den besøgende og fangen strækker hals, *kan* de i siddende stilling se hinandens ansigt over skranken, stå op må de ikke. Betjenten anbringer sig indenfor bommen, med øjne og øren spændt rettet mod de to adskilte, der skal tale sammen i hans nærværelse. Betjenten må også være forberedt på, at en overbetjent eller en inspektionsbetjent mindst een gang under hvert besøg lukker spionøjet i celledøren op og kikker ind for at kontrollere, om alt nu går til som foreskrevet i reglementet.

Det var Agnes, der sad overfor mig bag skranken. Hun havde tilkæmpet sig sit første besøg. Vi mere så på hinanden, end vi talte sammen. Betjenten, en ganske ung mand, var yderst diskret, men situationen var dog trykket.

— Hvordan har drengen det?

— Tak, han har det godt, men han savner dig, han spørger efter dig hver morgen og hver aften. Han savner dig til at lege med sig, men jeg ville ikke tage ham med herind første gang.

— Nej.

— Tror du ikke, at du burde skrive et brev til Rigsdagen og forlange dig indkaldt til dens første møde, der vistnok kommer ret snart?

— Det har jeg selv tænkt mig at gøre.

— Synes du, jeg skal opsøge statsministeren og forsøge at få en forklaring?

— Ja.

— Så gør jeg det.

Vi så lidt på hinanden igen.

— Åh, lad mig lige se, hvad De har i Deres pakke, frue, så kan Deres mand måske få det med sig ned. Det er hurtigere, end hvis det skal gå gennem indleveringen. Betjenten kikkede lidt uden på et par bøger, lagde tingene sammen igen og sagde, det var i orden.

Klokken ringede. Både Agnes og jeg for sammen. Så rejste vi os, vore

hænder mødtes over den høje skranke, og i min højre hånd lå en lille, fast rullet papirkugle.

— Kys drengen fra mig.

— Ja, det skal jeg... Jeg kommer lige til at tænke på, at jeg skulle hilse dig fra drengene. De er taget i mosen for at arbejde der i sommer, og de siger, at arbejdet går meget godt.

— Tak, hils igen!

— Farvel...

— Farvel.

Da betjenten havde lukket celledøren efter mig, og jeg igen var alene, rullede jeg den lille papirkugle op og læste den første illegale henvendelse til det danske folk.

Jovist, drengene var taget i mosen, og arbejdet gik ganske godt.

V

POTTE OG SPYTTEBAKKE

Seks skridt frem, seks skridt tilbage, seks skridt frem, seks skridt tilbage. Således gik dagene, kun afbrudt af den daglige, regelmæssige gårdtur, betjenten, der lukkede døren op og smækkede den i igen og så de korte, sparsomme besøg, som man altid længtes efter, men som man heller ikke holdt af, fordi de under disse omstændigheder var lige pinefulde for begge parter.

Den største opmuntring i denne første tid var i virkeligheden den daglige ekstraforplejning, som ikke blot Agnes, men alle de trofaste kvinder i den tid daglig bragte ud til Vestre. Den var kærkommen, den var ikke blot kærkommen, fordi maden var så usandsynlig dårlig. Fremfor alt middagen, som bestod af »almindelig fangekost«, var på dette tidspunkt omtrent uspiselig. Kartofflerne var simpelthen rådne. Og dertil kom den svinske og uhygiejniske måde, den blev serveret på.

Den blev kørt fra celledør til celledør i store vogne, hvis kantede

jernhjul ikke blot lavede et enerverende spektakel, men rystede sådan, at madskålene, der var stablet oven på hinanden i store højder, skvulpede over, så resultatet blev, at ikke blot var den øverste skåls bund tilslølet af maden i den nederste, men i mange tilfælde var de to madskåles indhold løbet sammen, så man ikke kunne finde ud af, hvad der var hvad.

Men ekstraforplejningen var kærkommen af en anden grund. Den var en opmuntring, en hilsen udefra, et udtryk for, at der dog udenfor disse tykke, kolde og ufølsomme mure levede mennesker, der med kærlighed tænkte på os derinde. Udeblev den daglige ekstraforplejning blot en eneste dag, vankede fangen hvileløst op og ned ad cellens slidte sti i stengulvets midte, urolig, nervøs over, hvad der nu kunne være hændt: sygdom, arrestation, under jorden eller hvad . . .?

Efter nogle ugers forløb blev vi flyttet sammen to og to i cellerne. Den ene sov som sædvanlig i hundekurven, den anden på en madras direkte på stengulvet henne under vinduet, dog således at fødderne altid vendte hen imod potten. Sammenflytningen skete af hensyn til os, blev der sagt. Det var dog kun betinget rigtigt. Sammenflytningen skete, fordi pladsforholdene i fængslet gjorde det nødvendigt. Men samtidig betød det også en lettelse for os. Særlig i de første dage, hvor tiden gik med at udveksle nyheder, kommentere avisernes indhold, diskutere forholdene i fængslet eller et besøg på Politigården.

Selv blev jeg efter nogen tids forløb sammen med min makker igen flyttet. Denne gang til en dobbeltcelle ud mod nordsiden, hvori vi blev placeret fire mand. Selv om sommeren var det koldt, hundekoldt i den celle. Den lå i et hjørne af fængslet og fik aldrig, hverken sommer eller vinter, blot den mindste strime sol. Men vi syntes om det, fordi fire fanger modtager fire besøg og som følge heraf har fire meddelelseskilder. Vi blev straks bedre orienteret om, hvad der foregik udenfor.

Tidligt, meget tidligt om morgenen, ringede der et eller andet sted i det på dette tidspunkt dødsstille fængsel en stor klokke. Et øjeblik efter, at den uhyggelige lyd havde lydt i det store, døde stenhus, blev en svær

nøgle stukket i den første celledør på hver etage, og døren blev halvt lukket op, og en stemme lød:

— Potte og spyttebakke!

Denne mærkelige parole betød, at fangen straks med den ene hånd skulle gribe den svingende fulde natpotte, der stod i sit rum i muren, og i den anden hånd en rund, bulet spyttebakke, der havde sin plads henne under vasken, og med en af disse tingester i hver hånd begive sig ud af cellen og ned langs celledørene forbi ca. tyve celler helt ned i skaktens bund. Da vi boede fire fanger sammen, havde vi to potter og to spyttebakker og skulle som følge heraf starte to mand stærk. Nede i gangens bund stod en stor kumme. Heri skulle vi varsomt hælde natpottens indhold og derefter skylle den lidt i koldt vand, og når den samme proces var sket fyldest for spyttebakkens vedkommende, skulle vi igen, uden at se opad eller til siden, ad den lange vej begive os tilbage til vor celle igen. Så vi opad eller til siden, var der fare for, at vi kunne genkende andre fanger, der var ude i samme ærinde som vi, og dette var strengt forbudt.

Men fængselsbetjentene havde travlt. Når de så fangen på vej op ad gangen, åbnede de for den næste dør og råbte:

— Potte og spyttebakke! hvorpå en fange begav sig på vej nedad med sin potte og spyttebakke i hænderne. På passende afstand skulle så den ene af parterne gå ind i en celledør, stille sig med ansigtet fast presset mod døren, indtil den anden fange havde passeret det sted, hvor han stod. I stuen, på første, anden, tredje og fjerde sal gentog det samme sig på samme tid, og under denne morgenparole rungede det derfor uafbrudt i fængslets stenkolos:

— Ind i døren! Næsen mod celledøren, stå rolig, mand! Hvad glør De efter, kan han så stå stille!

Da vor celle lå øverst i gangen, var vor dør den første, der blev åbnet, og vi de første, der hver morgen hørte råbet:

— Potte og spyttebakke!

Denne evindelige morgenhilsen, der forøvrigt gentoges om aftenen, medførte, at vi ret hurtigt begyndte at kalde vor postbetjent, d. v. s. den betjent, der fast havde denne vagt, for: »Potte og spyttebakke!«

En fængselsbetjent har ikke overfor en fange noget navn og heller ikke noget nummer. Vor »Potte og spyttebakke« hørte til de »gamle fængselsbetjente«. De havde uden undtagelse alle i den første tid meget svært ved at forstå det hele. Med forrivielse i hjertet så de, at det *reglement*, som hidtil havde været deres liv, lidt efter lidt af disse nye og mærkelige fanger, der var kommet ind, blev gennemhullet. Men vor »Potte og spyttebakke« var en korrekt og venlig mand, og allerede den dag, vi efter to måneders ophold på Vestre, blev overflyttet til Horserød, stod han nede ved sin gangs hovedudgang og sagde halvhøjt til os:

— Hold ud, folkens! Det er de små i samfundet, de fører krig mod, hold blot ud, folkens!

Og inden besættelsens ophør var »Potte og spyttebakke« en af de fængselsfunktionærer, enhver dansker med fuld tillid kunne henvende sig til.

Det var igen blevet søndag. Jeg lå som sædvanlig oven på køjen og læste dagens aviser. De flød både i indhold og udstyr over alle bredder med tyske sejre. Der var stille i fængslet. Kun en enkelt betjent havde vagt på hver etage. Døren ind til vor celle gik op, og en ung fængselsbetjent kom ind og trak døren halvt til efter sig og tændte sig en cigaret:

— I ryger jo alligevel. Hvis jeg ryger ude på gangen, og vagtmesteren opdager det, er fanden løs, sagde han og så sig omkring med et muntert blink i de mørke øjne.

— Men, fortsatte han, jeg kommer egentlig for fra hr. landsretssagføreren at spørge hr. folketingsmanden om, hvad hr. folketingsmanden mener om dagens aviser.

Jeg rejste mig på albuen halvt op i køjen:

— Hiis Mads og sig ham fra mig, at han gør sig bekymringer og uro for alt for mange ting. Vi her på nummer 38 mener, at det går udmærket på østfronten, men Mads har vel som sædvanlig tabt tråden og savner nu en »linie«!

— Akkurat det samme har jeg sagt til ham. Jeg synes sgu, det går meget godt, de er jo omtrent kørt fast, men det glæder mig, at I er af samme mening.

Han stod lidt:

— Har I forøvrigt læst ugens litterære sensation? I læser jo så meget her på nummer 38. Har I læst Aksel Larsens åbne brev?

Vi så lidt på hinanden og sagde ikke noget.

— Nå, I har læst det, ja, det tænkte jeg sgu nok! Men jeg ville også kun spørge jer, hvem af de andre her på gangen, der er absolut sikre, for så kan de bruge eftermiddagen til at læse »Danske Toner« i, jeg har et eksemplar her, og I har vel ikke været så tossede at smide jeres væk?

Vi gav ham navnene på en række fanger på den gang, der hurtigst muligt måtte have lejlighed til at læse det første større illegale skrift, der var udkommet i Danmark, og som indeholdt de hovedretningslinier, der senere blev modstandsbevægelsens politiske indhold og perspektiv.

— O. K., gentlemen, det skal ske, sagde betjenten, idet han lukkede døren.

Det var vor første egentlige samtale med »den sorte«, men det blev langt fra den sidste. I årenes løb blev han en trofast og urokkelig, loyal støtte. Hans sidste indsats var et forgæves forsøg på at redde dem, der endnu kunne have været reddet natten til den 29. august.

Vi benyttede os hensynsløst af retten til at skrive breve. Vi skrev hver dag, og da emnerne til vore respektive koner jo ikke kunne varieres ret meget, blev mange af brevene i virkeligheden blot skrevet for at irritere politiet. Hvad skulle vi ellers tage os til? Jeg opnåede da også at blive kaldt op på Gården og fik besked om, at hvis jeg ikke ændrede »tonen« i mine breve, ville man fratage mig retten til at skrive.

Men jeg skrev også andre breve. Jeg skrev øjeblikkelig et brev til den nye justitsminister, hr. Thune Jacobsen, og påviste, at det, man havde lavet med os, ikke var et valg mellem Varde galge og Ribe ret, men uvægerligt for os før eller senere måtte føre både over Varde galge og Ribe ret. Jeg skrev gang på gang til den nye statsadvokat for særlige ænliggender eller særlige ulovligheder, som vi altid kaldte denne nyskabelse i politiet. Og jeg skrev, umiddelbart før Rigsdagen trådte sammen, til præsidiet, hvori jeg igen ikke blot protesterede mod den lovstridige fængsling af en rigsdagsmand, men hvori jeg krævede mig ind-

Knudaage Larsen, selvportræt, 1941.

kaldt til Rigsdagens førstkommande møde og der tilsikret den beskyttelse, jeg i kraft af grundloven havde krav på, og så tilføjede jeg det logiske, at hvis man med magt forhindrede mig i at møde, måtte jeg betragte Rigsdagens vedtagelser nu og senere som stridende mod grundlovens bogstav og ånd.

Naturligvis fik jeg intet svar på dette brev ... Derimod opnåede jeg at blive transporteret op på Politigården. Der blev jeg modtaget af en mand med kongeemblemet demonstrativt i knaphullet. Han var meget inladende og spurgte straks:

— Nå, hvordan går det, hr. folketingsmand?

Jeg så lidt op og ned ad ham, for han var meget høj, og pegede så på kongenålen:

— Var det ikke på tide, I heroppe skiftede om til hagekors?

Han trak sig øjeblikkelig ind i sig selv og førte mig ind til statsadvokaten, en meget ung og tilsyneladende meget nervøs og meget optaget mand.

— Sæt Dem ned, hr. folketingsmand, jae, De må hellere blive, sagde han til kriminalbetjenten med kongenålen.

Statsadvokaten satte sig til rette i sædet og sagde så henvendt til mig:

— De har, hr. Nielsen, i stærke toner beklaget Dem over, at De er arresteret, og De har hos mig forlangt en redegørelse derfor, ligesom De har forlangt udleveret et eksemplar af straffeloven og retsplejeloven samt af grundloven. Men det er slet ikke nødvendigt at sidde dernede i cellen og vifte os om ørene med alle de love. Vi ved godt, at hele pipe-tøjet er brudt og gennemhullet ved aktionen mod kommunisterne.

— Hvad er så det retslige grundlag for vor indespærring? spurgte jeg.

Statsadvokaten trak på de spinkle skuldre.

— Hvad ved jeg? Nødretragsgrundsætningen måske? sagde han så endelig.

— Altså nøgen, brutal magt?

— Ja, sådan kan man jo også sige det, men De må forstå, vi arbejder dag og nat for at få kommunisterne ud igen, ganske særligt da folketingsmændene, ja, dem tror jeg virkelig, det lykkes os at få ud.

Jeg så på ham. Han løj! Mine forbindelser var forlængst så gode, at

jeg med sikkerhed vidste, at jeg var den eneste folketingsmand, man havde fået fat på, og her sad nu en af regeringens højeste embedsmænd og ville bilde en retsløs fange ind, at de øvrige kommunistiske folketingsmænd også var arresteret.

— Hvad med partiet, spurgte jeg, vil De rejse sag mod det, og i givet fald for hvad?

Han trak igen på skuldrene. Det var tydeligt, at besøget begyndte at kede ham.

— Partiets virksomhed er indstillet, sagde han så endelig.

— Partiets virksomhed indstillet? Det vil overstige både Deres og tyskernes forenede kræfter at indstille *det* partis virksomhed, det er noget, vi kommer til at slå om.

— Ja, så tror jeg ikke, der er mere at tale med Nielsen om, De kan føre ham ud og sende ham til Vestre, så snart der kører en vogn, er der ingen i øjeblikket, så send ham ned i en celle imens.

Jeg blev sendt ned i en celle.

— Jeg gør det aldrig, aldrig mere, sagde Agnes til mig i besøgszellen.

— Han sagde intet, absolut intet, han tav, nej, han frøs mig ud, aldrig i mit liv har jeg fået en sådan behandling. Agnes græd.

Hun havde som lovet opsøgt statsminister Stauning for hos ham at få en forklaring. Han havde kort sagt, at kommunisternes indespærring ikke var et dansk, men et tysk anliggende, og da hun havde presset på for at få at vide, hvilke hensigter regeringen havde med os, havde han blot tiet, havde frosset hende ud, men da hun til slut desperat havde forsøgt at aftvinge ham et svar, havde han sagt:

— Når man beskæftiger sig med den slags, må man virkelig tage skade for hjemgæld!

— Hvilken slags, hr. statsminister?

— Attentater!

— Hvilke attentater?

— Frederikshavn f. eks.

— De ved jo, at dette har partiet ikke haft med at gøre!

— Det kender jeg ikke noget til! Men nu må De gå, frue, jeg har travlt!

— Jeg gør det aldrig, aldrig mere, han tav mig, nej, han frøs mig ud, aldrig i mit liv har jeg været ude for en lignende behandling.
 Agnes græd.

VI

EN EMBEDSMAND I CIVIL

Der gik rygter i fængslet om, at så snart Rigsdagen havde vedtaget en eller anden lov mod kommunisterne, ville vi blive overført til en lejr. Vi vidste også, at der sandsynligvis kun ville blive tale om Horserødlejren. Den var oprindelig blevet bygget under den første verdenskrig som udvekslingslejr for krigsfanger, der med Røde Kors' mellemkomst blev udvekslet over det neutrale Danmark. Vi vidste, at man i den sidste tid havde været travlt beskæftiget med at sætte pigtråd omkring den store lejr, noget, der hidtil kun havde været tilfældet omkring den lille, hvor de tyske emigranter havde været interneret siden den 9. april. Men de var nu over Vestre Fængsel sendt »hjem« til det Tredje Rige. Udover dette mellemspil havde Horserødlejren i de senere år kun været benyttet i nogle sommermåneder som feriekoloni for københavnske skolebørn.

Men noget helt sikkert vidste vi ikke.

Den 20. august, altså to måneder efter vor ulovlige indespærring, blev vi i store transportbiler, godt spækket med civile kriminalbetjente, kørt fra Vestre til Horserød. I dagene før den 20. august var den ene transport efter den anden fra provinsen ankommet til København. Det var de forskellige arresthuse ude i landet, der nu tømtes for de af vore den 22. juni derude arresterede kammerater. De fleste havde ved deres overførsel til København af de lokale myndigheder ikke fået nogen besked om, hvor de skulle hen, og i flere tilfælde havde deres pårørende fået den kyniske besked, at rejsen måske gik til Tyskland. Men der var også undtagelser. Politimesteren i Viborg fulgte selv sin fange til København

og løb i de kommende dage fra Herodes til Pilatus for at få ham med hjem som en fri mand, men uden held.

Bortset fra sådanne enkelte, hæderlige undtagelser — f. eks. også arresthuset i Nr. Sundby — havde forholdene i de to måneder i provinsarresterne været betydelig hårdere og langt mere vilkårlig end i Vestre Fængsel, hvor trods alt inspektør Waagensens ånd dog til stadighed svævede over vandene. I mange arrester havde de »indsatte«, da de endelig langt om længe fik lov til at læse aviser, modtaget disse i censureret tilstand, således at alt, bortset fra lokalt stof og annoncer, var klippet fra. Der var kammerater, der indtil deres ankomst til Horserød bogstaveligt var uvidende om krigens gang og om, hvad der var sket i Danmark i de forløbne to måneder.

Men nu gik turen altså til Horserød. Mine kammerater og jeg fra nr. 38 kom med den anden konvoj. Vi blev placeret i to store, lukkede turistbiler med radiotelefonanlæg, bevogtet af bevæbnede kriminalbetjente og med små, hurtiggående biler foran og bagved os.

Udenfor Vestre havde der samlet sig et stort antal af fangernes pårørende, der var kommet for at få et glimt af deres kære at se og for at vinke farvel. Jeg fik lejlighed til at veksle et par ord med fru Johanna Andersen Nexø. Hun havde lige været inde på sygeafdelingen for at hilse på sin mand, der nu endelig efter en skandaløs behandling i Frederikssunds arrest var blevet overført til Vestre Fængsels sygeafdeling. Den dag tænkte jeg mig det ikke muligt, at næste gang, jeg skulle møde fru Nexø, skulle blive i Moskva og endnu før Danmarks befrielse.

København så ud som sædvanlig den dag. Bladenes spisesedler var ligeligt fordelt mellem nye tyske sejre og den »kommunistlov«, som samme dag blev behandlet på Rigsdagen. Turen gennem Nordsjællands smilende landskab, der under normale omstændigheder er en oplevelse og en nydelse, følte i dag — i hvert fald for mig — som et stik i hjertet.

I to lange måneder havde jeg kun set cement, kun trådt på cement, kun hørt fodtrin på cement, og nu sad jeg her i en bil og så ud over et landskab i høstens rige og afvekslende farver. Kornet var de fleste

steder allerede i hus, kun hist og her var der lidt tilbage på markerne. Skovene og træerne, ja, hele landskabet, havde begyndt at klæde sig i efterårets mørkere farvetone.

Denne forskel på grå, ensformig og kold cement og et dansk høstlandskab sved mig i hjertet, og det var ikke mange ord, jeg vekslede med mine kammerater på turen op til lejren. Men der var andre, der tog det på en anden måde.

Den ukuelige Mads søgte straks på en ironisk-venlig måde at optage en politisk-juridisk diskussion med de kriminalbetjente, der sad i vognen for at passe på, at vi ikke flygtede. De fleste af dem kendte imidlertid fra retten og tidligere lejlighed hans skarpe hjerne og tunge, og de var derfor på forhånd meget reserverede. De havde absolut ingen lyst til at optage en diskussion med Mads om deres rolle i spillet. Så diskussionen ebbede faktisk ud, inden den rigtig var begyndt, til stor fortrydelse for Mads, der havde regnet med en lille, rask fægtning på vejen op til Horserød.

Horserødlejren ligger i Horserød Hegn en 6—7 kilometer fra Helsingør.

Oprindeligt havde der i lejren været langt flere barakker, end der nu var tilbage. Men der var mange endnu. De fleste af dem lå inde i beplantningen og var delvis eller helt skjult fra vejen, men der lå også tre, fire store barakker på åben mark ud mod vejen. Det var der, de tyske emigranter havde levet, indtil de med de danske myndigheders bistand blev udleveret til de nazistiske bøddler. Chef for emigrantlejren havde været vicefængselsinspektør *Claudius Bentzen*.

Nu havde man fjernet det meste af pigtråden omkring emigrantlejren og indhegnet lejren i skoven, ligesom der udenfor pigtråden i en barak var indrettet en stor administrationsbygning.

Da vi ankom, blev vi under stærk bevogtning ad hovedindgangen oppe ved administrationsbygningen ad lejrens hovedport ført indenfor pigtråden.

Mellem kasinobygningen og administrationsbygningen var der en lille, åben plads. Her stod, da vi ankom, en meget lille mand i civilt antræk og en meget stor, kraftig overbetjent i uniform. Han havde et ansigt, der,

hvad de store linier angik, faldt nøje sammen med en bulldogs. Det var tydeligt, at de to mænd stod og ventede på at modtage os. Lidt længere inde i lejren gik de af vore kammerater, der var ankommet før os. De var efter alt at dømme stærkt interesseret i, hvordan vor ankomst ville spænde af. At den var forberedt til de mindste enkeltheder, havde vi straks en levende følelse af. To menige fængselsbetjente og en inspektionsbetjent modtog os og stillede os op i to snorlige rækker med front over mod kasinobygningen og talte os gentagne gange, indtil tallet stemte.

Da dette var konstateret, rettede den lille civilklædte mand sig op i sin fulde højde og flyttede kroppens ikke alt for store vægt fra hælene og ud i fodspidserne og gjorde tegn til enten at ville skridte fronten af eller holde en tale til os, hvad det nu var blev aldrig opklaret, for nu skete det helt uventede. Mads havde på vejen op lige fået tid til at fortælle mig, at »denne Bentzen« ikke var af de gode børn. Både Mads og Mikkelt havde dels på grund af deres kendskab til og samarbejde med de tyske emigranter, dels i kraft af deres stilling som sagførere, flere gange før den 22. juni søgt at intervenere til fordel for emigranterne og havde i den anledning været oppe i lejren og havde haft et par sammenstød med inspektør Bentzen. Mads kendte iøvrigt fra de juridiske studenterår Bentzen særdeles godt.

Just idet hr. Bentzen havde besluttet sig til at lade et eller andet ske, trådte Mads ud af rækken og et par skridt frem foran fronten, hvor han med sit elskværdigste smil strøg sin gamle, fedtede kasket og sagde med sit mest vindende væsen:

— Næh, goddag, Bentzen! Har *de* også spærret *dig* inde, det er dog for galt!

Der gik et ryk gennem fængselsinspektørens lille, spændte skikkelse, han tabte både i bogstavelig og overført betydning ansigtet, mens hans overbetjent strammede musklerne i bulldogansigtet og stod på spring, som om det var hans hensigt at kaste sig over os alle på een gang. De menige fængselsbetjente, som stod i nærheden, havde deres besvær med at holde lattermusklerne i ro, og vore ansigtsudtryk gav kun alt for tydeligt udtryk for, hvordan vi opfattede situationen.

Endelig samlede hr. Bentzen sig dog så meget sammen, at han fik sagt til overbetjenten:

— Før dem ind i spisesalen, overbetjent, og foretag med dem det samme, som med første hold!

Spisesalen, der var en tilbygning til den såkaldte kasinobygning, var et stort, uhyggeligt rum uden loft. Taget gjorde det ud for loft. Der stod nogle lange bordplader på bukke, og langs bordene stod tilsvarende lange bænke uden ryglæn.

— Sæt Dem ned, lød nu overbetjentens glammende buldogrøst. De må straks til mig aflevere, hvad De har på Dem af nøgler og lignende, samt Deres tændstikker. Hvad Deres fra Vestre medbragte effekter angår, vil De få dem udleveret, når vi har gennemgået, hvad De har medbragt.

Vi protesterede straks. Nøglerne, som visse af fangerne ikke var blevet frataget, kunne han gerne få, men da vi nu havde ret til at ryge, ville vi naturligvis beholde tændstikkerne, og hvad vor bagage angik, holdt vi på, at hvad vi havde med var ting, som vi på regulær måde havde fået med ind i Vestre Fængsel, og da dette var en overflytning fra det ene fængsel til det andet, ville vi have vore ting med ind i lejren.

Overbetjenten trak musklerne i ansigtet sammen:

— De får i et og alt rette Dem efter, hvad jeg siger. Tændstikkerne skal De aflevere straks. Der står inde på samlingsstuerne nogle store husholdningsæsker, som De kan tage af, men vi vil ikke have, at De render rundt med tændstikker i lommen.

Vi måtte aflevere tændstikkerne.

107 mand ialt fra hele landet blev stuvet sammen i to barakker til trods for, at der indenfor pigtråden fandtes endnu to beboelsesbarakker, og udenfor den i skoven lå endnu flere ubenyttede barakker. Vi kom af den grund fire og fire sammen i hvert værelse. I rummene stod to toetagers køjer fra den første verdenskrig. De var så lave, at den, der skulle ligge i den underste køje, måtte kante sig ind for ikke at støde mod overkøjens bund. Da der foruden de fire køjer var et bord, et par stole og et skab i rummene, var det nødvendigt, at der til stadighed lå mindst to mand i køjerne for at skaffe plads til at bevæge sig.

Udenfor rummenes vinduer var der anbragt en jernstang, således at

Murehold i arbejde. Akvarel af Emanuel Hansen, udateret.

vinduerne kun kunne lukkes op på klem. Køjerne var i mange tilfælde indvendig dekoreret med pornografiske tegninger, der også syntes at stamme fra den første verdenskrig. Madrasserne var af høj og ikke fornyet siden da, hvorfor de var ujævne og fulde af hårde knolde.

Vi havde straks fået besked om ikke under nogen omstændigheder at nærme os hegnet. Visse steder var der også opsat advarselsskilte, der forbød fangen at gå videre. Dørene til rummene skulle aflåses klokken ti, og samtidig skulle lyset være slukket.

Allerede den første eftermiddag blev vi klar over, at der var mindst lige så mange fængselsfunktionærer til at passe på os, som vi var fanger. De var, når de var på vagt, udstyret med pistoler og stålhelme og så i det hele taget meget krigeriske ud. Efter mørkets frembrud blev der sluppet to blodhunde løs udenfor hegnet og to blodhunde inde i lejren. Efter mørkets frembrud blev barakkernes udgangsdør låset. Foruden vagten langs hegnet gik der hver nat vagter udenfor barakkernes vinduer og vagt i selve lejren, ligesom der i vagtstuen i hver barak til stadighed opholdt sig to pistolbevæbnede betjente.

Hvor tåbeligt det hele var, fremgår af en enkelt samtale, jeg hørte udenfor mit vindue en af de første nætter. To vagtposter mødtes netop udenfor vinduet og talte sammen om situationen. Så sagde pludselig den ene til den anden:

— Du, Petersen, kan du ikke vise mig, hvordan man tager ladegreb på pistolen, og hvordan man tager magasinet ud, for det kender jeg ikke noget til. Det er nu heller ikke rigtigt at udstyre os med våben og forlange af os, at vi skal bruge dem, når man ikke har lært os hvordan!

Ved sekstiden den dag blev vi kaldt sammen foran vore respektive barakker. Vi blev igen på militær vis stillet op til parade to og to. En inspektionsbetjent talte os gang på gang. Viceinspektøren og hans overbetjent stod ved indgangen til spisesalen, hvorfra de kunne mønstre begge hold tropper på een gang. Da de to inspektionsbetjente havde fået tallet til at stemme, vi var jo 107 ialt, gik de med faste skridt hen til de to generaler, førte hånden til huen og meddelte med høj røst:

— Tallet stemmer!

— Godt, lad dem så gå ind, sagde viceinspektøren til overbetjenten, der tog om rebet til en stor klokke, der hang udenfor kasinobygningen, og ringede voldsomt med den.

— March!

I militære formationer, to og to, marcherede vi ind i spisestuen, hvor der stod nogle stykker smørrebrød og nogle kander mælk på en langtfra ren bordplade, der hverken var dækket med papir eller andet.

Inspektøren havde nu tilsyneladende overvundet punkteringen fra i eftermiddags, måske ikke mindst fordi han umiddelbart efter, at overbetjenten var færdig med os, havde kaldt Mads ind på kontoret til sig og til ham havde sagt:

— De forstår nok, hr. Madsen, at eftersom omstændighederne nu har medført, at jeg er denne lejrs øverste chef, og at De er fange i den, kan vi naturligvis ikke mere sige du til hinanden!

Nu var han i hvert fald venlig og fidel. Han gik fra bord til bord.

— God mad, hvad? Langt bedre end på Vestre, hva'? Og så mælken, det er noget andet end det vand, De fik på Vestre, hva'?

Ingen svarede ham, men alle så forundrede på ham.

Så begyndte han at tale, sandsynligvis en del af den tale, Mads så taktløst havde forhindret ham i at holde om eftermiddagen:

— Dette er altså jeres foreløbige hjem, sandsynligvis jeres hjem i lang, meget lang tid. Rigsdagen har nu vedtaget en lov, der bringer det retsløse grundlag for jeres indespærring i orden. I løbet af et par dage vil I alle komme i grundlovsforhør og blive fremstillet for en dommer. Men den side af sagen kommer ikke mig ved. I vil her ikke blive underkastet andre indskrænkninger end dem, der fremgår af indespærringens formål, nemlig at holde jer indespærret fra omverdenen. Men I må indrette jer på, at I skal arbejde. Naturligvis skal I selv holde jeres værelser og barakker rene, det manglede bare andet, men I skal også hjælpe med i køkkenet, save og hugge brænde, ligesom I muligvis senere — i hvert fald håndværkerne — skal hjælpe med til istandsættelse og vedligeholdelse af lejren. Der vil muligvis blive givet en lille dusør for dette arbejde, det ved jeg ikke endnu, det vil blive fastlagt i det reglement, der er ved at blive udarbejdet. Men hovedsagen er, mine herrer, at I indser,

at Horserødlejren nu er jeres fremtidige hjem, og at I indretter jer efter den kendsgerning.

— De må straks gøre Dem klart, at optøjer vil blive slået ned med hård hånd. Regeringen har bestemt, at der skal være absolut ro om lejren. De må ikke afholde møder, det er strengt forbudt at lave politisk agitation, ligesom politisk oplysningsvirksomhed og benyttelsen af politiske symboler vendt mod tyskerne naturligvis er forbudt.

Han tav. Ingen sagde noget.

Allerede den aften bestemte vi imidlertid selv, at vi under ingen omstændigheder ville arbejde. Vi var villige til at holde vore egne rum og barakkerne, vi boede i, i orden. Det var vi selv interesseret i, men derudover kunne den regering, der ulovligt havde indespærret os, antage og betale den til lejrens drift nødvendige arbejdskraft. Kommunisterne i Horserød havde ikke et eneste øjeblik tænkt sig også at skulle være skruibrækkere.

I en snæver kreds blev vi dernæst enige om, at der var ting, der straks måtte ændres. De nedværdigende militære appeller skulle afskaffes, jernstængerne skulle bort fra vinduerne, dørene til værelserne i den aflåseede barak skulle stå åben om natten, og vi ville have lov til at lade lyset brænde, som det passede os. Vore ting, som vi havde medbragt fra Vestre, ville vi have udleveret.

Vi følte nemlig, at det af hr. Bentzens tale direkte, men endnu tydeligere indirekte fremgik, at hensigten med lejren var, at vi skulle »omskoles«. Men vi var ikke forbrydere, og vi ville under ingen omstændigheder betragtes eller behandles som forbrydere.

Vor stejle holdning skyldtes måske også den forhåndsviden, vi havde om hr. Bentzens indstilling både til os og til tyskerne, en indstilling, som i så høj grad var kommet til udtryk overfor de værgeløse tyske emigranter.

Emigranterne havde givet hr. Bentzen navnet »*Dollfuss*«. De havde ikke blot givet ham dette navn, fordi han fysisk var langt under middel, men i lige så høj grad fordi de i ham så den sælsomme, politiske mellemting, der danner overgangsleddet mellem formelt borgerligt demokrati og nazisme.

Næste dag søgte Dollfuss selv en »privat« samtale med nogle af de fanger, han anså for at være de ledende. Han havde særlig udvalgt sig de intellektuelle, men også jeg var kommet med i selskabet.

Vi gjorde ham først opmærksom på vor stilling til den ulovlige indespærring og gjorde ham bekendt med, at vi aldrig ville acceptere, at der var noget retsligt grundlag derfor, men at vi naturligvis bortset derfra ønskede så gode og tålelige forhold som vel muligt under vor indespærring.

Dollfuss affærdigede os med arrogant at sige:

— Indespærringen er lovlig, der er vedtaget en lov derom, det ved de herrer jo meget godt!

— Indespærringen er og bliver grundlovsstridig, sagde vi, og når De som embedsmand er medvirkende, bryder De også den grundlov, De højtideligt har underskrevet på, De vil holde.

— Hvad mener De med det, skal det være en trusel? spurgte Dollfuss ophidset.

— Det skal hverken være det ene eller det andet, sagde jeg nu, men kun en konstatering af forholdene, som de er, og når dette engang er forbi, kan det vel næppe undre Dem, at vi vil drage også Dem til ansvar for Deres andel i grundlovsbruddet.

— Det vil vare længe, meget længe, bedste hr. Nielsen. Se blot på stillingen ved fronterne, så vil De forstå, at det vil vare længe, meget længe, før De kan drage nogen til ansvar.

Den »private« samtale med Dollfuss gjorde os endnu mere klar over, at hvis vi ikke i den kommende tid åndeligt set ville leve på knæene, blev det nødvendigt, at vi satte os til modværge.

VII

INTERNERING PÅ LØBENDE BÅND

Den 22. august, nøjagtig to måneder efter vor lovstridige indespærring, blev retten sat i Horsørød. Der blev givet os besked om, at vi skulle holde os klar til at blive fremstillet i »retten«.

Mads havde om formiddagen haft en konference med en af de for lejligheden særligt udvalgte »forsvarere«, og man var blevet enige om, at Mads selv skulle fremføre sine juridiske synspunkter for retten, således at hans »sag« skulle være en slags »prøvesag«. Vi regnede imidlertid med dengang, at det kun var en slags forpostfægtning, da vi med bestemthed regnede med en behandling ved Højesteret. Udefra havde vi da også fået et præj om, at vi omgående burde appellere alle de kendelser, der blev afsagt, og at vi skulle forlange en kendt højesteretssagfører som forsvarer. Han havde på forhånd erklæret sig villig til at varetage vore interesser ved Højesteret.

Efter disse indledende manøvrer gik det så løs. Dollfuss og hans mænd var i højeste alarmberedskab. Vi blev alle kaldt sammen og fik besked om, at vi skulle stille os i kø foran hovedindgangen ud til administrationsbygningen, men samtidig blev der straks udtaget så mange, at de under bevogtning af hver sin fængselsbetjent i en afstand af seks skridt mellem hver netop fyldte korridoren, trappen og pladsen ud til porten. Der måtte absolut ingen tid gå til spilde, sagde Dollfuss, retten skulle være færdig i løbet af dagen, der var kun afsat højst tre minutter til hver.

Og guderne og dommer Arthur Andersen vil vide, at det gik hurtigt. Efter at Mads »sag« var afgjort med, at dommer Arthur Andersen afsagde interneringskendelse over ham uden at tage det ringeste hensyn til de af Mads fremførte politiske og juridiske synspunkter, kørte »retten« overlangs.

En mand blev ført ind, og de næste rykkede automatisk seks skridt frem, og når så manden kom ud efter et par minutters forløb, rykkede den næste frem og de bagved ham op. Det eneste, der foregik i »retten«, var, at statsadvokaten og dommeren raslede lidt med de mapper, der indeholdt afdeling D's stikkeroplysninger om vedkommende, og når blot fangens identitet var fastslået, afsagdes den enslydende interneringskendelse, og han var færdig.

Dommeren tilføjede som regel:

— Og så ønsker De jo at appellere kendelsen til højesteret, og der ønsker De, som De har fået besked om, højesteretssagfører Steglich-Petersen som forsvarer, ikke sandt?

Kammeraterne var rasende og ophidsede, når de kom ud. Intet af hvad de fremførte, selv deres protest mod afdeling D's mest horrible urigtighed, blev taget til følge. Derimod syntes dommeren at more sig endogså storartet, og forsvareren sagde ikke et kuk, men han var jo også på akkordarbejde. Han fik honorar for hver sag, og jo hurtigere de kunne afvikles, jo højere blev timefortjenesten.

Omtrent midtvejs kom raden til mig. Gang på gang var jeg rykket seks skridt frem, og nu gik jeg ind i retslokalet. Et stort bord adskilte dommeren og statsadvokaten samt en retsskriver fra det øvrige lokale. Udenfor bordet sad forsvareren. Dollfuss vimsede ud og ind og havde en stor dag. En del fængselsbetjente var placeret i lokalet. Man ville ingen risiko løbe af nogen art.

— Tag den hånd op af lommen! var det første jeg hørte. Jeg havde min vane tro stået med den ene hånd i lommen og betragtet sceneriet, og mine øjne var faldet på dommer Arthur Andersens laksko, der omslutede et par i silkestrømper klædte ben, der nervøst trippede under bordpladen.

Jeg tog hånden op af lommen og flyttede mit blik fra dommerens trippende lak- og silkebentøj til hans ansigt. Han sad midt for bordet, ved hans ene side sad en skriver, og ved den anden side sad statsadvokaten for særlige anliggender og stirrede vedvarende ned i nogle papirer.

Så lød dommer Arthur Andersens lidt syrlig-ironiske, men også kende-
lig nervøse stemme:

— De er den og den, født der og der den 22. december 1900.

Jeg vågnede op og tog mit blik væk fra dommerens velplejede og velpomadiserede ansigt og rettede det mod statsadvokaten, som hidtil ikke havde villet møde mit blik:

— Nej, det er jeg ikke! Jeg har nok hele tiden ment, at der måtte foreligge en misforståelse, og nu er det altså opklaret. Jeg er ikke den person, dommeren nævner!

Der bredte sig en synlig og let irriteret nervøsitet ved »retten«s bord, man bladede i forskellige papirer, og dommeren begyndte så forfra:

— Nej, som jeg har sagt Dem, jeg er ikke den person, De nævner!

Ny forvirring, men så opklaredes den unge statsadvokats ansigt:

— Der foreligger blot en afskrivningsfejl, hr. dommer, Nielsen er ikke født den 22., men den 12. december!

Da min identitet således var fastslået, og det var det eneste, der interesserede »retten«, begyndte dommeren at diktere interneringskendelsen til protokollen.

Men jeg gjorde en energisk indsigelse og krævede ret til at udtale mig og fremføre et forsvar.

Min »forsvarer« mente, at det var helt unødvendigt, alt, hvad jeg kunne have at sige, havde hr. Carl Madsen på så udmærket måde fremført for retten, og desuden kom sagen jo for højesteret. Jeg protesterede igen og blev, som tilfældet var i denne del af min indespærring, let vred og henvendte mig derfor skarpt og direkte til statsadvokaten:

— Husker De, hr. statsadvokat, spurgte jeg, at det ikke er mange uger siden, De overfor mig erklærede, at grundloven, retsplejeloven og hele pibetøjet var brudt og gennemhullet ved aktionen mod kommunisterne, husker De det? Og nu har De den dristighed at komme her i dag og forlange mig interneret på et grundlag, De for kort tid siden erklærede var i strid med al dansk lovgivning! Hvad vil De egentlig have, jeg skal mene om Dem?

Statsadvokaten rødmede som en skoledreng og mødte ikke mit blik, men han var nu også meget ung dengang.

Dommeren derimod smilede endnu mere ironisk og begyndte igen at diktere kendelsen til protokollen.

Men nu nedlagde jeg en alvorlig protest. Jeg sagde:

— Jeg ønsker tilført retsprotokollen, at jeg som folkevalgt medlem af rigsdagen nedlægger den alvorligste protest mod, at der afsiges interneringskendelse over mig. Jeg henviser i denne forbindelse udtrykkeligt til grundloven, der tilsikrer en rigsdagsmand, at han ikke kan fængsles eller underkastes *anden form for frihedsberøvelse* uden direkte beslutning af det ting, hvoraf han er medlem, og såvidt jeg ved, har folketinget ikke truffet en sådan beslutning. Jeg nedlægger derfor protest mod den retskrænkelse, retten er i færd med at foretage!

Nu opstod der alvorlig uro ved bordet. Dommeren og statsadvokaten stak hviskende hovederne sammen, og min »forsvarer« vågnede pludselig op til dåd. Han kom hen til mig og forklarede mig indgående, at min protest sikkert var fuldt ud juridisk holdbar, men jeg ville ved den stille

Appel, vinteren 1941—42. Tegning af Knudstage Larsen.

Horsøvej

Til pareri

KL

rigsdagen i en meget vanskelig for ikke at sige pinlig situation, hvorfor han indtrængende anmodede mig om at trække min protest tilbage.

Dommer Arthur Andersen, der havde hørt vor samtale, så her en chance og appellerede øjeblikkelig til mit bedre jeg:

— Folketinget ville virkelig blive stillet i en yderst pinlig situation, hvis jeg ville opretholde min protest. Det ville blive tvunget til at vedtage en formel udleveringsbeslutning af mine kammerater og mig, og dette, kunne jeg nok forstå, ville være pinligt for tinget, og dertil kom, at det var et juridisk spørgsmål, om internering kunne sidestilles med fængsling.

Jeg gjorde overfor dette sidste opmærksom på, at grundloven udtrykkeligt også talte om anden form for frihedsberøvelse, og at han vel ikke kunne vente, at jeg, som landet lå, så det som min opgave at gøre grundlovsbrudet lettere for rigsdagen, end det var.

Der var således ingen vej udenom. Mod min protest turde »retten« ikke afsige interneringskendelse over en rigsdagsmand. Min internering kunne ikke listes igennem, som hensigten oprindeligt havde været. Vred, alvorligt vred, men under bevarelse af den ironiske og overlegne værdighed, der hørte med til dommerens påklædning, udsatte Arthur Andersen sagen, og jeg blev smidt ud uden at være blevet interneret denne gang.

Et par dage senere vedtog folketinget enstemmigt uden diskussion efter indstilling af et udvalg, hvis formand var hr. *Hartvig Frisch*, at udlevere mine rigsdagskammerater og mig til internering efter kommunistloven.

Tre minutter var der den dag afsat til at afgøre en menneskeskæbne i, og gennemsnitlig blev tiden overholdt. Flere af dem, der den dag blev ekspederet på mindre end tre minutter, kvitterede senere med deres liv på hr. Arthur Andersens kendelse. Jeg så en del af dem dø.

Af og til tog det dog længere tid, bl. a. efter at statsadvokaten og de politifolk fra hans afdeling, der nu var kommet til, havde fundet ud af, at det også skulle dokumenteres, i hvilken kirke ofret var døbt. Jeg tænkte på dette, da det senere i Stutthof var liv og død om at gøre at få konstateret, hvilken religion fangerne bekendte sig til!

Men også andre ting kunne spille ind, så de tre minutter blev overskredet. Således da nuværende borgmester i København, *Johannes Hansen*, var for. Hans synderegister var blevet dokumenteret af statsadvoka-

ten, og derunder var det blevet fastslået, at han var medlem af Københavns borgerrepræsentation. Da man kom til dette punkt, sagde Johannes Hansen på sin indtrængende måde:

— Hr. dommer! Jeg har forstået, at kortene nu lægges på bordet, og så er det vel bedst, at vi får al ting med?

— Ja, naturligvis! Dommeren lænede sig interesseret frem. Her syntes at være en mand, der ville sige sandheden. Interessen i lokalet var vakt.

— Ja-e, det er sådan, når jeg nu endelig skal sige det, at jeg i en årrække har været beskæftiget med undergrundsarbejde.

Arthur Andersen spidsede øren:

— Sig kun roligt frem, Hansen!

— Ja, ser De, hr. dommer, Johannes Hansen rømmede sig og så alvorlig og skyldbetyngt ud, ser De, høje dommer, foruden som statsadvokaten så rigtigt og udmærket dokumenterede, at jeg er medlem af borgerrepræsentationen, har jeg også i en årrække været medlem af Københavns kommunes kloakudvalg, og det må vel i disse tider henregnes til undergrundsarbejde!

Johannes Hansen blev omgående smidt ud.

På tre, fire timer blev 107 kommunister interneret, og efter endt dagværk kørte »retten« tilbage til København. Jeg så dem køre. Dommer Arthur Andersen og statsadvokaten sad side om side i bilen i munter og livlig passiar. De var veltilfredse, og det var tydeligt, at de var veloplagte til at nyde den smukke køretur ned gennem Nordsjælland til København, hvor middagsmaden ventede.

Men på os virkede denne enestående retskomedie direkte oprørende og provokerende. Det var det værste, vi endnu havde været ude for. Arthur Andersens opblæste kynisme og direkte foragt for hvad vi fremførte, opstillingen på det løbende bånd med seks skridt mellem hver, for ikke at sinke »retten«s kostbare tid, alt gjorde, at vi med direkte væmmelse fra nu af så på dansk retspleje og specielt på byretsdommer Arthur Andersen.

Senere, da der fra frihedskampens rækker rykkede betydelige mængder fra borgerligt hold og andre »pæne« mennesker ind i dommer Arthur

Andersens retssal, skiftede han taktik. Overfor de borgerlige var han en vennesæl, hjælpsom, forstående og varmhjertet patriot. Hans taktik var let gennemskuelig. Han sikrede sig til begge sider ved med ild og sværd at forfølge kommunisterne og ved at hjælpe og dække over de borgerlige. Tyskerne fik, hvad deres var, og Danmark, hvad der tilkom det, så kunne det iøvrigt gå, som det ville. Dommer Arthur Andersen ville under alle omstændigheder have sit på det tørre.

VIII

VORT FREMTIDIGE HJEM

— Det farligste, der kan ske os, er, at vi tilpasser os, at vi undlader at protestere, at vi affinder os med forholdene og underordner os og falder ind i fængselslivets former, at vi undlader at reagere mod vor indespærring og at kæmpe for en forbedring af indespærringens former. Vil vi bevare vor personlighed, vore idealer og menneskelige værdighed, tror jeg, at det er nødvendigt, at vi undgår tilpasning. Et sådant standpunkt vil sikkert betyde kamp, men jeg tror i så fald, kampen er at foretrække.

Det var mig, der, efter at vi i nogen tid havde orienteret os i lejren, i en diskussion fremsatte dette standpunkt. Lad mig sige straks, at vi fra vor indespærrings første dag alle uden undtagelse trak en skarp linie mellem selve det grundlovsstridige og ulovlige i vor indespærring og indespærringens form. Vi var fra første færd klar over, at her var tale om to ting, der, selv om de hang sammen, dog måtte ses ud fra forskellige synsvinkler. Vi var klar over, at vi aldrig og under ingen omstændigheder ville affinde os med indespærringens lovlighed. Mod den ville vi protestere og kæmpe, så længe vi overhovedet havde mulighed for at give vor protest mæle.

Når jeg så skarpt kort efter vor ankomst til Horserødlejren overfor mine kammerater formulerede mit standpunkt, som jeg gjorde, skyldes det ikke en kværlantisk trang til absolut at skulle være i opposition, til at skulle

protestere, men en efterhånden mere og mere klar følelse af, at vi fra ansvarlig side ikke blot stod overfor en retsstridig indespærring af politiske modstandere, men samtidig overfor et bevidst politisk forsøg på at knægte os og kujonere os, om man vil, efter bedste mønster at forsøge at lade os »lære om«!

I Vestre Fængsel havde vi alle haft en følelse af, at vi der stod overfor en ledelse, fremfor alt fængselsinspektør Waagensen, der vel rettede sig efter de ham givne ordrer, men samtidig, fordi hele affæren var ham politisk og menneskeligt så inderligt imod, gav os de lettelser, han kunde, og viste os den menneskelige forståelse og imødekommenhed, der var ham mulig. I Horsørød havde vi fra det første minut mærket nøjagtig det modsatte. Inspektør Bentzen og hans overbetjent havde fra første færd tydeligt og klart ladet os forstå, at vi var mindreværdige undermennesker, der nu endelig var havnet der, hvor vi hørte hjemme.

Allerede i løbet af de første dage var chikanerierne og dermed krigen i fuld gang. I Vestre Fængsel var der absolut ingen politisk censur over de bøger, vi udefra fik ind i cellerne. Vi havde derfor naturligvis regnet med, at de bøger, vi bragte med fra Vestre, kunne vi uden videre vrøvl tage med os ind i lejren. Men de skulle først undersøges og censureres, og vi fik besked om, at politiske bøger absolut ikke måtte komme ind.

Og hvem skulle nu afgøre, hvad der var politisk?

Det skulle naturligvis Dollfuss og hans overbetjent, der forøvrigt var blevet præsenteret for os »som mangeårig organisationsformand og stærkt politisk interesseret socialdemokrat«. Denne censurkomité afgjorde øjeblikkelig, at al socialistisk litteratur var politisk. Marx, Engels og Lenins videnskabelige skrifter blev straks lyst i band for naturligvis ikke at tale om Stalin. Hvordan det går, når man overlader politisk censur til folk med sådanne kvalifikationer, fik jeg selv et levende indtryk af.

Blandt mine bøger fra Vestre var en på tysk, der hed »Unter Cowboys und Kumpels«. Den fik jeg uden vanskeligheder udleveret, hvorimod en med titlen »Syv blodrøde søndage« øjeblikkelig blev standset som »politisk farlig«.

Det morsomme ved historien er, at den første er skrevet af den i Moskva i 1920 afdøde og i Kremles mur begravede store amerikanske revolutionære arbejderfører, *Bill Howard*, og indeholder den revolutionære amerikan-

ske arbejderbevægelses historie, hvorimod den anden var en ret ubetydelig spansk roman af dem, der går 12 på dusinet af.

Også en forfatter som Maxim Gorkij blev straks bandlyst.

En kammerat, der allerede på Vestre havde begyndt et selvstudium af det russiske sprog, blev nægtet at få sine russiske lærebøger og ordbøger ind i Horsørøddlejren.

Da han afkrævede inspektøren en forklaring og hævdede, at reglementet, som vi nu havde modtaget, gav os ret til at dyrke almindeligt oplysningsarbejde og personlig dygtiggørelse, erklærede den lille inspektør arrogant:

— Russisk? Mig bekendt regnes det russiske sprog blandt dannede mennesker ikke til kultursprogene!

Som lejrledelsen reagerede på disse områder, reagerede den på alle. Ingen af de gamle Horsørødfanger glemmer den første besøgssøndag i lejren. Tidligt, meget tidligt om morgenen, var vore pårørende rejst fra København, hvor de fleste provinsianere havde overnattet hos kammerater for at være i Horsørød så tidligt som muligt.

Spisesalen var blevet ryddet, og der var stillet små og større borde op for at modtage besøget. Ved hver besøgende sad en fængselsbetjent, der havde strenge ordre til at afbryde besøget, såfremt der blev talt »politisk«. Selv om de fleste fængselsbetjente var meget diskrete og lukkede ørene i den udstrækning, det var dem muligt, var det også meget vanskeligt for dem, fordi Dollfuss og hans overbetjent uafbrudt vimsede rundt fra bord til bord, for om muligt at opsnappe en kriminel udtalelse.

For de besøgende og måske endnu mere for fangen var det en lidelse.

Jeg husker endnu tydeligt, hvordan mit første besøg i Horsørød spændte af. Agnes og jeg sad overfor hinanden ved et lille bord. Ved bordenden med armene over kors og ansigtet midt ind mellem Agnes' og mit sad »Æblemorderen«, Dollfuss' og overbetjentens mest betroede mand.

Da jeg var så letsindig i samtalen løb at nævne Martin Andersen Nexø's navn og spørge Agnes om, hvorvidt hun vidste, om den gamle digter endnu lå syg i arresten, afbrød »Æblemorderen« øjeblikkelig samtalen og erklærede, at det var politik, vi talte om. Han nød at gøre det. Han så, at

både jeg og særlig Agnes var nervøs og opreven over situationen. Hans dumme, små, vandblå, udflydende øjne triumferede, da han havde ødelagt det besøg.

»Æblemorderen« var Dollfuss' og overbetjentens mest betroede mand. Det noget ejendommelige navn havde han ikke fået af os, men af sine kolleger i Vridsløselille Straffeanstalt. Årsagen dertil var, at han også der, i den udstrækning det var muligt, havde gået den der allerede før krigen stærkt nazificerede ledelse under øjnene og med sadistisk glæde havde plaget og ydmyget de almindelige fanger, så godt han kunne.

Hæderlige fængselsbetjente fra Vridsløse fortalte os derom følgende:

— Over en af cellegårdene i straffeanstalten strakte et æbletræ sine grene. Om efteråret hændte det af og til, at et æble af den grund faldt ned i en af stjernegårdene. Der var blandt fængselspersonalet en stiltiende aftale om, at lå der et æble i en af gårdene, måtte den fange, der kom derind på gårdtur, tage det. En morgen bemærkede en betjent imidlertid, at »Æblemorderen«, der intet havde at gøre ude ved cellegårdene på det tidspunkt, var i færd med at inspicere derude.

Han gennemgik alle cellegårdene, og hvor han så et nedfaldent æble, tog han det ikke op, men med sine lange støvler tværede han æblerne ud på den beskidte cement, således at når fangerne kom på gårdtur, kunne de »nyde« synet af nogle knuste og søndertrampede æbler.

Efter dette gav hans kammerater ham navnet »Æblemorderen«.

Vi vidste, »Æblemorderen« var organiseret nazist. Vi vidste, at han i naziuniform havde deltaget i Fritz Clausens berygtede demonstration til »Den lille Hornblæser«. Men også inspektøren og overbetjenten, der var fra Vridsløse, vidste, at han var nazist, da de gjorde ham til deres mest betroede mand. Få dage efter vor ankomst, forsøgte »Æblemorderen« i smug at fotografere grupper af fangerne i lejren. Vi opdagede det og slog øjeblikkelig alarm. Vi klagede til justitsministeriet og til fængselsdirektoratet. Inspektøren erklærede senere overfor os, at »Æblemorderen« havde fået en advarsel, og at filmen var blevet beslaglagt. Ikke desto mindre fremkom senere en del af »Æblemorderen«s fotografier i »Fædrelandet«.

Vi krævede »Æblemorderen« og en nazist til fjernet fra lejren. Den anden, der oven i købet før den 22. juni var blevet nævnt i engelsk radio

som tysk spion, havde også en vigtig funktion i lejren, ja, måske en af de mest betroede. Han opdrættede og passede blodhundene, han havde eftersyn med våbendepoterne, og han havde hver anden nat vagten ved lejrens hovedport.

Under den første forhandling, et udvalg af de indespærrede havde med justitsminister Thune Jacobsen, fremførte vi også vore klager over de to nazistiske betjente. Justitsministeren lovede, at sagen skulle blive undersøgt. Da forhandlingerne var forbi, og jeg som den første af vort forhandlingsudvalg gik ud af lokalet og måske nok lidt hårdt åbnede døren, ramte den »Æblemorderen« i hovedet. Han havde ved den lejlighed fået det ordnet sådan, at han på Frits Clausens eller Dollfuss' vegne havde fået tildelt vagten udenfor den dør, bag hvilken vi forhandlede den dag. Efter nogle måneders forløb blev både »Æblemorderen« og hans tyske spionven dog endelig fjernet fra lejren. Da modstandsbevægelsens folk efter befrielsen midlertidigt arresterede »Æblemorderen«, havde han mistet lidt af SA-mandens ranke holdning, men han har sikkert fået den igen!

»Det er deres (de indsattes) pligt at vise lejrens personale *ubetinget lydighed* og i enhver henseende at efterkomme de dem givne ordrer og anvisninger ...« hed det i lejrens af justitsministeren godkendte og underskrevne reglement.

— Vi må kræve absolut lydighed, ubetinget lydighed, sagde fængselsdirektør *Tetens* under den tidligere med justitsministeren omtalte forhandling.

Justitsminister Thune Jacobsen, der på grund af visse rygter, der var sivet ud, havde affærdiget alle klager over behandlingen i Horserødlejren ved til pressen at udtale, at vi levede som officerer i krigsfangenskab, havde endelig, efter at vi gang på gang havde presset på, indvilget i at tage en forhandling med et udvalg af de internerede.

Vi fik intet ud af den forhandling. Thune Jacobsen valgte i første omgang den faderlige, overbærende og beskyttende tone. Men den maske holdt ikke længe. Gennem vore pårørende vidste vi, at han gang på gang, når de havde opsøgt ham for at anmode om lempelser, særlig i den enerverende og ødelæggende besøgsordning, eller om en anstændig understøt-

Robert Satori. Tegning af Knudaaage Larseu, 1941.

telsesordning, kunne affærdige dem med at lægge sit lokkede kunstnerhoved på skrå og indtrængende og kælent sige:

— Kære lille frue, jeg forstår, De holder uendelig meget af Deres mand, men bare jeg nu også kan redde hans hoved for Dem. Det bliver ikke så let, som De måske tror!

Derfor var naturligvis det første, vi krævede, klarhed over vor stilling, om vi sad som gidsler, og hvad regeringens hensigt egentlig var med os.

Det var umuligt at få et konkret svar af justitsministeren. Han vævede frem og tilbage, men ville intet sige og intet love, så denne første samtale bestyrkede os i den opfattelse, at vi direkte var tænkt som gidsler. Vi opgav ham derfor og gik over til praktisk foreliggende spørgsmål.

Vi krævede en anstændig understøttelsesordning uden om socialkontorerne. De økonomiske forhold for de indespærredes pårørende var dengang forfærdende og var en direkte medvirkende årsag til mange nervøse sammenbrud udenfor lejren og en hektisk stemning i lejren. Vi krævede lejren istandsat og udvidet, således at alle kunne få eneværelser, idet vi allerede inden mange uger havde forstået, at ville vi bevare nerverne i orden, var ret til at trække sig tilbage til sit eget værelse tvingende nødvendigt. Vi krævede en besøgsordning, der tillod, at mand og kone kunne mødes i enrum og uden den enerverende overvågen af hvert ord, der blev sagt. Vi krævede ret til at danne studiekredse og organisere en oplysnings- og skolingsvirksomhed.

Skal jeg sammenfatte mit indtryk af denne første forhandling, er det det, at justitsministeren på visse områder tilsyneladende syntes, at vi havde ret og var indstillet på, at der var ting, der kunne og burde ændres, men hvis han kom med en ytring i den retning, blev han øjeblikkelig bremsset af fængselsdirektør Tetens, embedsmanden, der for alt i verden ikke ville og ikke kunne tænke sig at desavouere sin inspektør i Horserød, ligesom han naturligvis heller ikke ville høre tale om at fjerne Dollfuss, selv om det allerede dengang var klart, at enhver form for fordrageligt samarbejde mellem de internerede og lejrens ledelse var udelukket.

Stereotypt og arrogant blev fængselsdirektøren ved at gentage:

— Vi må forlange ubetinget og absolut lydighed. Det er forudsætningen for lejrens virksomhed.

— Og De, mine herrer, skulle meget hellere straks søge at indrette Dem efter, at dette er Deres fremtidige hjem i mange, mange år, og da justitsministeren ved forhandlingens slutning øjensynlig var i færd med at give os en indrømmelse, skar embedsmanden igennem og afbrød sin minister med at sige:

— Noget sådant kan en minister ikke love!

IX

VORE PÅRØRENDES ØKONOMISKE FORHOLD

Som nævnt havde jeg allerede straks ved vor indespærrings begyndelse skrevet et brev til statsministeren og krævet en anstændig understøttelsesordning for de indespærredes familier.

Da vi kom til Horserød, og derved fik Lejlighed til at tale sammen, viste det sig, at familiernes økonomiske forhold var endnu mere fortvivlede, end jeg havde regnet med. I de allerfleste tilfælde havde de respektive socialkontorer stillet sig direkte afvisende og henholdt sig til, at her var tale om et hjælpeområde, der ikke faldt ind under deres virksomhed. Det var noget, regeringen måtte ordne. I mange tilfælde var de også af politiske grunde imod at hjælpe kommunisterne. Kvinderne havde været udsat både for direkte økonomisk nød og personlige chikanerier. Stillingen var direkte fortvivlet.

Jeg skrev derfor en af de første dage i Horserød et brev til socialministeren, hvori jeg redegjorde for stillingen og bilagde min redegørelse med ca. 20 rapporter, som vi havde optaget fra kammerater spredt over hele landet, for at vise, hvordan stillingen var. Vort standpunkt dengang og senere var, at vi ikke ville godkende, at familiernes sociale levestandard blev forringet på grund af forsørgernes lovløse indespærring.

Socialministeren tilstillede os virkelig nogen tid senere en afskrift af et cirkulære, han påstod var udsendt til socialkontorerne fra socialministeriet, og hvoraf det fremgik, at han havde lagt vore synspunkter til grund for sine direktiver.

Der var bare den hage ved det, at intet socialkontor rettede sig efter den afskrift, vi havde fået, og simpelthen nægtede at kende noget til et sådant cirkulære. Det viste sig da også, at det hele var bluff! Da jeg nogle måneder senere i et brev til justitsministeriet igen klagede over understøttelsesforholdene og ved denne lejlighed henviste til det af socialministeren påståede udsendte cirkulære, fik jeg følgende brev:

RIGSDAGENS BUREAU

København K, den 27. Oktober 1941.

Hr. Folketingsmand Martin Nielsen,

Statens Lejr, Horserød pr. Helsingør.

I Anledning af Deres Brev af 22. d. M. -- tilstillet Bureauet gennem Justitsministeriet — skal man meddele, at der ikke er udsendt noget Cirkulære fra Arbejds- og Socialministeriet angaaende Hjælp til de i Henhold til Lov Nr. 349 af 22. August 1941 om Forbud mod kommunistiske Foreninger og mod kommunistisk Virksomhed internerede og deres Familier, men at saadanne Instruktioner, efter hvad Bureauet har faaet oplyst, af nævnte Ministerium er givet underhaanden.

Ærbødigst

E. Olsen.

Så meget var der af realiteter i den sag!

Derimod fik vi efter nogen tids forløb et ejendommeligt besøg i Horserødlejren.

Der troppede en dag en præst op og meddelte os, at han kom fra *Fængselsbølpen*, og at han dels repræsenterede denne institution, dels socialministeriet. Det var hans opgave, påstod han, at undersøge vore økonomiske forhold, hvorfor hver eneste af os skulle i forhør hos ham. Han ville så optage en rapport, der skulle danne det senere grundlag for en ordning af understøttelsesforholdene.

Vi protesterede og gjorde opmærksom på, at vi i disse undersøgelser blot så et nyt forsøg på at trække tiden ud. Men pastoren var utrættelig. Han forstod godt, og så bandede han som en tyrk, for præster

kan skam godt bande, sagde han, at vi var utilfredse. Det var han selv. Han var meget frisindet. Ikke blot derved, at han kunne bande, men derved, at han var gift med en fraskilt, eller måske var det ham selv, der var fraskilt, jeg forstod ikke rigtig hans fremstilling af de indviklede familieforhold, som han fortalte os, for at vi skulle forstå, at vi her stod overfor en virkelig frisindet præst.

Nærmest for at gøre den rare mand en tjeneste indvilgede vi til slut i at lade ham optage sine rapporter under forudsætning af, at en af os stadig var til stede, mens det foregik. Det blev et par kostelige dage. Pastoren spurgte, svedte, skrev, bandede, stregede ud igen og diskuterede. Men gang på gang var det ikke blot den frisindede præst, men også embedsmanden fra fængselsvæsnet, der skinnede igennem. Således sad jeg inde hos ham, da han forhørte en kammerat, der i en menneskealder havde lev i frit ægteskab med en kvinde, uden at de var lovformeligt gift. Straks skrev pastoren »samleverske«, hvilket naturligtvis medførte en langvarig og voldsom diskussion.

Efter halvanden dags rapportskriveri var vi klar over, at det ikke førte til noget, så meget mere som pastoren ikke kunne forklare os, hvad der skulle ske bagefter, og det varmede mig derfor oprigtigt i mit hjerte, da Eigil kaldte Mads og mig ud et øjeblik og på sin ligefremme smedefacon sagde:

— Den idiot af en præst lader altid sine nøgler til hovedporten ligge og flyde på bordet mellem alle de papirer, som han heller ikke kan holde styr på. Hvis I nu vil indlade jer i mægtigt skænderi med ham, skal jeg nappé nøglerne og i løbet af et komma fem tage et aftryk af dem, så har fjolset da gjort nogen nytte!

Om vi ville! Der var intet, vi hellere ville. Efter pastorens middagspause gik vi ind til ham og genoptog diskussionen om »samleversken«, om hans stilling som embedsmand i fængselsvæsnet, om vore økonomiske forhold og gud ved, hvad vi ikke væltede over ham. Da skænderiet var på sit højeste, kom Eigil ind og blandede sig i det, hvorpå vi forstærkede den ejendommelige teologiske diskussion. Pastoren blev mere og mere varm, han råbte og gestikulerede, og da vi så Eigils smedenæve lukke sig om præstens nøgleknippe, gik vi over til Tideherv, Kirkeligt Centrum, Indre Mission, Grundtvig og statskirken. Selv ikke Jom-

frufødslen slap, så vidt jeg husker, for at blive endevendt, men så var vi også kommet så langt, at Eigil kom tilbage igen, og uden at præsten havde mærket noget, lå hans nøgler igen og flød mellem papirerne på bordet, men så var jeg også træt. Jeg trak mig ud af diskussionen og sagde, at han gerne for vor skyld kunne slippe sit arbejde, for vi havde fortsat ikke nogen tro på, at hans rapportskriveri kunne hjælpe os.

Eigil smuglede aftrykket af nøglen ud, og få dage senere havde vi en primitiv nøgle, filet til efter aftrykket af præstens nøgle. Vi prøvede den en dag nede ved den nederste port. Andre kammerater havde lavet en diskussion med vagtposten lidt længere nede ad hegnet. Den passede, som om den var smurt. Vi havde den under hele vort Horserødophold, men fik desværre aldrig brug for den.

Den 9. maj 1943, altså efter at vi havde været indespærret i omtrent to år, sendte vort udvalg i Horserød en statistik over understøttelsesforholdene sammen med en skrivelse både til socialministeriet og til »kommunistudvalget«.

Det hedder bl. a. i denne skrivelse:

»Til de 258 Internerede, der ikke har oppebaaret Løn under Intereringen, udbetales der Understøttelse fra det Offentlige. Ifølge Oplysninger, der er indhentet fra disse, udbetales der maanedlig i Understøttelse 40.000 Kroner, og af dette Beløb udbetales ca. Kr. 1000 til 64 Ikke-Forsørgere, mens ca. Kr. 39.000 udbetales til 194 Forsørgere. Forsørgerne har herefter gennemsnitlig maanedlig modtaget ca. 200 Kroner i Understøttelse, men det maa bemærkes, at de Internerede ikke fuldt ud er i Stand til at oplyse de forskellige Enkeltunderstøttelser, som deres Paarørende har modtaget udover den faste Understøttelse. Det drejer sig om Smaabevillinger til Reparationer, Beklædning, Sygdom etc. Under Hensyntagen hertil forhøjes i det følgende de af de Internerede opgivne Understøttelser skønsmæssigt med 10 pCt.

Der kan herefter regnes med, at de internerede Forsørgere, der er medtaget i denne Statistik, oppebærer en maanedlig Understøttelse paa ca. 48.000 Kroner eller gennemsnitlig ca. 220 Kroner hver, og af dette Beløb maa alle Udgifter til Familiernes Underhold udredes.»

Det var de økonomiske tilstande for vore pårørende efter to års uafbrudt kamp for at opnå menneskelige tilstande for dem derude. Ikke mærkeligt, at nerverne blev tyndslidte både udenfor og indenfor pigetråden.

X

NERVERNE SLIDES TYNDE

Det tryk, de pårørendes økonomiske forhold og hele usikre tilværelse lagde på de indespærrede, var til tider helt uudholdeligt. Det var ingen overdrivelse at sige, at dette tryk var så stærkt, at det i vinteren 1941—42 helt prægede lejren.

Bitterheden voksede dag for dag, alt eftersom beretningerne om dette og hint tilfælde af uforståelig eller direkte ondartet behandling af en kvinde indtraf, og nerverne blev mærkede deraf.

Kvinderne på deres side blev også mærket af den behandling, de var ude for. Sammen med frygten for mandens skæbne stod daglig spørgsmålet om udkommet for dem selv og deres børn. Disse forhold i forening gjorde, at mange af dem blev nervenedbrudte, rastløse, fortvivlede, deprimerede og syge.

Et særlig grelt tilfælde var tilfældet A.

Den 1. februar 1942 skrev jeg dette brev til justitsminister Thune Jacobsen, et brev, der skal ses ikke blot som et udtryk for det konkrete foreliggende tilfælde og min reaktion, men som også skal ses på baggrund af hele understøttelsesforholdet og behandlingen af kvinderne på dette tidspunkt:

»I mangfoldige breve har jeg ladet Dem vide, under hvilke betingelser de af Dem ulovligt indespærrede danske mænd lever, og har ladet Dem og regeringen vide, på hvilken måde de indespærredes kvinder og børn lever udenfor. De har ikke reageret på mine henvendelser. De har ikke

rørt en finger for at forbedre forholdene. De har tværtimod i *alle* tilfælde godkendt de handlinger, Deres underordnede, i mange tilfælde svagt begavede og ondsindede embeds- og tjenestemænd, har foretaget overfor os og vore.

Som jeg forlængst har sagt Dem, hr. minister, regner jeg ikke med, at De vil foretage det ringeste for blot at skaffe tålelige forhold for de indespærrede og deres familier. Tværtimod! Mine erfaringer siger mig, at De vil gøre det modsatte. Men derfor skal De ikke have lov til at krybe udenom. De skal ikke, så længe mine hænder og min mund ikke også fysisk er bundne, nogensinde nu eller i fremtiden kunne sige:

— Det vidste jeg ikke, det var skam ikke meningen!

Det var nemlig meningen! Ikke blot Deres grundlovsbrud, men også deres forfølgelse af os og vore er ikke tilfældigheder, men vel gennemtænkte handlinger. Vi er, som jeg tidligere har sagt Dem, heller ikke i tvivl om, hvad De og Deres medsamsvorne har tiltænkt os i den sidste ende.

Men netop derfor skal De vide besked, hr. minister! De skal ikke få lov til at knibe udenom. Jeg skal her referere Dem et eksempel af de mange, der viser, at Deres vel gennemtænkte og vel gennemførte system indenfor og udenfor pigtråden begynder at give resultater.

A. er en mand i sidste halvdel af fyrrerne. Det er en mand, som på sin egen krop har mærket mere til livet, end de, hr. minister, nogensinde har læst i bøger. Som fattigmandsbarn kom han ud at tjene i 9—10 års alderen. På grund af en storbondes frygtelige misrøgt medførte et ulykkestilfælde, at han fik det ene ben sat af omtrent oppe ved hofteskålen. Men der var krummer i ham, hr. minister. Han gav ikke op. Han kom i lære, han lærte sit fag, og han lærte det til gavn, hvilket fremgår af, at han de sidste 21 år ikke har haft en eneste arbejdsløshedsdag. Han har klaret sig hele sit liv. Han har aldrig i nogen form modtaget offentlig hjælp. Mærk Dem det, hr. minister. Men han har ikke blot økonomisk klaret sig selv. Han, der faktisk aldrig har fået nogen egentlig skoleundervisning, har også klaret sin egen uddannelse. Og han har klaret den så godt, at han omtrent til stadighed under en

Magnus Søndergaard
Statens Lejr
Horseshold 1941

Knudaage

Magnus Søndergaard. Tegning af Knudaage Larsen, 1941.

eller anden form har været sine kammeraters tillidsmand, en overgang for nogle år siden, som det vil fremgå af Deres lakajers rapporter, var han endogså formand for sin organisation, en af de største i landet.

A. nyder almindelig anseelse og agtelse langt ud over sine fagfællers kreds. Hans rolige, nøgterne, saglige og jordbundne væsen har sammen med hans ubestikkelige karakter gjort ham til en personlighed, der ikke kan undgå at blive bemærket, hvor han færdes. For en halv snes år siden lærte han en kvinde at kende, en kollega indenfor faget. De flyttede sammen, men de glemte at få præstens og Deres velsignelse til deres samliv. Det skadede dem dog ikke, i hvert fald ikke før De, hr. minister, greb ind i deres tilværelse. De skabte sig derimod et smukt hjem, de betalte enhver sit, de levede et roligt og eksemplarisk familieliv, de nød almindelig agtelse, hvor de færdedes. Familien A. var kort sagt en agtet, arbejdsom og støt familie, der selv havde kæmpet sig frem, en af de familier, man ellers holder frem til beskuelse ved højtidelige lejligheder, når sundheden i det danske folk skal dokumenteres.

Men A. var kommunist! Og det blev han ikke den 22. juni, hr. justitsminister. Det gjorde livets skole og hans klare, jordbundne forstand ham til. Det gjorde den kamp, han måtte føre, først for sin egen eksistens, senere sammen med sine kammerater for deres eksistens, ham til. Jeg forlanger ikke, at De, hr. justitsminister, skal forstå noget sådant. De savner *enhver* forudsætning derfor. De skal blot vide, at sådan er det, og sådan bliver det ved med at være.

Så kom den 22. juni, og De, hr. justitsminister, optrådte på scenen og greb ind i familien A.s liv. De ved bedst selv hvordan, og De ved bedst selv på hvor horribelt og ulovligt grundlag det var, det skete. De lod A. ulovligt arrestere. De lod ham dernæst ulovligt internere, og samtidig lod De Deres lakajer optage parforcejagten på hans hustru.

De ved, hr. justitsminister, at A. i de syv måneder, De har holdt ham i ulovligt fangenskab, ikke har fået en rød øre i understøttelse til sig selv eller sin hustru. De ved, hr. justitsminister, at Københavns kommunes socialdemokratiske magistrat af politiske hævngrunde har nægtet enhver form for hjælp og som usselhedens toppunkt har tilladt sig at fornærme hans hustru, fordi deres ægteskab ikke bærer myndighedernes gummistempel. De ved, hr. justitsminister, at allerede på et meget tidligt

tidspunkt af A.s ulovlige fangenskab knækkede hans hustrus nerver sammen under det pres, de var ude for. De ved, at hun af den grund blev indlagt på Bispebjerg Hospitals nerveafdeling.

Nået så langt var tidspunktet kommet, hvor parforcejagten med held kunne tage sin begyndelse. De ved, hr. justitsminister, at umiddelbart efter, at den nervesyge kvinde var brudt sammen og indlagt på hospitalet, sendte Deres statsadvokat for særlige ulovligheder, hr. Kjalke, to af sine mest utiltalende sporhunde ud til hende. De interesserede sig kun for een ting, da de sad ved sygesengen og forhørte den ulykkelige kvinde, nemlig »hvem der havde lavet den sådan, at hun blev indlagt på et hospital«. De har, hr. justitsminister, intet foretaget Dem i den anledning. For få dage siden var en af disse sporhunde herude i lejren for at snuse og optrådte ved denne lejlighed lige så frækt, lige så udfordrende provokatorisk, som det er almindeligt i disse kredse.

De er endvidere gjort bekendt med, hr. minister, at fru A. efter nogle ugers ophold på Bispebjerg Hospital blev udskrevet, og meget tyder på efter ordre fra en eller anden politiinstans, men kun for få dage efter at bryde fuldstændig sammen igen, og derefter blev hun indlagt på Kommunehospitalets nerveafdeling i Baldersgade.

Det er nu snart fire måneder siden. Omtrent hver tiende dag har A. lejlighed til under ledsagelse, kontrol og opsigt af en fængselsbetjent at tale med sin nervesyge hustru. Da han forleden igen var på besøg ved sygesengen, fik han den besked, han længe havde frygtet ville komme, at nu skulle hans hustru overføres til St. Hans Hospital ved Roskilde.

Overlægen ved Kommunehospitalets nerveafdeling har på forespørgsel i et brev til A. erklæret, at hans hustrus sygdom skyldes A.s indespærring og hvad dermed i forbindelse står, samt at der ikke gives håb om helbredelse, såfremt A. ikke kommer ud.

Samtidig betyder den fuldkomne boykot fra myndighedernes side, at det nu kun er et spørgsmål om meget kort tid, før hjemmet økonomisk må opløses.

Jeg har refereret dette eksempel for Dem, hr. minister, fordi jeg nu ønsker at spørge Dem:

— Er De så tilfreds med resultatet i dette tilfælde? Har tilfældet A. givet Dem tilstrækkelig tilfredsstillelse, eller ønsker De mere endnu?

Thi i så fald bliver De skuffet. Jeg tror nemlig ikke, De kan nå mere i dette tilfælde, end De allerede har nået. A. kender *jeg* og ikke De! De bør vide, at det vil være naragtigt at håbe på, at *De* kan knække *ham*. Det har livet ikke kunnet gøre, og hvad så med *Dem*.

Men der er andre tilfælde, der er mange, hvor De har nået smukke, foreløbige resultater. Blot lidt anstrengelse endnu, og De vil, hr. minister, nå Deres mål.«

XI

TO PRÆSTER — TO MENNESKER

Første gang, jeg egentlig bemærkede eller i hvert fald hæftede mig ved folketingsmand, pastor Kresten Ambys særprægede personlighed, var den dag, da Folketinget mod de tre kommunistiske stemmer vedtog ikke-angrebspagten med Nazityskland. Af ordføreltalene og den efterfølgende diskussion var det tydeligt at mærke, at der i den konservative rigsdagsgruppe var betydelig modstand mod at godkende pagten. Men til slut stemte den dog — naturligvis — samlet *for*.

Efter afstemningen gik Alfred og jeg ud gennem den særlige udgang for rigsdagsmænd på Christiansborg, og i udenrigsministeriets gård blev vi standset af Amby, der spurgte:

— Nå, hvad mener I så om det, der nu er sket?

Vi mente, at vi gennem Aksel Larsens ordføreltale og vor gruppes afstemning så tydeligt, som det var muligt, havde præciseret vort standpunkt.

— Ja, sagde Amby, jeg har i min rigsdagsgruppe gjort nøjagtig de samme opfattelser gældende, men til slut bøjede vi os jo som sædvanlig.

— Men, tilføjede han, selve pagten, det er nu ikke det værste, det værste er, at vi inden længe har regeringskontorerne fulde af nazistiske kontrollanter, stol kun på det, og forøvrigt, hvis I ikke ved det, dr. Munch er fuld af løgn, farvel!

En af de første uger, vi sad i Vestre Fængsel, traf jeg på en trappe, hvor jeg var for nedadgående, folketingsmand Amby for opadgående med en stor celledørsnøggle i hånden:

— Nej se, goddag, *kollega*, sagde jeg lidt spydigt.

Amby tog situationen på en helt anden måde, han gav mig hånden og spurgte:

— På hvilket nummer sidder du? Jeg har lige et ærinde endnu, så kommer jeg ind til dig.

Vi sad dengang fire sammen på nr. 38, og det varede ikke længe, før pastor Amby stod i cellen hos os.

Vi talte lidt sammen. Amby var ikke glad for situationen. Han fortalte, at der var en eller anden lov mod partiet og os på trapperne, men hvad det var, vidste han ikke rigtig. Han udtalte derimod sin dybeste mistillid til den nye justitsminister, hr. Thune Jacobsen, og var rystet over regeringens og Scavenius' erklæring af 26. juni. Men allerede den dag gav han udtryk for, at vi altid kunne regne med hans hjælp og bistand, selv om den, som han bittert sagde, ikke var så meget værd. Han lagde heller ikke skjul på, at han kendte fængselsinspektør Waagensens indstilling til det, der var sket, og at vi fra den side kunne regne med forståelse.

I de godt to år, vi skiftevis sad i Vestre og Horserød, blev folketingsmand Amby os en loyal støtte. Det er vel nok muligt, at vi af og til krævede mere af ham, end han, som situationen lå, havde mulighed for at gøre, det er vel også sandsynligt, at efterhånden som ugerne blev til måneder og månederne til år, og nerverne af den og mange andre grunde blev tyndslidte hos os, at vi var urimelige overfor de få venner udenfor vor egen snævre kreds, som efter evne og mulighed søgte at hjælpe os. Jeg tror, det var sådan, men i så fald var det fængslets og lejrens særlige mentalitet, der gjorde det.

Men Amby lod sig aldrig mærke med, at vi var en byrde for ham. Han kom, når vi bad om det, han kom, uden at vi bad om det, og usvigeligt fortsatte han sin kamp for os, særligt på to områder: understøttelsesforholdene og en anstændig besøgsordning, ligesom de timer, han

udenfor har brugt til at tale med vore kvinder og efter evne søgt at opmuntre dem, er utallige.

Han havde ikke sat sine ben ret mange gange i Horserødlejren, før han forstod, uden direkte at sige det til os, at inspektør Bentzen var umulig, og at der var opstået et så uløseligt modsætningsforhold mellem lejrledelse og de indespærrede, at der ikke var andet at gøre end hugge knuden over og udskifte Dollfuss.

Jeg ved, at Amby gjorde, hvad der stod i hans magt, for at overbevise justitsministeren, regeringen og kommunistudvalget om, at det var således, men at han gang på gang løb panden mod en mur af uforstand, bureaukrati og direkte politisk had til kommunisterne.

På samme måde med understøttelsesforholdene. Amby var efterhånden lige så godt inde i dem som vi og vore pårørende. Han forsøgte gang på gang at få dem ændret. Han løb panden mod muren i socialministeriet, i justitsministeriet og i kommunistudvalget.

En dag, jeg var særlig ophidset over den behandling, de pårørende økonomisk var ude for i en række kommuner landet over, henviste jeg Amby til det af socialministeren påståede udsendte cirkulære, hvorefter de pårørendes økonomiske stilling ikke måtte forringes på grund af forsørgerens indespærring efter kommunistloven. Amby svarede tørt:

— Jeg troede, du forstod dig på politik, Martin Nielsen!

Jeg må vel have set lidt forbavset ud, for Amby fortsatte:

— Forstår du ikke, at man fra socialministeriets side har inddækket sig til begge sider! Taber tyskerne krigen, og I til sin tid vil drage regeringen til ansvar, kan socialministeren med rette sige, at det ikke var hans skyld. Han har givet sine instruktioner, men socialkontorerne ville ikke rette sig derefter, og han havde desværre dengang ingen magtmidler til at få dem til at gøre det, og under de givne forhold heller ikke politisk mulighed for at skaffe sig sådanne magtmidler.

— Laver på den anden side tyskerne vrøvl over, at I behandles for godt, kan han henvise til bestående praksis, hvorefter I hele tiden har været underkastet dansk sociallovgivnings almindelige vilkår .

— Det troede jeg, du forstod, det er jo kun simpel politik!

Amby og Kirk kendte hinanden fra ungdomsårene, og jeg tror, der trods deres vidt forskellige udvikling altid har været en vis gensidig sympati imellem dem, stejle og særprægede personligheder som de begge er.

Det var derfor kun, hvad man måtte vente, at Amby med stigende interesse så på situationen, der udviklede sig i lejren gennem Bentzens systematiske chikane mod Hans Kirk. Aktionen kulminerede, da Kirk i et brev til forfatterinden *Agnes Henningsen* havde fortalt om »gamle pastor Poulsens« første besøg og havde skrevet, at det da var rart igen at træffe en så fin og dannet gammel mand, og så havde tilføjet, at nu måtte hun ikke misforstå ham, sine kammerater havde han selv valgt, og det menige mandskab i lejren havde han intet at udsætte på.

Dette brev standsede Dollfuss, og da Kirk krævede en forklaring hvorfor, erklærede inspektøren, efter at han havde læst det kriminelle afsnit af brevet op med betydelig bitterhed i stemmen:

— Efter dette forstår jeg, at der altså kun er to personer i lejren, som ikke er dannede, nemlig overbetjenten og jeg! Hvorefter han med fængselsdirektoratets og justitsministerens velsignelse i henhold til reglementet sendte Kirk i straffefængsel på Vestre Fængsel som »uegnet« til ophold i lejren.

Samtlige fanger i Horserød gik øjeblikkelig i sultestrejke som protest mod dette, det hidtil mest oprørende og provokerende overgreb mod en enkelt fange. Og i København satte Amby sig straks i bevægelse. Han talte med Kirk i Vestre Fængsel, han talte med myndighederne og med kommunistudvalget, og da han den tredje eller fjerde dag under sultestrejken kom op til os i lejren, lod han os forstå, at hvis vi afbrød sultestrejken, ville straffeforholdsreglerne mod Kirk blive ophævet, og han sagde nu direkte som sin personlige mening, at Dollfuss burde fjernes.

På hans direkte og indtrængende opfordring afbrød vi sultestrejken. At der ingen ændringer fandt sted, at Kirk endnu et halvt år sad som justitsministerens og Dollfuss' private straffefange i Vestre Fængsel, var ikke Ambys skyld.

Senere, efterhånden som tiden gik, og forholdene i lejren stadig skærpedes, lagde Amby ikke mere skjul på, at han var bitter over, at det den-

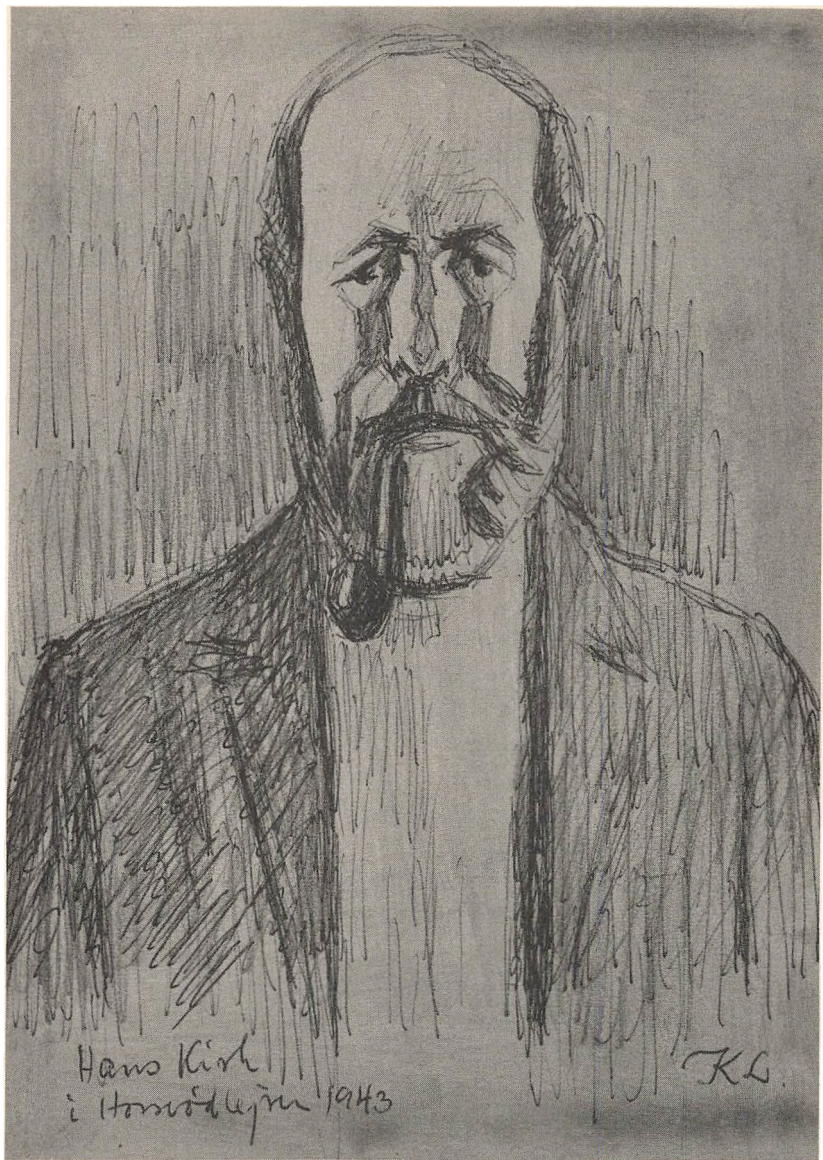
gang gik, som det gik. Skylden derfor var, sagde han, at der var meget stærke politiske kredse, der ligefrem nød, at de nu havde kommunisterne i Horserød i deres magt.

Nogen tid efter vor ankomst til Horserød lod fhv. kirkeminister, pastor *Th. Poulsen*, forespørge, om vi, fangerne i Horserød, havde interesse i, at han kom op og besøgte os og muligvis søgte at skaffe os underholdning og andre ting udefra.

Vi sagde ja. Vi var ikke dengang forvænte med, at mennesker udenfor vor egen kreds interesserede sig for os og vor skæbne. Vi mente, vi kunne jo se på manden. Naturligvis vidste vi, hvem fhv. kirkeminister *Th. Poulsen* var, vi kendte i store træk hans politiske gerning, og vi vidste, at han nu brugte sit otium til at hjælpe og gøre godt, hvor han kunne. Og vi kendte særlig hans mangeårige interesse for grønlanderbørnene, men derudover vidste vi ikke meget om ham.

»Gamle pastor *Poulsen*«, som vi altid indbyrdes kaldte ham, blev menneskeligt set vort smukkeste indtryk fra Horserødperioden. Jeg ser endnu den gamle, sygelige og svage mand, fuldstændig natblind rave rundt i lejren om aftenen i fimbulvinteren 1941—42. Uden ringeste hjælp eller støtte fra lejrledelsens side tog han mindst to gange om ugen op til os. Han havde ingen anden befordring end den, kvinderne måtte benytte: først med tog til Helsingør, derefter med rutebil ud til lejren og tilbage igen, efter at det var blevet bælgmørkt. Det er ingen overdrivelse at sige, at hans hjælpearbejde for os slog ham ihjel. Vinteren og de hårde og umenneskelige strabadser, den gamle mand for vor skyld udsatte sig for, var mere end hans svage helbred og dårlige hjerte kunne tåle.

Det var os, fangerne i Horserød, der måtte arrangere os med vore kvinder, således at der altid var mindst en, helst to af dem med derop og hjem igen, og som kunne tage sig af ham, når kulden var ved at gøre det af med ham. Han kom altid med en lille pakke mad i lommen, og det var os, der måtte tømme ham op, lave te til ham og få ham til hægterne igen efter rejsen. — Ikke den ringeste hjælp modtog han fra lejrledelsens side. Tværtimod.

Hans Kirk. Tegning af Knudage Larsen, 1943.

Første gang, »gamle pastor Poulsen« kom op til os, var umiddelbart før jul 1941. Vi talte med ham, og han ville vide, hvad han kunne gøre for os.

— Jeg kommer ikke for at prædike for jer, sagde han med sit stille, fine smil. Er der noget, jeg ikke føler mig berettiget til, er det at præke for *jer*. Nej, jeg kommer, fordi jeg føler, at samfundet skylder jer en hjælpende hånd, og selv om jeg kun i denne forbindelse repræsenterer mig selv, tør jeg måske bede jer om dog at betragte mig som en udsending fra de stille i landet, dem der ikke taler så meget, men tænker, og også tænker på jer.

»Gamle pastor Poulsen« kastede sig med en ynglings energi ind på samme kampfront som Amby: understøttelsesforholdene og besøgsordningen, og løb som Amby øjeblikkelig panden mod bureaukратиets mur og følte det isnende had til kommunisterne i visse politiske kredse.

Direkte talte han ikke meget om sine erfaringer, men så meget mere indirekte.

En eftermiddag, da vi sad inde på mit værelse, hvor han drak den te, vi havde lavet til ham, og jeg igen havde talt om Rigsdagens ansvar, sagde han langsomt og velovervejet:

— Måske synes De, jeg er fejg, Martin Nielsen, men jeg er nu glad for, at jeg ikke mere var medlem af Rigsdagen, da loven mod kommunisterne blev forelagt og vedtaget.

Han sad igen lidt og sagde så:

— Jeg ved ikke, hvordan jeg selv ville have stemt, hvis jeg endnu havde været rigsdagsmand, jeg ved det ikke, men jeg kender jo mig selv, og jeg kender politisk virksomhed, til slut ville jeg vel have fulgt trop med de andre. Men, tilføjede han med en heftighed, der lå hans natur så uendelig fjernt:

— Men så ville jeg også personlig have følt mig ansvarlig for behandlingen af dem, jeg uberettiget ved lov havde været med til at inde-spærre, en lov, som jeg dybest inde ville være imod, så ville jeg have følt mig forpligtet til at påse, at de blev behandlet så anstændigt og menneskeligt som muligt, men det bliver hverken I eller jeres pårørende derude!

Det var samme eftermiddag, han sagde til mig:

— Den »lille mand«, sådan kaldte han altid Dollfuss, er ikke nogen god mand, nu forsøger han også at forhindre, at jeg kommer op til jer.

Og det blev forhindret. Til slut blev »gamle pastor Poulsen« forment adgang til lejren og Vestre Fængsel.

Hvem, der traf den endelige beslutning, er aldrig blevet klarlagt, men ad anden vej fik vi at vide, at fhv. kirkeminister Poulsen var blevet afkrævet en »loyalitetserklæring«, og at han i vrede havde erklæret, at noget sådant lod han sig ikke byde!

Kort forinden han blev forment adgang til lejren og Vestre Fængsel, havde jeg en længere samtale med ham. Han lagde i denne samtale hele sin livsanskuelse blot for mig. Hans Kirk havde ret. Det *var* en fin personlighed, en af de fineste og reneste, jeg har truffet. Hans store, brændende livsmål var social retfærdighed og menneskelig livslykke. Han erklærede, at han i alt væsentligt var enig med kommunisterne, blot ikke om midlerne til at nå målet.

— Først må vi forandre menneskene, så vil de forandre forholdene, sagde han.

— Først må menneskene rotte sig sammen og forandre forholdene, så vil forholdene skabe nye mennesker, svarede jeg.

— Gid De har ret, Martin Nielsen, sagde »gamle pastor Poulsen«, gid De har ret. Men eet vil jeg gamle mand, der snart kan se enden, sige til Dem som summen af min livserfaring:

— De er ung endnu. Hvad der end sker og ikke sker, så bevar altid Deres ungdoms idealer og Deres stærke retfærdighedssans. Det er ikke som præst, jeg siger dette til Dem, men det er som menneske og gammel politiker. Den, der taber sine idealer, har tabt selve livet, og fremtiden hører jo trods alt Dem og Deres kammerater til. Og så kørte jeg forleden herop sammen med Deres kone og Deres lille søn, tilføjede han med et lille smil. For hans skyld, for den næste generations skyld:

— Giv aldrig op, Martin Nielsen.

Da fhv. minister Th. Poulsen, efter at være forment adgang både til Horserød og Vestre Fængsel, døde, fik »gamle pastor Poulsen« en be-

gravelse, som det sig hør og bør. Alt, hvad der betød noget i dansk offentligt og politisk liv fra kongehus og nedad, var enten til stede eller repræsenteret ved begravelsen. Men nærmest »gamle pastor Poulsen«s kiste lå efter hans eget og familiens ønske to krans:

En fra fangerne i Horserød og Vestre Fængsel og en fra Grønlanderbørnene.

XII

BREVE TIL MIN DRENG: I

I foråret 1942 skrev jeg nogle breve til min dreng, som jeg smuglede ud af Horserød og Vestre Fængsel, hvortil jeg på et vist tidspunkt blev overflyttet, fordi jeg havde en urokkelig mistillid til lejrens læge. Da brevene er autentiske dokumenter, fortæller de måske mere om mine tanker og mine reaktioner end en beretning skrevet bagefter. Derom må andre dømmе, nu vil jeg med ganske få udeladelser lade brevene selv fortælle:

Horserød, foråret 1942.

Min kære dreng!

Der vil gå år, før du kan læse disse breve. Og der vil gå endnu mange år, før du kan forstå dem. Til den tid vil verden være en anden, end den er i dag. Meget af det, der foregik i disse frygtelige, men dog storslåede år, vil du have læst om og forstået, meget vil du ikke kunne fatte. Mange af vore tanker og handlinger, af din fars tanker og handlinger, vil du forstå og sikkert også godkende, mange vil du simpelthen finde meningsløse. For det skal du vide, min dreng, det er ungdommens evige privilegium ikke blot at lære af det slægtled, der gik forud, men også om nødvendigt at fordømme eller hovedrystende at forkaste det, der blev den overleveret.

Jeg, din far, har dømt og fordømt det slægtled, der direkte og indirekte i mine måske for unge og umodne øjne havde ansvaret for den første

verdenskrig, hårdt og brutalt, du og dit slægtled vil og skal ikke dømmes os mildere. Men jeg tror, at disse breve, hvis de når dig, og du i en ny og bedre verden læser dem, dog vil give dig en forestilling om den mærkelige tid, hvor du trådte dine første famlende skridt, og at de vil give dig et omend ufuldkomment billede af, hvem din far var, hvad han ville, hvad han kæmpede for, hvad han drømte om, og dermed også en svag forestilling om, hvad titusinder med ham kæmpede for, håbede på og drømte om, og for manges vedkommende til sidst døde for.

Det er derfor, disse linier skrives.

Men de skrives også af en anden grund. De skrives, fordi du betyder så uendelig meget for mig, og de skrives, fordi jeg, egoistisk som menneskene er, gerne vil give dig lidt af mig selv med på din vandring gennem livet. Som forholdene er, din alder og min øjeblikkelige stilling og så temmelig usikre fremtid, åbner der sig ingen anden mulighed for mig end at betro mine tanker til papiret i håb om, at når min røst dig ikke, når du kommer til skels år og alder, så når disse blade dig dog måske.

Foran mig på mit bord her i lejren står et lille billede i en billig metalramme. Det er din mor og dig. Billedet blev taget kort efter min arrestation i juni 1941. Du smiler på billedet. Du fatter ikke, hvorfor du skulle fotograferes. Du ved intet om, at det var et af de første ønsker, jeg udtrykte overfor din mor, da hun besøgte mig i fængslet i København. Du ved heller ikke, at jeg i den første tid i Vestre Fængsel måtte stille billedet til side. det gjorde mig ondt under disse forhold til stadighed at have dig og din mor for øje. Men trøst dig, det er en svaghed, der for længst er gået over. Billedet står nu til stadighed på mit bord. Din mor er med på billedet. Hun holder dig i sine arme. Også hun smiler, men ser man rigtig til, lurer der bag smilet den uhyggelige alvor, som præger alle, der virkelig forstår den tid, vi gennemlever, og ved, hvad prisen er for den verden, der engang skal blive din.

Men du smiler, min dreng, og gid du må bevare dit smil i de tider, der nu kommer.

Inden jeg går videre, vil jeg fortælle dig noget, der selv i vor tid ikke er alt for almindeligt, at forældre fortæller deres børn. Du er ingen tilfældighed! Mærk dig det, min dreng. Du har ret til at være her. Du

er i modsætning til så mange andre kommet til verden på grund af et bevidst ønske fra din mors og fars side.

Din mor og jeg flyttede sammen i 1933, det skelsættende år og netop i de dage, Hitler overtog magten i Tyskland, og et år senere blev vi officielt »gift«.

Så kom sommeren, den skæbnesvangre sommer 1936, den spanske borgerkrig, forspillet til den anden verdenskrig, og generalprøven på de moderne krigsvåben og krigsmaskiner tog sin begyndelse. Uden egentlig at tale om det, forstod vi begge, at ville vi have et barn sammen, så havde det nu. Men du lod vente på dig, min dreng . . .

Og så kom sommeren og efteråret 1938. Chamberlain, München, Tjekoslovakiet, det er de tre navne, der illustrerer optakten til den frygteligste af alle krige. Du har læst og lært derom. Du kender det. Vi vidste, hvad der ventede. Efter München skrev »Politiken« over hele sin forside: *Fred i vor Tid!* I vort blad lod jeg sætte over hele forsiden: *Krigen er sikret!*

Jeg fortæller dig dette, fordi det er udtryk for den mærkelige blanding af pessimisme og optimisme, som dengang beherskede mine tanker og følelser. Jeg troede, nej, jeg vidste, thi hele vor politiske kamp var år forud rettet derimod, at krigen kom, og jeg var ikke i tvivl om, hvad krigen ville bringe folkene i alle lande, jeg nærede ingen illusioner om vort lands, vort partis eller min egen personlige skæbne. Men samtidig havde jeg, og har jeg, en fast og urokkelig tro på folkenes fremtid, og det er derfor, du eksisterer, min dreng.

Midt i en angsfyldt venterid med uheldsvangre skyer forude, blev du produktet af tvivl og tro, af livslede og livstro, af angst og kampånd.

Den 7. maj, om en måneds tid, fylder du tre år. Du er altså født den 7. maj 1939. Og du kan så selv regne ud, på hvilket tidspunkt dit liv blev bestemt.

Vi hilste dig velkommen, da du blev født . . . fordi vi uden nogensinde at tale om det, foruden alt andet, du har bragt os, i dig ser symbolet på det

ny liv, som skal og vil komme til at blomstre på denne af blod og navnløse lidelser martejrede jord.

Jeg skriver dette i de første dage af april. En vinter uden lige i grumhed er i færd med at rinde bort. Den nye, den store, den måske afgørende offensiv forberedes på alle fronter. Men du ved intet derom. Du ved ikke, hvad der forestår, og det er godt det samme. Du er hjemme i Randers hos bedstefar og bedstemor sammen med din mor. Det holdt hårdt at få din mor til at rejse . . . Det var min skyld, rejsen kom i stand. Jeg har tænkt mig denne jeres rejse som min måske sidste hilsen til min far og mor.

Men jeg længes efter at se dig igen, min dreng, og jeg længes efter din mor.

XIII

BREVE TIL MIN DRENG: II

Horserød, foråret 1942.

Kære dreng!

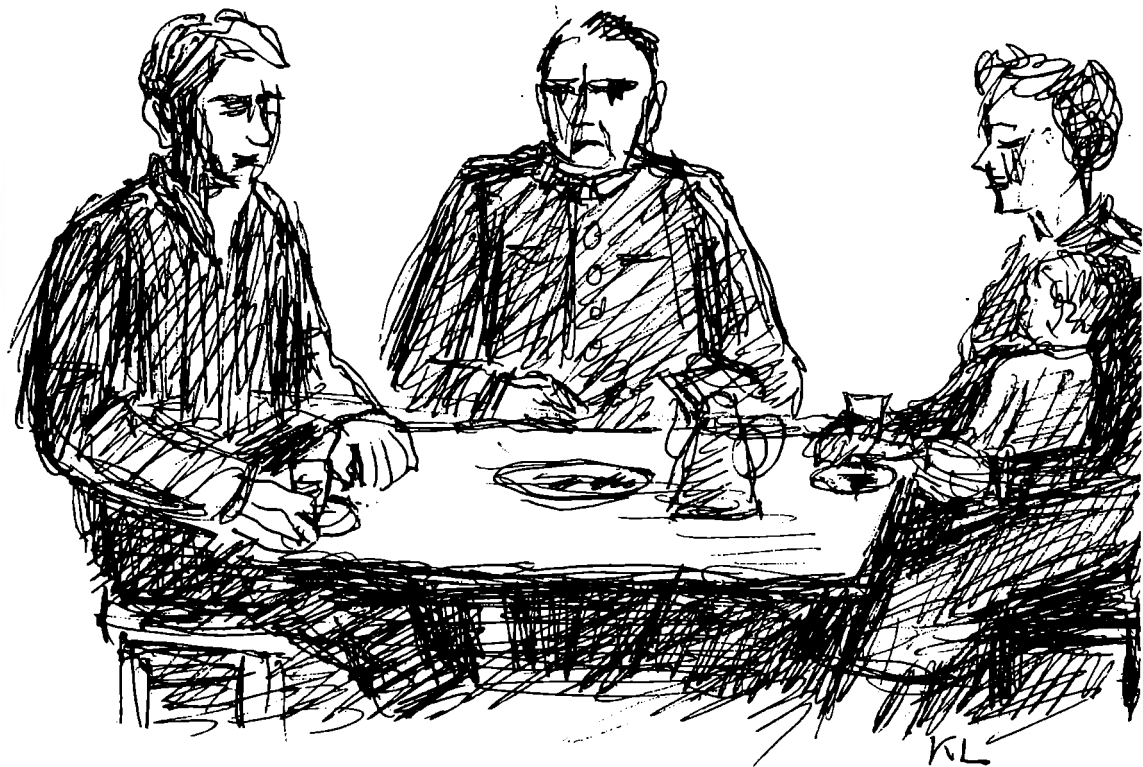
Det vil være svært for dig, min dreng, at fatte, hvad der egentlig dækker sig bag en meddelelse i aviserne om, at Europas kornhøst i 1941 har været 155 millioner tønder mindre end normalen. Det er det italienske landbrugsinstitut, altså et akse-institut, der fremkommer med denne meddelelse. Dens rigtighed, og hvad der tidligere er sagt om mængden af Europas kornhøst forrige år, skal jeg ikke her komme ind på, men tænk dig, hvad selve kendsgerningen dækker af nød, sult, lidelser og navnløs fortvivlelse. Som du ved fra din granskning af historien, udbrød krigen i september 1939, og jeg skriver disse linier til dig i april 1942. Prøv nu at forestille dig følgende: Siden september 1939 har Europa faktisk været afskåret fra de oversøiske lande gennem en så godt som fuldstændig blokade. Du ved, at Europa måtte importere betydelige mængder af korn. Og tænk dig så, hvorledes krigen har udviklet sig i disse halvtredje år.

I efteråret 1939 blev Polen hjem søgt af en moderne hær alt ødelæggende og alt opædende græshoppesværme. I april 1940 var det Danmarks og ganske særlig vort broderland Norges tur. I maj samme år blev Holland, Belgien og Frankrig tromlet ned, og i foråret 1941 var det hele Balkan, der på den ene eller anden måde blev ødelagt, og endelig i sommeren samme år, i juni, kom turen til Hvideruslands og Ukraines kornmarker.

Tænk blot igennem, hvad disse kendsgerninger betyder med hensyn til Europas forsyning med levnedsmidler. Tænk blot igennem, hvad det betyder for landbrug og industri, at hele Europas ungdom på en eller anden måde i disse år står under våben. Når du til sin tid læser disse linier, ved du besked om alle de ting, jeg kun kan have en svag anelse om. Men min anelse siger mig, at der i to år faktisk ikke har været nogen høst i Europa, og jeg ved positivt, at i omtrent tre år er der ikke kommet oversøisk korn af betydning til Europa. Følgerne af en sådan udvikling ses nu også overalt. Selv i en koncentrationslejr, selv i den mest ensrettede og censurerede presse og radio kan det ikke skjules, at tilstandene efterhånden nærmer sig en akut krise. Fra den 6. april er der indført skærpede og nedsatte rationer i Tyskland. Hvor meget rationerne er nedskåret, vides ikke bestemt. I Finland hersker regulær hungersnød. Derom vidner de sparsomme meddelelser, der tid efter anden kommer frem i pressen, derom taler højt og tydeligt de endeløse børnetransporter fra Finland til Sverige og Danmark, derom hvisker de finske socialdemokratiske ledes spagfærdige henvendelser til regeringen med bøn om en retfærdig fordeling af de forhåndenværende levnedsmidler, derom skriger den henvendelse, levnedsmiddeludvalget i Helsingfors forleden foretog til den finske regering; udvalget gjorde ifølge den danske presse opmærksom på den særdeles alvorlige levnedsmiddelsituation i Helsingfors. Man fastslog bl. a., at for at opretholde arbejdskraften var levnedsmidler med en samlet kaloriemængde på ca. 2500 nødvendig, man konstaterede samtidig, at den øjeblikkelige rationering i Helsingfors kun gav det halve, altså ca. 1250 kalorier, forudsat at man kunne købe de mængder, rationeringen lød på, men det var ikke altid tilfældet, tilføjede udvalget.

I Grækenland dør efter svenske opgivelser 1000 mennesker om dagen af sult. Børnedødeligheden i det første leveår er i Grækenland nu 80 pct., i Finland 50 pct. Hvad der af og til rygtes forlyder fra Norge, er af en

Besøg. Tegning af Knudtage Larsen, udatert.

Besøg

K.L.

sådan art, at det vistnok er bedst ikke at gengive det på papiret. Men i den censurerede presse har man dog kunnet læse, at mælk i Norge kun kan fås på lægerecept, og kød må ikke spises som kød, men kun som en del af andre madvarer. Hvad man forstår derved, kan man tænke sig til.

Hvordan situationen er i de andre af aksemagterne besatte eller kontrollerede lande, kan man naturligvis kun have en anelse om. Men det er min opfattelse, at der i Polen hersker direkte hungersnød. I Holland, Belgien og Frankrig hersker forfærdende tilstande, på Balkan delvis hungersnød, i den besatte del af Sovjetunionen direkte hungersnød. Tyskland selv er tavs om sine egne forhold.

Som du ser, ved jeg meget lidt konkret om, hvordan den virkelige situation er, men jeg anser det for mere end tvivlsomt, at det blot tilnærmelsesvis vil lykkes aksemagterne at tilså Europas kornmarker i dette forår. De vil ikke kunne gøre det af mangel på såsæd. Finland har forlængst indrømmet, at man der i vinterens løb har spist såsæden. De vil heller ikke kunne gøre det af mangel på arbejdskraft. De store indkaldelser har sat sit præg på alt, ikke mindst på forholdene indenfor landbruget. De vil heller ikke af tekniske grunde og på grund af benzin- og oliemangel kunne erstatte den manglende arbejdskraft med maskiner. Dertil kommer, at der i de to foregående år faktisk er drevet rovdrift. Gødning, såvel naturlig som kunstig gødning, er i færd med at blive en ukendt vare i Europa. Den uhyggelige og hårde vinter, som nu er på tilbageslag, har ødelagt megen vintersæd, således i Danmark, hvor aviserne taler om, at så godt som hele Danmarks vinterhvedeareal må sås om, fordi hvedemarkerne er ødelagt af den hårde frost.

Hvad hele denne udvikling har afstedkommet af menneskelig lidelse og nød, ja, det kan du kun gøre dig ringe forestillinger om, min dreng. Og så forstår du sikkert ikke, at jeg og mange med mig faktisk hilser denne forfærdende udvikling velkommen, ja, ser et lyspunkt i den. Det er min opfattelse, at meget tyder på, at afgørelsen vil falde i år, ja, endnu mere, at den egentlige militære afgørelse falder allerede i den kommende sommer. En ting synes mig nemlig klar: Europa kan ikke holde til en vinter til af samme slags, eller som jeg forestiller mig det,

en vinter til, der vil blive langt, langt værre på alle områder end den, der nu endelig i disse aprildage rinder i sin grav. En vinter til og Europa vil politisk, økonomisk og kulturelt være et ingenmandsland.

Derfor er det, som jeg nævnte i mit forrige brev, at der nu gøres klar til den store og måske afgørende offensiv. Allerede nu meldes der om børn og gamle som dræbte og sårede ved fronten, der tales om 15—16-årige drenge og om mænd på 50—60 år. Det er de sidste reserver, der sættes ind nu. Men trods dette, trods det, at jeg regner med, at i de kommende uger og måneder vil menneskehedens skæbne afgøres langt ud i fremtiden, er jeg rolig, rolig hvad krigens udfald angår, som jeg har været det siden hin skæbnesvangre 22. juni forrige år.

Og jeg skal sige dig hvorfor, min dreng. Jeg kender i modsætning til de fleste herhjemme Sovjetunionen. Jeg har fulgt det russiske folk siden hine novemberdage i 1917, da udviklingens hjul blev drejet en omgang. Jeg har efter evne siden fulgt med i, hvad der skete derovre. Jeg har søgt at lære og forstå dette, det mest gigantiske, der er sket i menneskehedens historie, og endelig har jeg haft den lykke med mine egne øjne at se, hvad Sovjetunionen er.

Derfor er jeg rolig.

Jeg har set den ny, den socialistiske sovjetungdom, der som stormtropper i den røde arbejder- og bondearmé bød den krigsmaskine holdt, som ingen anden hidtil havde kunnet standse.

Derfor er jeg rolig, hvad krigens udfald angår.

Jeg har endelig set, trods en terror, som egentlig ikke er til at fatte, de undertrykte folk i Europa ranke ryggen og endelig, for første gang i deres historie, berede sig til at tage deres egen skæbne i deres egne hænder!

Derfor er jeg rolig, hvad folkenes fremtid angår.

Og hvad gør det så, at enkelte lurvede og pjaltede sjæle her og der søger at tilpasse sig de forhåndenværende herrer? Intet! Den dag, folkene selv rejser hovedet og ranker ryggen, vil alle disse nyordningsopportunistere forsvinde, som sneen nu forsvinder derude i koncentrationslejrens gård for aprils skiftende sol, regn og blæst. Og ud af kaos, mørke og ufattelige, navnløse lidelser vil skabes en ny, en arbejdets og fornuftens verden, en verden, der helt og fuldt skal blive dit slægtleds verden, min egen dreng.

XIV

BREVE TIL MIN DRENG: III

Horserød, 9. april 1942.

Min kære dreng!

I dag er det den 9. april. Det er en dato, som også du husker særdeles vel. Den er indgået i din bevidsthed som en historisk afgørende dato. Du ved, hvad der skete med dit land og dit folk i dag for to år siden. Du ved det langt bedre, end jeg ved det. Du har nemlig haft mulighed for at få kendskab til at studere alle de kendsgerninger og enkeltheder, som endnu er skjult for det danske folk og for mig. For dig og dit slægtled er 9. april en historisk, men en afgørende historisk dato. For os og for mig, for alle os, der hver på sin vis oplevede 9. april, er denne dag langt mere. Det er den smerteligste og skammeligste dag, vi har oplevet i vort liv.

Kom 9. april da som en tyv om natten, som en overrumpling for os? Både ja og nej. Ja, for så vidt som vi ikke regnede med det på daværende tidspunkt, nej, forsåvidt som vi regnede med en besættelse af landet som en særdeles nærliggende mulighed.

Hvis du har studeret vort partis materiale fra den tid, vil du vide besked. Vor henvendelse til det danske folk efter Østrig sluttede med parolen: Læg Danmarks skæbne i folkets hænder, fortæller tydeligt, hvilke perspektiver vi havde. På vor store partikonference i Odense i sommeren 1938 var spørgsmålet om national og social samling af det danske folk det centrale. Vor stilling til ikke-angrebspagten viser samme indstilling. Studerer du vor holdning under den første Finlandskrig, hvor vi bogstaveligt kæmpede ene mod alle, vil du se, at hele vor politik var indstillet på bevarelse af Danmarks frihed og selvstændighed.

Da rigsdagen i januar 1940 pludselig blev forelagt en bombastisk neutralitetserklæring med forsikring om, at landet ville blive forsvaret mod enhver angriber, vil du vide, at det var mit partis formand, der i rigsdagen som eneste taler rettede det nærliggende spørgsmål til regeringen: Og hvad så? Hvad agter regeringen derudover at foretage sig? og du vil vide, at han hverken dengang eller senere fik noget svar på dette spørgsmål, som i stigende grad optog og foruroligede det danske folk.

Krigens udvikling gjorde det også klart for os, at muligheden for militær besættelse af Danmark bestod, vel at mærke som en mulighed fra såvel engelsk som tysk side.

Men selve tidspunktet var en overrumpling for os. Du vil bedst forstå det, når jeg fortæller dig, at jeg den 6. april forlod landet for at blive borte i flere uger. Jeg kom således til at opleve den 9. april i udlandet, langt borte fra Danmark.

Hvordan virkede 9. april på mig? Bedøvende, fuldkommen bedøvende. Det er sandhed, når jeg siger dig, at der gik et par døgn, før jeg blev fuldt klar over besættelsen som en kendsgerning og kunne drage konsekvenserne deraf.

Hvordan virkede 9. april derhjemme? Ja, derom har du sikkert lært, læst og hørt meget. Dog, det skal du vide, det meste af, hvad der i de nu forløbne to år officielt er kommet frem, er hykleri og forloren national røgtelse. Sandheden er den, at folket som folk har lidt og tålt og har følt besættelsen som en uudslettelig ydmygelse og skam, mens det officielle Danmark, regeringen, kapitalisterne, politikerne, pressen, embedsmændene ikke blot har indordnet sig, men stort set har følt sig godt tilpas under tilstandene, som de er. Du må ikke glemme, at der i de sidste to år er tjent penge i Danmark som aldrig før. Storlandbruget, godsejerne, skibsfarten, entreprenørerne, cementkongerne, industrien o.s.v. har tjent umådelige summer på landets almindelige forarmelse og ydmygelse. Man kan endogså sige, at aldrig har kapitalisterne og deres agenter vist deres ansigt så tydeligt som i disse undertrykkelsens og ydmygelsens år.

Men det ville være fejlagtigt at påstå, at der ikke er kommet ærlig national følelse til udtryk. Det er der. Der er heller ingen tvivl om, at det danske folk som folk betragtet er blevet sig selv bevidst i en grad, som ikke tidligere var tilfældet. Og det er min bestemte tro, at der ud af folket nu vil vokse nye, stærke og friske kræfter, der vil vise sig i stand til at løfte og føre med sig over i fremtiden den *danske arv*, som er det værd. Thi det skal du også vide, alt, hvad der er sagt om os i den retning, hører ingen steder hjemme. Der er meget i Danmark, som vi sætter uendelig højt, der er meget i dansk ånd og tankesæt, som vi med alle midler

vil søge at udvikle og bevare for fremtiden. Vi vil jo i modsætning til alle andre, at Danmark i fortid, nutid og fremtid virkelig skal blive det danske folks eje. Men det har altid stået mig klart, og det står mig i dag, efter to års besættelse særlig klart, at alt, hvad der er ægte dansk, i ordets bedste forstand, i den forstand, at det er en uadskillelig del af folket selv, at dette ægte danske bliver det folket selv, som kommer til at bjerge i havn.

Man ser det tydeligt i disse april dage. Statens biblioteksdirektør, *Tb. Døssing*, der er kendt som en selvstændig, frisindet personlighed med mere eller mindre klare socialistiske synspunkter, har i disse år gang på gang benyttet lejligheden til at vende sig mod hele den forargelige komedie, der spilles med national samling og materielle værdier, samtidig med at de egentlige nationale værdier, folket og dets fremtid knuges ned af økonomiske byrder, lagt på dets skuldre af dem, der råber højest op om national følelse. Nu har da også endelig det samlede pressekobbel fra »Social-Demokraten« til »Nationaltidende« vendt sig imod ham, og det skal slet ikke forbavse mig, om Døssing inden længe vil få lige så god tid og lejlighed til at skrive breve til sine sønner, som jeg har til dig, min kære dreng.

Hvordan du selv oplevede 9. april, din første 9. april? spørger du. Ja, min dreng, her er det din mor, der må give dig besked, men måske har hun forlængst fortalt dig om din første 9. april, da du lige var elleve måneder gammel.

Jeg var, som jeg har fortalt dig, væk, langt væk herfra. Din mor sad alene tilbage med dig, og med dig klynkende på sine arme oplevede hun så i den disede april morgen de grå stormfugle formørke himlen over København. Forstår du hendes tanker, kan du sætte dig ind i hendes følelser, forstår du hendes stilling? Jeg var væk. Hun måtte, efter hvad der var sket, udelukke den mulighed, at jeg kom tilbage til landet igen, før krigen var forbi. Hun måtte forudse, at det, der først skete den 22. juni, ville ske straks. Hvad ville der ske med hende selv og hvad med dig?

Hun besluttede derfor, at hvad der end skete, du måtte i sikkerhed. Og hvor var relativ sikkerhed for dig? I mit gamle hjem. Derfor kom, som hun altid er kommet, når der blev kaldt, din gamle faster. Og de to, din mor og din faster, skulle så bringe dig til Jylland. Men hvordan? Trafiken

var i uorden, færgerne mellem landsdelene gik ned den ene efter den anden. Tre døgn tog den rejse, de forsøgte at komme over her og der, de boede på hoteller, private og ukendte mennesker forbarmede sig over dem, eller rettere over dig. Du sov i familiesenge, du lå i overfyldte kupeer, du græd, du grisede dig til, du blev ikke vasket, du havde ikke tørre bukser på, men efter omtrent tre døgn var du hjemme i Jylland. Og der hentede jeg så dig og din mor omtrent en måned senere, og da havde du begyndt at gå dine første famlende skridt i tilværelsen.

Således oplevede du din første 9. april, min dreng!

I dag er der gået to år siden da. I tankerne har jeg i dag herinde bag pigtråden gennemgået disse to år. Selv har jeg tilbragt de sidste ti måneder bag lås og slå. Din mor og dit land har gennemgået hårde og bitre dage. Men du har klaret dig, du har intet manglet, endnu da. Er det derfor så underligt, at jeg selv i disse dage, hvor aviser og radio flyder over om forberedelserne til den sidste, den afgørende kamp, fortsat er rolig, hvad udviklingen og fremtiden, folkene og vort land angår? For du repræsenterer jo den generation, der skal tage fat, når vi andre på den ene eller anden måde tvinges til at slippe taget.

Udenfor mit vindu begynder naturen nu, trods alt, igen at vågne efter den lange og hårde vinterdvale. Snart vil ikke blot Europas, men også det danske folk vågne op til nyt liv efter en lang og frygtelig vinter, og så kommer foråret, dit forår, min dreng.

XV

BREVE TIL MIN DRENG: IV

Horserød, i april 1942.

Min kære dreng!

Så kom du da igen for at besøge far.

Du var her forleden sammen med din mor. Du kom fra Jylland, sprængfuld af indtryk, som du på en ubehjælpssom komisk måde søgte at videre-

fortælle og bibringe mig. Du var glad. Du så frisk og rask ud. Din mor derimod virkede ikke glad, for hende har turen nok ikke været så opmuntrende, som for dig. Det var kun lidt, jeg fik at vide om, hvordan det stod til derhjemme. Men jeg forstod så meget mere. Jeg forstod, at dine bedsteforældres humør ikke havde været godt. Jeg forstod, at min gamle mors helbred er rent skidt. Jo, min dreng, jeg forstod helt godt, hvordan det ser ud i mit gamle hjem.

Jeg ved ikke, om du kan sætte dig ind i, hvordan det føles at være gammel netop nu? Jeg ved ikke, om du kan sætte dig ind i, hvordan det føles at mærke livet ebbe ud netop i disse for land og folk så mørke og trange år? Jeg ved ikke, om du kan fatte, hvad det vil sige for to gamle mennesker, som din bedstefar og bedstemor, dels at se forholdene udvikle sig, som de gør, dels se deres land svinebundet, dels se deres søn indespærret uden lov og dom på ubestemt tid, meget let den tid, de har tilbage, måske for bestandig.

De sagde ikke meget, sagde din mor. Nej, din bedstefar har aldrig sagt meget, men tænkt så meget mere måske. Så jeg kan let forestille mig, hvordan han har det nu. Mere end en gang sagde de, fortalte din mor: vi føler os så uendelig hjælpeløse overfor det altsammen .

Netop. Da jeg for to år siden drog af sted med dig efter din første 9. april, som jeg har fortalt dig om, sagde din bedstefar til mig, stille og vemodigt, som det er hans skik i de senere år:

— Jeg kan ingenting gøre for dig, Martin, det derude kommer du selv til at slås med

Han anede, hvad der forestod.

Jeg kan derfor så udmærket forstå deres tanker og følelser nu.

Min kære dreng. Din bedstefars og bedstemors liv har været et liv i arbejde og modgang, til tider umenneskeligt hårdt arbejde og modgang. Jeg overdriver ikke, når jeg siger, at jeg aldrig, i hvert fald ikke i mine drenge- og første ungdomsår, har set min far og mor glade, rigtig glade bare een eneste dag til ende. Sygdom, dødsfald, fattigdom og stadig modgang og dagligt slid og slæb havde slået dem ned, før jeg kunne begynde

Hans Helmuth Nedergaard. Tegning af Knudaage Larsen, udateret.

at fatte. Ikke sådan, at de havde lagt hænderne i skødet og ladet fem og syv være lige, tværimod, men dog sådan, at de i virkeligheden var knækkede for livet.

I et af de få breve, jeg har fået fra min far under min indespærring, siger han udtrykkelig med henvisning til visse forhåbninger, jeg havde givet udtryk for i et brev:

— Hold fast ved det! Da jeg var i din alder blev jeg knækket for aldrig mere at rejse mig.

Sådan var det. Dengang blev han knækket, og det var et knæk, der mærkede os alle derhjemme. Og dengang var jeg syv-otte år gammel.

Jeg ved som sagt ikke, om du rigtig kan fatte, hvad det vil sige at være gammel netop nu i disse år? For to år siden, da jeg hentede dig og din mor derhjemme, sagde din bedstemor til mig med tårer i øjnene, mens hun knugede min hånd:

— Hvis *de* er her endnu, når jeg skal væk, og de også til den tid har taget vort flag fra os, så må du love mig, at jeg får flaget med i kisten.

Prøv engang at forstå, hvad det betyder, min kære dreng. Din bedstefar og bedstemor var aldrig nationale i den forstand, at de skiltede med det. Først i de allerseneste år har de mig bekendt ejet et flag, og det gik bl. a. til tops den dag, du blev født. Du må endvidere forstå, at landet bød dem mere end karrige kår hele deres liv. Men det, der skete den 9. april, var også og måske netop derfor for dem en forsmædelse, der gik langt dybere end hos mangan anden, der i skrift og tale har udtalt sig derom.

Din bedstemors ønske, som jeg jo nok på grund af forholdene personlig bliver lovlig forhindret i at opfylde, var udtryk for, hvad der egentlig rører sig i folket i disse år, og du har grund til at være stolt derover ... Det var udtryk for noget af det bedste i det danske folk, ja, mere end det, du kan tage det som udtryk for folket selv.

Det at være gammel i dag betyder, min dreng, at være sikker på at gå i graven, før vort lands og vort folks fremtid er formet under de nye forhold, det betyder at forlade en verden, der vander sig i blod og lidelser,

det betyder ikke at kunne se konturerne af den fremtid, som vi andre, der har kæmpet med i de sidste femogtyve år, trods alt ser.

Det er derfor, min dreng, at det er bittert og koldt at være gammel i dag, derfor det er svært at belave sig på at dø. Og derfor forstår jeg så godt alt det, din bedstefar ikke fik sagt til din mor under jeres påskebesøg.

Og derfor forstår jeg den glæde, du har været og er for dem, og al den overstrømmende kærlighed, de fra den første dag har overøst dig med. For ser vi bort fra alle religiøse betragtninger, som jeg ikke skal komme ind på i dette brev, så er det klart nok, at de i dig ser deres livs fortsættelse. I dig ser de det Danmark vokse frem og den fremtid forme sig, som også de drømte om engang, men som de nu ved, de ikke vil få at se. Derfor betyder du så meget, ja, alt for dem.

Dertil kommer noget andet. Mellem dine bedsteforældre og mig har der altid bestået et forhold, der adskiller sig fra det normale enten—eller mellem forældre og børn. På mange områder har jeg stået dem fjernere, end børn i almindelighed gør, på andre og måske mere afgørende måder har jeg stået dem og står dem nærmere, end det almindeligt er, og derfor vil de se og ser i dig alt det, der har knyttet mig stærkest til dem igennem årene, som svandt.

Og al den kærlighed, parret med hjælpeløshed, som de i særdeleshed føler overfor mig, alle disse ubestemte og indeklemte følelser, de får frit løb i deres forhold til dig, ja, samles om dig.

Din mor fortalte mig ved juletid, at din bedstefar havde sat sig i hovedet, at du skulle have en gyngestol i julegave. Det skulle imidlertid ikke være en ordinær gyngestol, som gyngestole er flest. Nej, det skulle være et udstoppet fæl med rigtig sadel og stibøjler med hovedlav og tøjler og alt, hvad dertil hører. Han havde set på et sådant dyr, og det kunne fås for blot 65 kroner! Han ville så, at pigerne skulle betale halvdelen, og selv ville han af deres fattige aldersrente betale den anden halvdel. For du skulle altså have dit fæl! Nå, pigerne modsatte sig det og fik ham efterhånden modstræbende til at forstå, at du var en moderne dreng, der ikke interesserede dig for heste, men for biler, cykler, flyvemaskiner og anden mekanik, hvorfor man enedes om, at du fik en trehjulet cykel, som også ganske rigtigt tilfredsstillede dine krav.

Din mor rystede på hovedet, da hun under et besøg fortalte mig det, jeg tror nok, at også hun syntes, at det dog var en skør idé.

Men for mig var det ikke nogen skør idé, for mig var der lige så megen alvor og lige så god mening i den, som der var i din bedstefaders forslag til julegave til dig.

Mine tanker gik godt 35 år tilbage i tiden, da jeg fandt mig selv stående udenfor en blændende juleudstilling i Silkeborg. Der stod jeg med strålende øjne og forfrossen næse og så på en gyngest, der stod i vinduet. Det var ikke en ordinær gyngest, som gyngest er flest. Det var et dejligt, udstoppet fæl med rigtig sadel, stighøjler, hovedlav og tømmer og hvad dertil hører. Kort sagt, det var nøjagtig tilrigget sådan som det, din bedstefar havde udset i julegave til dig. Jeg så bare på det. Jeg vidste kun alt for godt, at jeg ikke fik det. Men på en eller anden måde må far have fået det at vide. Jeg husker, at han flere gange talte derom, men det blev naturligvis derved.

Men han havde altså lige så lidt som jeg glemt det, og nu har han altså ment, at det ønske, han dengang ikke kunne opfylde for mig, det skulle opfyldes for min søn.

Forstår du det? Måske giver dette lille træk dig et billede af din bedstefar.

Det er svært at blive gammel i dag, for det betyder, min dreng, at være sikker på at gå i graven, før vort lands og vort folks fremtid er forment, men jeg forstår i hvert fald, at så er det godt for gamle forældre at se deres liv fortsætte, i dette tilfælde i din lille selvglade og struttende person...

Min kære dreng. I disse dage har aviserne meddelt, at så godt som alle Norges præster er arresteret, og at det samme er tilfældet med alle Norges lærere. De skal sendes på tvangsarbejde. Samtidig mærker vi bl. a. her i koncentrationslejren, at mange danske embedsmænd ligefrem føler sig bæret ved på de fremmedes vegne at holde os inde-spærret.

Er det danske folk da gjort af ringere stof, er det dårligere af karakter end det norske og andre undertrykte folk, der kæmper deres bitre be-

frielseskamp? Jeg tror det ikke. Turde jeg betro papiret alt, hvad jeg føler og tænker og ved, ville du se, at jeg er af en helt anden mening om den ting. Men når du læser dette, har historien jo fældet sin dom.

I dine bedsteforældre, som du lige har besøgt, i de hundredtusinder af andre bedsteforældre og forældre rundt om i dette rige og skønne land ser jeg folket, som det er. Og folkets fremtid, ja, det er dig og din generation.

Det er sliddets og arbejdets folk, og det er modgangens mænd og kvinder, det er dem, som altid mødte modgang, men som aldrig gav op, hvad end livet og forholdene bød dem, der er det egentlige Danmark, thi det er dem, der byggede det Danmark, der var, og det er dem, der kommer til at gøre dette Danmark til folkets eje og dermed give det mulighed for helt at udfolde sig.

Og det er dette Danmark og dets fremtid, dine gamle bedsteforældre har tænkt på, når de nu i påsken har set dig og glædedes over dig.

Velkommen hjem igen, min dreng!

XVI

BREVE TIL MIN DRENG: V

Vestre Fængsel, den 24. april 1942.

Min kære dreng!

Du var her igen i dag. Det er tredje gang, siden jeg i mandags på din bedstefars 74 års dag blev overflyttet fra Horserød til Vestre Fængsel. Du ville have far med ud at gå, det interesserede dig slet ikke at være inde i den nøgne celle med det kolde stengulv. Men du forstod heldigvis ikke, at der er intet i verden, jeg hellere vil end at gå en tur med mor og dig. Men det får vente lidt endnu, lidt endnu, min dreng.

Iøvrigt var du i dag stærkt optaget af »de grimme flyvere«, som du

kunne høre ind gennem sygecellens åbentstående vindue. »De grimme flyvere« ... Du var særlig optaget af dem, fordi din mor og du måtte tilbringe et par timer i kælderen i forgårs nat. Sidste nat sov du fra det, din mor mente, det var bedst således. Men hvordan skal det gå dig i nat og alle de kommende nætter? Så vidt jeg kan skønne, må vi indrette os på, at krigen går ind i en ny og skærpet fase, hvor der ikke vil blive taget hensyn til noget som helst. Det er min tro, at vi også her i Danmark må indrette os på, at vi før eller senere bliver krigsskueplads. De to luftalarmer i København efter en pause på halvandet år er efter alt at dømme kun forløberer for noget langt, langt værre, eller bedre, om du vil, min dreng.

Det engelske Arbejderpartis blad »Daily Herald« skrev i går:

»Der er i London mellem Amerika og England truffet afgørelser af historisk rækkevidde. Man har truffet grundlæggende dispositioner for de allierede styrkers aktioner. Det er aftenen før begivenhederne ...«

Det er aftenen før begivenhederne ...

Min kære dreng. Du var knapt et halvt år gammel, da du tilbragte dine første timer i et mørkt, koldt og uhyggeligt bomberum. Hvor mange timer skal du mon tilbringe i bombekældere, før »de grimme flyvere« kommer til at foretage sig nyttigere ting end at lemlæste småbørn som du?

Hvor mange »grimme flyvere« skal du endnu høre og se, før du frit og lykkeligt kan leve din barndom, som en barndom burde leves? Jeg ved det ikke. Men jeg håber oprigtigt, at når du er gammel nok til at læse og forstå disse breve, at det så uigenkaldeligt er slut med den civilisation, der kendetegnes af luftbombardementer af fredelige storbyer.

Madrid, Warszawa, Rotterdam, London, Belgrad, det er for min generation navne, der bogstavelig talt har brændt sig ind i bevidstheden. Det er millionbyer, som mere eller mindre er jævnet med jorden, det er millionbyer, hvis befolkning, børn og gamle, kvinder og mænd, er brændt eller kvalt under de nedstyrtede ruiner. Og hvordan ser det så ud i dag i de tyske og sovjetrussiske storbyers tæt befolkede kvarterer? Vi ved det ikke. Men du, min dreng, du ved det, når du til sin tid læser disse linier.

Det er mig næsten ufatteligt, hvordan det vil gå med millioner af din generation. Selv tilhørte jeg den første verdenskrigs ungdom, den ungdom, som i de krigsførende lande gik direkte fra skolebænken og ud i skyttegravene og fra skyttegravene og hjem til kronisk arbejdsløshed, samtidig med at de yngre søskende blev forkrøblede og underernærede fra fødslen.

I dag bliver ikke blot børnene underernæret i mors liv, men gennem den barbariske og systematiske videnskabelige krig mod civilbefolkningen, først og fremmest i storbyerne, får de deres nervesystem ødelagt. Nat efter nat tages de op af deres varme seng og slæbes ned i mørke, kolde og skumle kældre eller hen i offentlige beskyttelsesrum, hvor de tilbringer time efter time, mens luftbomberne eksploderer omkring dem, mens de hører spektaklet fra nedstyrtede og sprængte huse omkring sig, samtidig med at luftværnskanonerne knitrer, og ambulancer og brandvæsen farer hylende gennem gaderne.

Forleden nat blev der født 28 børn under luftalarmen i København.

Det er den start, du og din generation har fået her i livet, og mange af jer, som muligvis trods alt slipper fra det med tilsyneladende hele lemmer, vil dog være mærket, alvorligt mærket af, hvad I oplevede som børn. Det er min generations arv til jer! Synes du, vi har grund til at være stolte deraf?

Og så er det endda kun aftenen før begivenhederne.

Jeg tror, det er rigtigt. Men jeg er sommetider bange for helt at glemme konsekvenserne i alle enkeltheder. Og dog, som jeg allerede har sagt dig:

Siddende i en fængselscelle, hver dag læsende om, at mænd som jeg, mænd i samme situation som mine kammerater og jeg, er skudt som gidsler for ting, de ikke havde med at gøre, og i mange tilfælde ikke kunne have med at gøre, selv i denne situation ønsker jeg forholdene skærpet, fordi det er vejen til fred, men frem for alt, fordi det er vejen til sejr!

Og alligevel, det er aftenen før begivenhederne . . . , det kan nok give en fange og et politisk gidsel et og andet at tænke over.

Godnat, min dreng! Gid du må sove for »de grimme flyvere« i nat.

XVII

BREVE TIL MIN DRENG: VI

Vestre Fængsel, den 25. april 1942.

Kære dreng!

Jeg kommer stadig i denne tid i mine tanker tilbage til begrebet embedsmænd. Det skyldes sikkert, at jeg i de forløbne måneder har haft så forbandet meget med den race at gøre, eller rettere sagt: at racen har fundet på at have så forbandet meget med mig at gøre. Du forstår sikkert, at når hvert skridt, jeg tager, hver handling, jeg foretager mig, kontrolleres, administreres og ledes af en embedsmand, stor eller lille, så er der ikke noget mærkeligt i, at jeg ikke kan få begrebet embedsmænd ud af min hjerne.

Her vil jeg straks gøre dig en tilståelse. Jeg har aldrig kunnet lide embedsmænd. Som du ved, kommer jeg fra de allerfattigste forhold. Og derude på landet, hvor jeg levede min barndom, betød det *altid* ulykke, når en fattig mand enten skulle til byen, ind på et eller andet offentligt kontor, eller hvad der var endnu værre, hvis han i sit hjem blev opsøgt af mappebevæbnede embedsmænd. Så kunne man nemlig være sikker på, at det drejede sig om, at han enten ikke havde betalt sin skat og sine afgifter, eller hvis der var flere embedsmænd i følge, at han ikke havde betalt sine renter og afdrag, hvilket ville sige, at hans ejendom blev »skrevet«, altså gik til tvangsauktion.

Ja, selv postbudet, denne lille, beskedne embedsmand, stod for mig som en rædsel i min barndom. Det var jo ham, der kom med brevene, med vekselprotesterne, med rykkerbrev fra købmand eller kreditforening. Hvor tit har jeg ikke set min mor nervøst spejde ned ad vejen for at se, om posten i dag kom til os, eller han drejede om og gik ned til naboen, og hvor har jeg ikke sammen med hende følt lettelsen over, at det ubehagelige brev altså dog først kunne komme i morgen.

Nej, jeg har aldrig været ven med embedsmændene.

Der er i de senere år gjort uhyre meget fra »demokratiet«s side for at gøre embedsmændene populære i befolkningens øjne. Det er såre forståeligt. I hvor høj grad man har haft heldet med sig, er en skønssag.

Chr. Brønnum. Maleri af Emanuel Hansen. udateret.

Jeg tror ikke, det er lykkedes, og jeg tror slet ikke, det vil lykkes nu, da politi og administration sammen med de fremmede er de virkelige herrer i dette misrøgtede land. Jeg tror overhovedet ikke, det er muligt at skabe en populær embedsstand i et klassedelt, kapitalistisk samfund.

Det er sundhedstegn, min dreng, når et lands befolkning med mistroiske øjne ser på embedsmændene og bureaukratiet, sagen er jo den, at embedsmændene, såvel de store som de små, er et led i opretholdelsen af et uretfærdigt samfundssystem. Og når befolkningens store, brede lag med mistroiske øjne ser på embedsstanden, er det udtryk for, at de med mistroiske øjne ser på selve samfundssystemet. Og det er godt det samme ...

... Efter et par menneskealdres »demokrati« er administrationen her lige så fjern fra befolkningen og det levende liv, som det altid har været tilfældet. Officerer stammer fra officers- og godsejerfamilier, som tilfældet var det under enevælden. Dommere fra sagfører- og embedsmandsfamilier og sådan videre i det uendelige. Embedsmændene er blevet en kaste indenfor samfundet, der stort set formerer sig ved knopskydning, og som uddannes, opdrættes, om du vil, uden forbindelse med livet, som det leves blandt det folk, som de skal »administrere«.

En dansk embedsmand, med få hæderlige undtagelser, har mindre kendskab til livet, som det leves i Danmark, end en australneger har kendskab til atomteorien.

En sådan kastedannelse kan naturligvis udvikle et enestående bureaukрати. At dette var veludviklet i Danmark, vidste jeg i forvejen. Men at det var så slemt, som tilfældet er, havde jeg dog ikke villet tro muligt. Hvad vi under vor indespærring har oplevet af idiotiske og latterlige ting og bureaukрати, trødser enhver beskrivelse. Og vi vil blive betragtet som nogle slemme løgnhalse, hvis vi i enkeltheder giver os til at berette om, hvad vi har oplevet.

Embedsmanden, hvad enten han er stor eller lille, *tænker ikke*. Han handler efter »fortilfælde« og efter *reglementer*, dette hellige og ukrænkelige reglement, der aldrig revideres eller fornyes, men som lever videre med tilføjelser, rettelser og ændringer.

Fortilfældet og reglementet er embedsmandens bibel!

Jeg skal her nævne dig et par eksempler, hvis rigtighed jeg indestår for:

En månedstid efter vor indespærring forrige sommer blev der fra fængseldirektoratet, hvilket vil sige fra justitsministeriet, til provinsfængslerne udsendt et ret omfattende cirkulære, hvorefter vi, de »indsatte«, hver eftermiddag på justitsministeriets regning havde ret til at få en kop kaffe med fløde og sukker.

I en større provinsby bestyredes fængslet af en inkarneret bureaukrat, der kun og kun alene tænkte i reglementer og cirkulærer. Da han nu havde læst dette cirkulære, begav han sig, som hans pligt bød ham det, ned til de »indsatte«, der i parentes bemærket hele tiden i lighed med varetægtsfanger havde haft lov til for deres egne midler at købe sig en kop eftermiddagskaffe. Bureaukraten foredrog nu den nævnte passus i cirkulæret for de »indsatte«, kløede sig derefter i nakken, skubbede brillerne bedre på plads og udtalte så med tør og knirkende pergamentstemme:

— Som det fremgår af fængseldirektoratets cirkulære, som jeg har foredraget for Dem, har de »indsatte« nu ret til hver eftermiddag at få en kop kaffe med *fløde og sukker*, man bedes dog bemærke, at der udtrykkelig står »med fløde og sukker«, thi jeg har bragt i erfaring, at nogle af de »indsatte« ikke bruger *sukker* i kaffen, og atter andre ikke bruger *fløde* i kaffen. Hermed rejser der sig for mig et vanskeligt spørgsmål. Som allerede bemærket står der udtrykkelig i cirkulæret, at de herrer har ret til kaffe med *sukker og fløde*, men som man bør have forstået, står der intet om, at De har ret til kaffe *uden sukker* eller kaffe *uden fløde*, eller for at gøre det helt klart, kaffe *uden sukker og fløde*. Efter cirkulærets ordlyd, som jeg må rette mig efter, vil det derfor være tvivlsomt, om de af de »indsatte«, der ikke bruger *fløde* i kaffen, og de, som ikke bruger *sukker* i kaffen, og de, som ikke bruger *sukker og fløde* i kaffen, kan have noget krav på at få kaffe. Tværtimod, må jeg skønne! Naturligvis vil jeg nu, da tilfældet virkelig er et tvivlstilfælde, på behørig måde lade det undersøge, og de herrer vil så senere få resultatet af den af mig indledede undersøgelse at vide. Farvel!

Tilfældet er langt fra enestående! Såvel i fængslerne som i koncentrationslejren har vi oplevet utallige lignende eksempler. Koncentrations-

lejren skal jeg her lade ligge, fordi der er bureaukratiet parret med en lysende ondskab og stinkende mindreværdighedsfølelse.

Men lad mig fortælle et andet, selvoplevet eksempel:

I den sidste periode, vi sad her i Vestre Fængsel i sommeren 1941, sad vi fire kammerater sammen i en dobbeltcelle. Gennem de omtrent forløbne to måneder var vi efterhånden blevet huskendt og havde tilkæmpet os en række rettigheder og friheder, der nok kunne få det til at løbe koldt ned ad ryggen på en gammel, veltjent fængselsfunktionær. Derimod tog Vestres fængselsinspektør Waagensen dengang som nu menneskeligt forstående på tingene i den udstrækning, det var ham muligt.

Vi havde altså opnået visse rettigheder og friheder, som var og er utænkelige for almindelige fanger. Og måske ikke mindst fordi vi var fire mand på »38«, tog vi ikke mere tragisk på det end nødvendigt. Så en dag, da vi var på gårdtur, skete der det, at da vi kom tilbage, meddelte vor »postbetjent«, d. v. s. den betjent, der havde ansvaret for den post, hvorunder vi hørte, at der havde været »parade« i cellen, mens vi var ude, og at der var konstateret visse uregelmæssigheder, som nu omgående måtte bringes i orden.

For det første: Vi havde brugt mælkeflasker som blomstervaser! Dette var strengt forbudt! For det andet: Vandhanen var ikke pudset! Dette skulle ske aldeles omgående! Og for det tredje og vigtigste: Inspektionsbetjenten, som havde foretaget paraden, d. v. s. eftersynet af cellen, havde konstateret, at vi benyttede sæbekopperne som askebægre. Dette var uhørt! Med den frihed, vi havde til at ryge i cellen, fulgte pligt til at benytte spyttebakken som askebæger, og den skulle derfor anbringes på bordet! Sæbekopperne derimod skulle bruges til deres formål, nemlig til at opbevare sæben i. Alt dette havde postbetjenten omhyggeligt noteret ned i sin lommebog og skulle nu drage omsorg for, at orden skete fyldest.

Nå, vi protesterede omgående, og jeg gjorde postbetjenten opmærksom på, at jeg straks ønskede en seddel til inspektøren, da vi ønskede en samtale med ham, for det første fordi vi gang på gang havde forlangt blomstervaser udleveret, men ingen fået, for det andet fordi vi ikke ville sætte den uhygiejniske spyttebakke på bordet, og for det tredje fordi

vi i almindelighed ønskede en samtale med inspektøren. Postbetjenten var ked af situationen. Det var jo ham, der havde ansvaret for, at alt var, som det skulle være, i cellen, og hvis vi nu oven i købet nægtede at efterkomme en given ordre, hvad ville der så ske med ham?

Men han bragte mig dog den ønskede seddel, som jeg straks udfyldte og afleverede til ham igen. Der gik så en dags tid, hvorefter postbetjenten genert kom tilbage med sedlen og meddelte, at den ikke kunne videreekspereres, fordi den var mangelfuldt udfyldt. Det viste sig nu, at inspektionsbetjenten, der havde foretaget paraden, og som var rasende over, at vi ikke omgående havde efterkommet hans ordre, havde bidt sig fast i sedlen til inspektøren og fundet ud af, at den var mangelfuldt udfyldt. Det drejede sig om, at jeg havde undladt at udfylde følgende rubrik:

— Født / Aar

Nå, jeg udfyldte måske for tyvende gang også denne rubrik, og sagen gik sin gang. Efter tre dages ventetid kom der en dag en overbetjent ind og meddelte os kort og formelt følgende:

— Der ville blive stillet det nødvendige antal blomstervaser til vor disposition, hvorfor vi fremtidig ikke måtte anvende mælkeflaskerne som blomstervaser. Vi havde, i hvert fald foreløbig, og indtil der forelå en anden ordre, lov til at benytte sæbekopperne som askebægre, vandhanen skulle pudses. Derpå trak han sig skyndsomst tilbage og overlod valpladsen til den efterhånden helt ulykkelige postbetjent, der nu på en langt mere omstændelig måde forklarede os følgende, denne gang også omhyggeligt opnoteret i hans lommebog:

— Alle de ved paraden rejste spørgsmål om uorden i vor celle havde været gjort til genstand for drøftelse i postens inspektion, og der var truffet den af overbetjenten refererede beslutning, dog med den ikke uvæsentlige tilføjelse, at de omtalte blomstervaser ville være at udlevere fra fængslets depot, for så vidt de fandtes der. Skulle dette vise sig ikke at være tilfældet, ville de for fængslets regning være at indkøbe »ude i byen« og ville så i det tilstrækkelige antal blive stillet til fangernes disposition.

Vi fik vaserne, inden vi forlod Vestre første gang, men vi pådrog os samtidig vedkommende inspektionsbetjents had . . .

Det er hovedsagelig de små funktionærer og embedsmænd, jeg har talt med dig om i dette brev. De store er naturligvis langt værre. Også på dette område har jeg indsamlet erfaringer, som jeg måske en gang får lejlighed til at fortælle dig, erfaringer, som viser, hvordan bureaukrati og papir bruges til at forhindre, at en mand får sin ret, i hvert fald ikke før det er for sent . . .

Min dreng! Hvorfor sidder jeg nu i en stille aften og skriver dette til dig? Når du til sin tid læser det, vil det forhåbentlig være uden interesse. De problemer, jeg her har omtalt for dig, vil til den tid være løst af folket selv. Til den tid vil embedsmændene være samfundets tjenere og ikke dets herrer. Hvorfor sidder jeg da og skriver dette til dig? Fordi, som jeg begyndte med at sige, det er svært for mig i denne tid at undgå at tænke på embedsmænd, fordi de så mange gange unødigt har forbitret min tilværelse og mine tanker i de måneder, jeg nådeløst har været i deres vold.

XVIII

ET MISLYKKET FLUGTFORSØG

Efter nogle ugers ophold på Vestres sygeafdeling vendte jeg tilbage til Horserødlejren. Her havde intet forandret sig. Dog søgte man ved hjælp udefra, Amby og andre, at få det til at glide. Kirk fik først visse lettelser under sit straffeophold i Vestre Fængsel og blev derefter omtrent samtidig med mig overflyttet til Horserød igen.

Så indtraf der noget, der i årene, der kom, kom til at berøre mig meget stærkt personligt. Agnes havde været på besøg sammen med drengen, og vi havde talt sammen som sædvanlig. Jeg havde dog antydnet for hende visse overraskelser, der måske ret hurtigt ville blive realiseret, uden at jeg dog tror, at hun helt forstod, hvad jeg mente. Vi talte jo stadig sammen under meget skarp kontrol. Jeg tænkte på det forestående flugtforsøg.

Men allerede søndagen efter, den sidste søndag i maj måned, hvor jeg

ikke ventede besøg, fik jeg pludselig meddelelse om, at der var besøg til mig.

Det var Agnes. Det var let for mig at se, at der var noget i vejen. Hun var nervøs og oprevet. Vort besøg varede ikke mange minutter. Dog fik hun stakåndet hvisket til mig, at hun havde sendt drengen bort, til Jylland, og at hun — straks hun forlod Horsørød — gik under jorden. Hun fortalte mig indirekte, at hun var i farezonen og ville blive arresteret i samme øjeblik, politiet vidste, hvem der skjulte sig under det dæknavn, man havde fået fat i, og det ville hurtigt komme frem.

Vi så på hinanden. For mig kom det som et bedøvende slag. Men der var intet at gøre. Det kunne gælde alt, hun måtte væk.

Vi tog afsked. Jeg ser hende endnu, som hun sidste gang forlod Horsørød, da hun langsomt gik ud for at nå den første bil til Helsingør og derpå under jorden.

Mit hjem var nu opløst. Og jeg var klar over, at som sagerne nu udviklede sig, befandt jeg mig også selv på gyngende grund.

Før min midlertidige overflytning til Vestre Fængsels sygeafdeling havde vi i en meget snæver kreds drøftet mulighederne for flugt. Ved den udvidelse af lejren, vi i foråret 1942 havde fået gennemtruffet, havde vi med henblik herpå placeret ganske bestemte kammerater i en ny barak, der lå nederst i lejren længst inde mod skoven, hvor pigtråden nærmest gik i selve skovbrynet.

Sagen var den, at alt, hvad der ad illegal vej tilflød os af oplysninger udefra, gik ud på, at modstandsbevægelsen var forberedt på en skærpet kamp i efteråret 1942, og man sagde til os, at man kunne ikke mere udelukke muligheden for allieret invasion engang i efteråret 1942, muligvis også i Danmark.

Mens jeg var på Vestre, havde kammeraterne i lejren fået disse oplysninger yderligt understreget udefra og havde truffet konkret beslutning om, i forståelse med partiledelsen, at en halv snes af vore mest betydende politiske kammerater skulle forsvinde fra lejren.

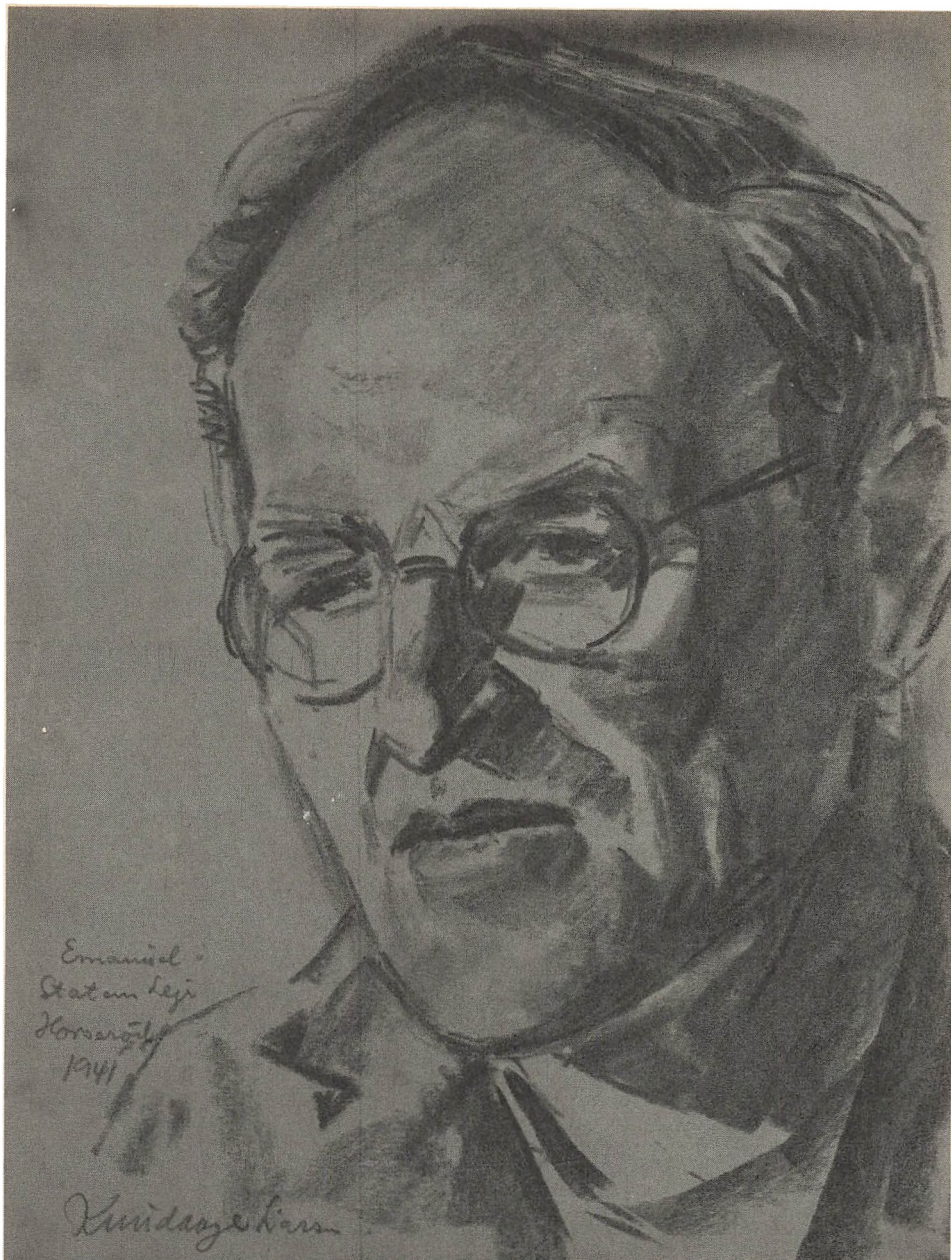
Forarbejderne til flugten var allerede langt fremskredne, da jeg kom tilbage. Eigil, der var chefen i de praktiske forberedelser, havde natur-

ligvis forlængst sikret sig det bedst egnede værelse til formålet, nemlig det værelse, der lå nederst i den før omtalte barak. Udover Eigil var kun fire, fem indviet i foretagendet.

Eigil havde med værktøj fra lejrens værksteder skåret en lille lem i gulvet i sit værelse, stor nok til at en mand kunne gå igennem den. Da barakken stod temmelig højt på de cementsokler, vi også havde gennemtvunget, barakkerne blev undermurede med, var der god plads nedenunder gulvet.

Her begyndte så et af de mest enestående tunnelarbejder i Danmark. Det varede ca. seks uger. Først gravede Eigil med en kulskovl til en kakkelovn et hul ca. en halv kvadratmeter i omkreds og halvanden meter i dybden. Jorden blev forsigtigt transporteret ind under barakkens gulv. Da den udadhældende skakt var færdig, arbejdede Eigil og hans kammerater sig langsomt udad, først ned under barakkens sokkel og så videre udad, stadig sådan, at tunnelen holdt ca. en halv meter i højden og en halv meter i bredden. Uendeligt langsomt og varsomt måtte der gås frem. Udenfor barakkens vinduer ud mod skoven gik dag og nat en vagtpost frem og tilbage. Kun når han var oppe i den anden ende, turde der arbejdes. Såsnart han nærmede sig den ende, hvor vi arbejdede, gav en anden kammerat, der var placeret i værelset ved siden af Eigil, og som tilsyneladende arbejdede med sin skrivemaskine, et signal med støvlehælen i gulvet, og alt arbejde under jorden standsede, og først når betjenten igen var på vej opad, og der havde lydt et nyt signal, kunne der arbejdes igen.

Det var et hårdt og enerverende arbejde. Det regnede bogstaveligt hver dag i den tid, arbejdet stod på, og Eigil frygtede med rette, at tunnelen skulle styrte sammen, særlig var den truet lige udenfor sokkelen, der hvor tagdruppet fra barakken faldt. Han måtte derfor gå frem efter princippet fra en minegang og med træ, som vi også tog i værkstederne, afstive tunnelen for hver meter, han nåede ind. Og arbejdet blev sværere og sværere. Vi kunne regne ud, at tunnelen måtte mindst være 12—14, måske 16 meter lang. Det blev derfor også vanskeligere og vanskeligere at få den løse jord tilbage og ind under barakken. Det gik uendeligt langsomt. Flere timers arbejde betød sommetider kun nogle ganske få centimeter fremad. Det hjalp lidt, da Eigil konstruerede en slæde med et reb i begge ender. Han trak slæden ind til sig og fyldte den med jord, en

Emanuel Hansen. Tegning af Knudaage Larsen, 1941.

anden kammerat trak den ud og tømte den under barakken, og Eigil trak derefter den tomme slæde tilbage igen.

Det blev imidlertid mere og mere vådt i tunnelen. Kammeraterne, der arbejdede dernede, var tilsølet af vand og mudder, så de var ukendelige, når de kom op. De måtte så skjule tøjet i Eigils værelse og nødtørftigt vaske sig, før de kunne lade sig se af andre. Dollfuss og hans embedsmænd ville have græmmet sig til døde, hvis de havde vidst, hvor mange af lejrens skjorter og bukser, der blev brændt, når der ikke var andet at stille op med det tilsølede tøj.

Inden længe blev det også nødvendigt at skaffe lys til arbejdet i tunnelen. Også det ordnede Eigil. Ved hjælp af en stikkontakt i hans værelse og en del af de elektriske ledninger fra de stålampes, vi også på et vist tidspunkt havde tiltvunget os, blev problemet om lys klaret.

Eigils indsats for bygningen af tunnelen var enestående. Han levede og arbejdede kun for, at foretagendet nu skulle lykkes. Han kom aldrig ud, udover når han gik over for at spise. Den tidligere så kraftige og solbrændte mand blev tynd og bleg, men det var jo overfor nysgerrige spørgsmål om, hvorfor han ikke mere viste sig, en udmærket undskyldning, han var syg.

Med måleinstrumenter og på øjemål havde Eigil regnet ud, at han nu var så langt ude, at det var nødvendigt at gå opad. Og det var jo det spændende. Hvor ville vi komme op, og hvad ville der ske, når vi nærmede os jordens overflade igen?

På vejen opad mødte han nye skuffelser og nye vanskeligheder. En mægtig sten tvang ham til at gå udenom, og det kostede ham mange dages arbejde. Han havde udset sig en lille lavning i skovbunden, som — såvidt vi kunne se — stod direkte i forbindelse med en grøft, der førte ind i skoven, som det sted, hvor han ville lade tunnelen munde ud.

Det var en formiddag, det skete. Vor vagt var forstærket. Eigil fik kun lov til at arbejde, når betjenten var helt oppe i lejrens modsatte hjørne. Endelig så vi ham forsigtigt stikke en pind op gennem skovbunden. Han havde ramt rigtigt. Arbejdet blev indstillet, men natten efter gik Eigil alene i arbejde. Han førte tunnelen op og skjulte dens munding med en lille lem, han havde lavet, og havde derefter den dristighed at gå op,

dække lemmen til med skovbundens jord og blade og ovenpå det hele plante et lille grantræ, han havde rykket op.

Da vi inde fra hans værelse så værket næste formiddag, var det os umuligt at se, at der udmundede en tunnel på det sted, han udpegede for os. Den tekniske side af værket var fuldendt.

Også udenfor pigtråden var alt i orden. Vi havde aftalt med parti-ledelsen, at de ca. ti mand skulle flygte i to hold den samme aften.

På et udmærket generalstabskort, som vi havde fået smuglet ind, var nøje aftegnet, hvor på vejen mod København de to henholdsvis som brændelsvogn og varevogn kamouflerede biler, der skulle køre os til København, holdt.

Når vi havde valgt at stikke af om aftenen, skyldtes det, at det var vor hensigt, at der i den anledning, men uden at uindviiede vidste noget derom, skulle arrangeres en af de temmelig voldsomme håndboldkampe i lejren, som erfaringsmæssigt også tiltrak vagtposternes interesse.

Der skete så det uheldige, at der hen på eftermiddagen begyndte et voldsomt regnvejr, som gjorde det umuligt at lave en håndboldkamp den aften. Hvad nu? Vi overvejede igen, vi kom til det resultat, at hvis forberedelserne udenfor gik i stykker, ville der gå lang tid, før der kunne træffes nye forberedelser, og nu havde vi sat os i hovedet, at det skulle ske. Også jeg pressede på, da jeg frygtede for, at »sagen« mod Agnes meget let kunne bringe mig i nærmere berøring ikke blot med dansk politi, men også med Gestapo, end jeg havde lyst til at komme.

Vi var fem kammerater, der skulle flygte i første omgang. Gelius, Johs. H., Ib N., Fuglen og jeg. Fuglen vidste absolut intet om, hvad der forestod, før et par timer før. Vi havde ment, at han skulle blive i lejren og der gå ind i vor nye illegale lejrledelse, men i sidste øjeblik havde vi udefra fået besked om, at man var meget stærkt interesseret i at få Fuglen fri, da han var udset til et specielt arbejde udenfor. Som sædvanlig erklærede Fuglen sig rede uden mange ord.

Såsnart vi den aften havde slugt maden, begav vi os ned på Eigils værelse. Han havde gjort sit bedste. Den beskidte og våde tunnel havde

han omhyggeligt foret med statens dyrebare tæpper, og alt andet var i orden.

Det ville være urigtigt at påstå, at vi ikke var nervøse. Det var vi i høj grad. Gelius gik først ned. Eigil dirigerede. Først når Eigil blinkede et bestemt aftalt signal med det elektriske lys, måtte vi forsigtigt krybe op gennem lemmen, der var indrettet således, at den langsomt faldt ned først over kroppen så over benene og til slut lukkede sig helt igen, når vi havde fået den sidste fod op. Det gik godt! Vi så en mørk skikkelse bugte sig gennem grøften og videre ind bag et dige.

Så var det min tur. Trods tæpperne var jeg gennemblødt til skindet, inden jeg var kommet halvt igennem tunnelen. Jeg lå nu ved udgangen og ventede på Eigils signal. Så blinkede det, og langsomt og forsigtigt krøb jeg op, jeg følte lemmen lukke sig, da jeg forsigtig til slut trak venstre støvlesnude til mig, jeg bugtede mig videre gennem det høje, våde græs gennem grøften og hen bag diget. Efter mig kom Johs. H. og umiddelbart efter ham Fuglen. Hvad der så videre skete, kender jeg kun af andres fortælling.

I flere uger havde der gået en forsulten, herreløs kat nede i det hjørne af lejren. Den holdt mest til ude i skoven, men var også et par gange krøbet under hegnet og ind i lejren. Eigil havde foreslået, at vi skulle hænge eller drukne den Satans kat, som han sagde, men jeg havde bedt for dens liv, og den havde fået lov til at gå igen.

Men da nu Ib som den sidste af dette hold skulle til at krybe op af hullet, satte den Satans kat i med at mjave ganske forfærdeligt. Betjenten, som var for opadgående langs hegnet, vendte sig om for at se efter katten, men ser i stedet for en skikkelse, som i løb forsvandt ind i skoven. Det var Ib, han havde set. Hvad der fik den betjent til at slå alarm, ved jeg ikke. Men han gjorde det. Han råbte både holdt, peb i sin fløjte og skød et par skræmmeskud.

Vi styrtede nu alle ind i skoven så hurtigt, vi kunne. Men bag os hørte vi lejrens store klokke ringe alarm, og vi var klar over, at flugten var opdaget og forfølgelsen påbegyndt.

Gelius, Johs. H. og Ib så jeg ikke, men jeg løb på Fuglen, der ligesom

jeg var på vej ud mod det sted på vejen, hvor bilen skulle holde. Vi håbede endnu at nå den og måske dog komme bort. Men da vi nærmede os vejen, så vi et utal af cyklende betjente ned ad den, og mange af dem med hunde. De drejede lidt efter lidt af ind ad skovvejene, og vi var omringede. Vi smed os ned i græsset og hørte der vores bil starte og køre, på vej mod København. Også den havde opdaget, at der var ugler i mosen. Ib havde som den yngste af os nået den, og skjult under en kamoufleret brændestabel på bilen undslap han.

Vi lå, fuglen og jeg, i det høje, våde græs gennemblødt til skindet og så, hvordan vi langsomt blev indkredsede. Fuglen lå og tyggede på et græsstrå:

— Er det nu ikke mærkeligt, sagde han, er det nu ikke Satans!

— Jo, sagde jeg, det er Satans!

— Jamen, nu skal du høre. Dengang under den spanske borgerkrig var jeg, som du ved, på helt andre himmelstrøg. Jeg korresponderede imidlertid regelmæssigt med min far. Vi skrev også sammen om det, der fandt sted i Spanien, og han skrev til mig, han kendte mig jo, at det var meget interessant, hvad der foregik, men det var nu mest interessant at betragte det på afstand!

— Og vil du tro, da jeg læste det brev, stod jeg med en billet til Paris i lommen med det bestemte forsæt at komme videre til Spanien, hvad jeg også kom.

Det var mærkeligt, ikke!

Men vil du så tro, netop i dag har jeg for første gang under hele min indespærring haft besøg af min far og min mor, og medens vi sådan sad og snakkede sammen, kom der et rygte fra København om, at en af vore, der havde været i besøg der i sit hjem, var stukket af fra politiet, og så sagde min far til mig:

— Det skal du nu ikke gøre, Willy, for det skader kun det hele! Og da jeg så kom ud fra besøget, var det, du kom og fortalte mig, at jeg skulle flygte i aften!

— Er det ikke også Satans, og så ligger vi nu her!

Fuglen og jeg blev taget sammen, og i den regnfulde aften blev vi drivvåde og frysende i triumf ført tilbage til lejren, der nu stod på gloende pæle.

Dollfuss havde ladet kammeraterne låse inde på deres værelser. Han modtog os hoverende, og vi blev under bevogtning ført ind i et rum i administrationsbygningen, hvor allerede Gelius og Johs. H. sad i samme forfatning som vi. Igennem de tynde barakvægge kunne vi høre en samtale inde på Dollfuss' kontor. Det var et par politifolk fra statsadvokatens kontor i København, der pralende fortalte, at aldrig havde en bil kørt hurtigere fra København og til Horsørød end det, de og deres vogn havde præsteret i aften. I Stutthof tænkte jeg af og til på, hvad der mon var sket, hvis de to herrer havde ladet deres vogn løbe lige så stærkt natten til den 29. august 1943?

Dollfuss, der nægtede os at komme i tørt tøj, forsøgte sig også med et lille forhør:

— Hvordan er De kommet ud af lejren? spurgte han Johs. H.

— Over hegnet, hr. inspektør.

— Over hegnet, jamen, hvordan? Dollfuss måbede.

— Jeg hoppede over, hr. inspektør, med samlede ben!

Så var det forhør forbi.

Vi blev under stærk bevogtning i politibil kørt til København. Vi frøs gudsjammerligt den nat, og det var en velsignet følelse, da vi på Politigården fik lov til at få et varmt bad, inden vi blev smidt ind i en af gårdens celler, hvor vi sov den nat. Næste morgen blev vi ført ud på Vestre Fængsel og frataget alle rettigheder og skarpt isoleret. Nu skulle vi straffes. Det var den 10. juni 1942.

I lejren derimod skete der pudsige ting. Kammeraterne blev holdt indespærret på deres værelser den nat. Alle vagter blev fordoblet eller tredoblet. Næste morgen tilkaldte Dollfuss yderligere assistance udefra. Lejren vrimlede af politi. Alt blev undersøgt og eftersat, kæder med hængelåse blev slået om dørene ud gennem pigtråden, spanske ryttere blev opstillet indenfor og udenfor pigtråden, men det var ikke muligt at

finde ud af, hvordan vi var kommet udenfor hegnet. Hverken politiet eller Dollfuss kunne finde ud af det.

De indviede kammerater blev hurtigt enige om, at før eller senere ville det jo blive opdaget, og så var Eigil i hvert fald sikker vinder til straffecelle på Venstre Fængsel. De besluttede derfor, at han natten efter skulle forsvinde. Det gjorde han. Han havde i mange år boet på egnen og kendte Horserød Hegn og omgivelserne som sin egen bukselomme. Han forsvandt for umiddelbart efter at dukke op i den aktive modstandskamp.

Men næste morgen var fanden løs. Ved optællingen manglede der en mand! Der var altså trods alle mulige sikkerhedsforanstaltninger, forstærket vagt, og gud ved hvad, igen forsvundet en fange, kammeraterne fortalte senere, at Dollfuss så ud, som om han så spøgelse. Vi måtte være i ledtog med den onde selv, efter hvad der foregik i lejren.

Dollfuss tilkaldte politi, politiskolen, kystpolitiet, opdagere, mordkommission og gud ved hvad, kammeraterne blev igen indespærret på deres værelser, og nu begyndte en afsøgning af hver kvadratmeter indenfor og udenfor hegnet, men man fandt intet. Flere gange gik man hen over tunnellens udgang uden at opdage den. Men så begyndte man en systematisk undersøgelse af værelse efter værelse. Som et af de sidste kom turen til Eigils. Et skab blev flyttet, lemmen åbenbarede sig, tunnelen var ved »dygtigt politiarbejde«, som det hedder i politireporternes dagbladsberetninger, afsløret.

Men nu havde Dollfuss fået nok, og fængselsdirektoratet og justitsministeriet var ophidset til det yderste. Samtlige kammerater i Horserød blev, uden at de fik lov til at tage noget med sig, læsset op i store salafade og kørt til Vestre Fængsel, hvor man havde ryddet et par etager til at modtage dem i. Her blev de anbragt to og to i cellerne.

— Aldrig i de tredive år, jeg har arbejdet ved fængselsvæsenet, har jeg været ude for et sådant postyr, sagde en gammel fængselsbetjent til mig, men det var dog godt, at ham Eigil slap ud. Han må være fandens dygtig. Oppe på »Gården« siger de, at den tunnel var det flotteste stykke ingeniørarbejde, de havde set. Sig mig, er det sandt, at I også havde elektrisk lys i den og en lille tipvogn, der kørte frem og tilbage?

XIX

ET MENNESKE I UNIFORM

Det var først under min isolation i Vestre Fængsel i sommeren og efteråret 1942 jeg rigtig lærte fængselsinspektør Waagensen at kende. Vi fire fra det mislykkede frugtforsøg blev efter beslutning af justitsminister Thune Jacobsen personlig isoleret i straffefløjten og frataget alle rettigheder, såsom ret til ekstraforplejning og lignende, mens vore i andre fløje indespærrede kammerater fra Horserød lidt efter lidt fik langt bedre vilkår, end de havde haft i Horserød. Maden var bedre, tonen kunne ikke sammenlignes og besøgsordningen langt friere end i Horserød.

Behandlingen af os, som deltog i flugten er karakteristisk. Det var en administrativ domfældelse på ubestemt tid. Waagensen stod magtesløs. Min natur tro reagerede jeg voldsomt imod den behandling, og medvirkende til min sindstilstand var også, at mit hjem var opløst, at jeg ingen forbindelse havde udadtil, at jeg måtte frygte Agnes arresteret nårsomhelst, og da jeg vidste, det drejede sig for Thune Jacobsen om at kompromittere en kommunistisk folketingsmands kone, for at kompromittere partiet, kunne jeg heller ikke være sikker på, når raden kom til mig.

Amby, som besøgte mig i isolationen, sagde en dag til mig:

— Ham, justitsministeren, talte og talte forleden i kommunistudvalget. Jeg kunne ikke forstå et ord af alle de røverhistorier, han diskede op med, men jeg forstod i hvert fald, at han mente at have fået fat i en sag, hvormed, som han sagde, han for bestandig ville tvære kommunismen i Danmark ud.

Min nervøsitet lod jeg gå ud over fængselsinspektør Waagensen. Det er muligt, ja, det er vel givet, at både jeg og andre har været uretfærdig mod Waagensen, men det er i så fald forståeligt. Han var den eneste, vi kunne komme til at tale med af de ansvarlige embedsmænd. At han væmmedes ved, hvad der blev foretaget overfor os, var givet, at han var imod de administrative forholdsregler, der var truffet imod os, var helt klart, det lagde han overhovedet ikke skjul på. Men selv om han lempede her og

Arbejdsbold i Horserød. Akvarel af Knudaae Larsen, 1942.

der og gjorde for os, hvad han kunne, var hans bevægelsesfrihed meget ringe, så meget mere som han altid måtte passe på underlødige elementer blandt personalet og frem for alt passe på, at Dollfuss ikke fik nys om, hvad han tillod sig.

Han fortalte mig således en dag helt åbent, at fanger af vore, der efter et ophold i Vestre Fængsel var blevet overflyttet til Horserød, i deres kamp for en bedre besøgsordning der, havde argumenteret med, at besøgsordningen på Vestre var sådan og sådan.

Disse oplysninger havde Dollfuss umiddelbart i en indberetning ladet gå videre til fængselsdirektoratet. der igen på grundlag af Dollfuss' indberetning havde givet inspektør Waagensen en røffel, og skarpt understreget, at han skulle holde sig til det ham udleverede reglement.

— Fejlen ved det hele er, sagde han en dag til mig, at fængselsvæsenet overhovedet indlod sig på at tage jer som fanger. Fængselsdirektoratet burde have sagt nej, sagt at det var en opgave, der lå udenfor dets område, så måtte regeringen have oprettet særlige lejre, måske havde det været bedst at have gjort det under militærets ledelse.

Det var tydeligt for enhver, der kom embedsmanden Waagensen lidt ind på livet, at han i stigende grad led under de forhold, han var kommet ind i. Han var en humant tænkende, fint kultiveret personlighed, der ganske givet i sin tid af ideelle grunde var gået ind i fængselsvæsenet for at hjælpe og for at reformere. Men han erkendte blankt, at han var kørt fast i bureaukratiet for mange år siden.

— Tænk Dem engang, Martin Nielsen, De skælder jo altid og vistnok med rette ud på cellegårdene, som De påstår psykisk er værre for fangen end cellen, men tænk Dem engang, da jeg kom her til fængslet som inspektør, ansøgte jeg straks direktoratet om lov til at bryde cellegårdens endevæg ned og erstatte væggen med et jerngitter, så ville jeg uden for gittret anlægge haver, så fangen dog to gange om dagen kunne se lidt af naturen i stedet for evig og altid cement og kun cement.

— Men, fortsatte han bittert, tænk Dem, hr. folketingsmand, det tog mig år af mit liv for at opnå den tilladelse, der jo ikke på noget område svækker sikkerheden. De ved nu, at det er lykkedes for mig. De har set

de store smukke rosenbede, vi har udenfor cellegårdens tremmevæg om sommeren, og mange fanger har sagt mig, at det for dem har været en stor opmuntring, men jeg, sagde han, har siden dengang været betragtet som en blødsøden kværvulant. Det er derfor jeg ikke blev fængselsdirektør.

En anden dag sagde Waagensen til mig:

— Der burde ikke i fængslets tjeneste ansættes nogen person, der ikke i et passende tidsrum først selv havde prøvet fængslet som fange, og jo højere embedsmanden er på strå, jo længere burde han i en enecelle have studeret fængselsvæsen!

En gang diskuterede vi det efter min mening åndssløvende og initiativ- og personlighedsdræbende *reglement*, der så vidt jeg kunne se, ødelagde både fangen og fangevogteren:

— Ja, sagde han, jeg tror for såvidt De har ret, men mon det dog ikke, som det er, er bedre, vi har et reglement, der dog sikrer fangerne mod en for stor vilkårlighed. Skulle vi gå over til friere forhold, hvad jeg ubetinget er tilhænger af, friere forhold, der ville kræve en individuel behandling af den enkelte fange, så er forudsætningen derfor, at vi har mandskab, der er kvalificeret til et sådant arbejde.

— Og man kan nu ikke forlange, at få kvalificeret, ideelt og pædagogisk indstillet personale, så længe de økonomiske forhold for hovedparten af fængselsvæsenets folk er som de er. Det mindste, man kunne forlange, var dog at fængselsfunktionærer ikke økonomisk var ringere stillet end politiet.

Tit og ofte har vi i den periode drøftet Waagensens stilling som embedsmand. Han havde som sådan underskrevet på at ville overholde grundloven, og han indrømmede blankt, at grundloven var overtrådt i forholdet til kommunisterne.

— Men hvad så Deres personlige stilling? spurgte jeg.

— Jeg må lystre de ordrer, jeg får fra regeringen og mine foresatte.

— Jamen, når nu regeringen bryder grundloven, som De som embedsmand har forpligtet Dem til at overholde, hvad så?

Han virrede med hovedet, og han led under den stilling, han var kommet i.

— Før eller senere udleverer regeringen os på den ene eller den anden måde til tyskerne. De har os kun i pleje, for at vi kan være ved hånden, når tyskerne fløjter efter os, sagde jeg gang på gang til Waagensen, ja, den dag kan komme, da myndighederne forlanger af Dem, at De personlig skal rejse skafottet heromme i fængselsgården.

Wågensen svarede vredt, når noget sådant blev sagt, ikke blot af mig, men også af andre kammerater:

— Aldrig! Efter regeringens ordrer er De i beskyttelsesarrest, for at der ikke skal ske Dem noget værre. Det er vor pligt at beskytte Dem.

— Javel, sagde jeg stædigt, men før eller senere *bliver* vi udleverede.

— Aldrig, hr. folketingsmand! Jeg giver Dem mit æresord som dansk mand på, at det går jeg aldrig med til.

Da de første udleveringer fra dansk til tysk fængsel fandt sted, blev Waagensen tavs. Han var nu en syg mand. Så kom Aksel Larsens udlevering til Gestapo. Han var kun et par timer i Vestres danske afdeling, så blev han udleveret. Han havde forlangt at komme til at tale med inspektøren, men blev i stedet for ført hen i armene på to Gestapoofficere, der ventede på ham.

Forfatteren Hans Kirk, der sammen med mig og 12—15 andre særlig »farlige« administrativt var blevet holdt tilbage på Vestre, da de øvrige Horserødfanger hen på efteråret var ført op til lejren igen, skrev nu et brev til Waagensen.

Det var en vred mands brev. Kirk hævdede, at Waagensen havde haft pligt til at tage Aksel Larsen i sin bil, og være kørt bort med ham, for derefter at være gået under jorden sammen med ham, og Kirk frabad sig fremtidig Waagensens besøg i cellen.

Det ramte Waagensen hårdt. Han blev endnu mere fåmælt og kom kun sjældent ned til os i cellerne. Han led.

Den dag tyskernes krav om udlevering af dr. med. *Teit Kærn* og telegrafist *Arne Jepsen*, der var i Horserødlejren og jeg, der var isoleret på Vestre, forelå i december måned 1942, blev Waagensen syg. Inspektør *Cai Jensen*, fra Nyborg, der ledede en skole for fængselsfunktionærer i

København, overtog ledelsen af Vestre. Den morgen udleveringen af os fandt sted, døde fængselsinspektør Waagensen —.

I den uløselige kamp mellem embedsmanden og mennesket, mellem bureaukrati og fornuft, mellem tilpasning og sin menneskelige og danske følelse, var Waagensen blevet malet op, og i denne modsætning gik han til grunde. Han blev stillet overfor et problem, som han nok vidste hvordan skulle løses, men som han ikke var stærk nok til at løse.

Men bag embedsmanden Waagensens flunkende fængselsuniform boede der et menneske, som vi trods vor opposition og måske mange gange urimelighed, satte pris på og lærte at holde af.

XX

DEN FØRSTE JUBILÆUMSDAG

MARTIN NIELSEN, MF
Vestre Fængsel, Kbhv. V.

Den 22. juni 1942.

Til

det i henhold til loven om forbud mod kommunistisk virksomhed m. v. nedsatte rigsdagsudvalg.

Hr. formand!

Som det vil være det ærede udvalg bekendt gennem en række breve, som bl. a. jeg i det forløbne år har tilstillet udvalget, har de internerede og fængslede kommunister ved siden af en stadig og alvorlig protest mod det grundlovsstridige i indespærringen utrætteligt protesteret mod den behandling, vi har været underkastet under selve den ulovlige indespærring.

Jeg skal endnu engang, dels på grund af, at vi passerer årsdagen for grundlovsbrudet, dels fordi vi, måske i denne højtidelige anledning, igen er genstand for ondartede administrative repræssalier, gennem denne korte og ufuldstændige redegørelse, give udvalget og dermed rigsdagen,

der både nu og i fremtiden bærer det egentlige ansvar, et billede af, hvad det egentlig er, der administrativt er foretaget overfor danske statsborgere, mod hvem der efter et års forløb ikke er rejst nogen sigtelse, langt mindre nogen anklage end ikke for at have overtrådt politivedtægten eller mørklægningsbestemmelserne.

Flertallet af os blev arresteret den 22. juni 1941. En del af os, deriblandt undertegnede, blev arresteret af »danske« politiembedsmænd i venskabeligt og kammeratligt samarbejde med medlemmer af det hemmelige tyske statspoliti. Trods min energiske protest under henvisning til min immunitet som rigsdagsmand, trods min protest mod husundersøgelse uden dommerkendelse og min særlige henvisning til specielt mit hjemskærkelighed, blev arrestationen opretholdt og husundersøgelse uden min nærværelse foretaget. Den dag i dag har jeg ikke fået at vide, hvad der er beslagnet i mit hjem, hvorfor det er beslagnet, eller hvor de beslagnede ting findes og til hvilket senere formål.

Som det skete i mit tilfælde, er det stort set sket i alle andre tilfælde.

Efter arrestationen blev vi indespærret i landets forskellige fængsler og arresthuse. Vi kom ikke i grundlovsforhør. I to måneder, indtil den 20. og 21. august sad vi så på dette »retsgrundlag« rundt om i landets fængsler og blev stort set behandlet som kriminelle varetægtsfanger, i mange tilfælde værre. De, der f. eks. sad i *Skive arresthus*, fik ikke lejlighed til at se en avis fra den 22. juni til den 21. august, den dag de ankom til koncentrationslejren. Andre steder, som i *Odense arresthus* blev aviserne censurede, før de blev udleverede. I de fleste tilfælde var der efter den foretagne censur kun lokalt stof og annoncer tilbage. Resten var klippet fra. I Vestre Fængsel fik f. eks. jeg først lov til at læse aviser efter en uges forløb, og har således ikke haft lejlighed til at læse regeringens så betydningsfulde og retningsgivende erklæring af 26. juni 1941! De første 14 dage fik vi ikke lov til at modtage besøg. Da dette endelig blev tilladt, var det kun 10 minutters besøgstid og under den skarpeste og mest generende kontrol.

Kosten var overalt i disse første måneder *almindelig fangekost*, i Vestre Fængsel helt uspiselig på grund af, at kartoflerne i de første uger var stinkende rådne.

Følgen var, at alle mere eller mindre allerede på daværende tidspunkt fik deres helbred undergravet. Alle tabte betydeligt i vægt, og betegnende er det for det system, vi er og har været underkastet, at vi først blev vejede efter, at vi havde været i nogen tid i koncentrationslejren, og at vægten på dette tidspunkt fremtidig blev regnet for vedkommendes normalvægt.

Hvad behandlingen angår, var den, som nævnt, lig den, der anvendes overfor kriminelle varetægtsfanger. Pinlig og generende kropsvisitation ved indsættelsen, retstilling og ansigtet ind mod døren, hvis man mødte en anden fange i fængselsgangen, tiltale ved cellenummer og ikke ved navn, i den første tid en halv time, senere tre kvarters gårdtur i trekantede, cementbelagte fangegårde.

Efter to måneders indespærring under disse forhold blev vi så overflyttet til koncentrationslejren i Horsørød. Det forekommer mig betegnende for rigsdagen og det ærede udvalgs ansvarsbevidsthed, at bortset fra folketingsmand *Ambry*, har intet medlem af rigsdagen eller af udvalgets medlemmer følt det som deres selvfølgeligelige pligt på stedet at undersøge, hvordan over hundrede ulovligt indespærrede danske statsborgere egentlig levede.

Straks ved ankomsten til lejren holdt den af justitsministeriet udpegede inspektør for lejren, *Bentzen*, en tale som intet lod tilbage at ønske i tydelighed. Det var fra første dag klart, at han så det som sin opgave at lade os »lære om«! Alt det had og det af mindreværdige følelser og intellektuel underlegenhed hos denne mand skabte kompleks fandt straks sit udtryk i »velkomstalen«. Bortset fra, at han i denne tale opstillede et reglement, der senere viste sig ikke at eksistere, erklærede han (jeg nævner det kun som en illustration af tonen og af manden), at vi minsandten ikke skulle vente, at der kom en barber til lejren. Blev vi langhårede kunne vi bare rive håret af hinanden!

Vore få private ejendele, bøger, kufferter o. l., som vi uden vanskelighed havde fået ind i fængslerne, blev straks taget fra os, selv tændstikker kunne i den første tid ikke betros os. Småting, vil man sige, javel, småting som viste, hvordan man fra ledelsens side betragtede os.

Vi blev installerede fire og fire i værelser, hvis rumindhold ikke er større end en normal enmandscelle i fængslerne. Værelserne var efter

alt at dømme ikke gjort i stand siden barakkernes opførelse under den forrige verdenskrig. Vi anbragtes i køjer, to og to i hver køje. Efter nogle ugers forløb blev vi ganske vist kun tre mand i værelserne, men til gengæld blev der mindre plads, fordi der nu i værelset skulle være tre senge, deraf en under vinduet, i stedet for før kun to etagekøjer.

Jeg anmoder det ærede udvalg om at mærke sig, at justitsministerens udtalelse til pressen om, at vi levede og behandledes som officerer i krigsfangenskab og hans udtalelser om, at vi boede i tre-, ja, endogså i tomandsværelser, blev fremsat *dagen efter*, at vi var flyttet fra firemandsværelserne.

Barakkernes tilstand dengang kan ikke beskrives, den burde på daværende tidspunkt have været taget i øjesyn bl. a. af det ærede udvalg. Beskidte, utætte, træk gennem gulv og vægge, svinske tegninger overalt som efterladenskaber fra den forrige krig, det var det billede, de frembød, og de var fra ethvert synspunkt uegnede som menneskeboliger, særlig da som helårsbeboelse.

Den straks fra første dag fra lejrledelsens side anslåede tone overfor os blev fortsat og systematiseret. Breve var det omtrent umuligt at få igennem inspektørens censur. En udtalelse i et brev om, at man ønskede et frit og lykkeligt Danmark blev standset som »kommunistisk propaganda« (!). Et nytårskort, der henviste til »I østen stiger solen op«, blev standset med samme motivering, og tilbageholdelsen godkendt af justitsministeren. En ung mand, der sendte sin far sit eget fotografi indsat i en femtakket stjerne som fødselsdagsgave, blev af lejrledelsen overgivet til det politiske politis undersøgelse. Bøger, som blev tilbageholdt ved vor ankomst, trods det, at vi havde dem med fra fængslerne, blev konfiskerede efter retningslinier, der råber til himlen af uvidenhed og stupiditet ...

Værst var det dog, at det hurtigt viste sig, at inspektøren og hans overbetjent, *Jensen*, straks begyndte en systematisk forfølgelse af enkeltpersoner, som de enten udefra eller på anden måde havde fået deres opmærksomhed henledt på, eller personer, som de følte sig intellektuelt underlegne overfor.

Efter kun et par dages forløb lod lejrens inspektør således en ung mand

Vinter i lejren. Akvarell af Emanuel Hansen, 1942.

på knap tyve år, *Martin Andersen*, baste og binde i reb og derefter i bil i bastet tilstand overføre til Vestre Fængsel som disciplinær foranstaltning. Årsagen var den, at vedkommende, der arbejdede i køkkenet, havde gjort inspektøren, der røg i køkkenet, opmærksom på et opslag, der forbød rygning der.

Noget senere blev forfatteren Hans Kirk overført som disciplinærfange til Vestre Fængsel, hvor han sad i enecelle i seks måneder, afskåret fra alt og alle. Efter alt, hvad der foreligger oplyst, bestod Kirks forseelse i to forhold. For det første havde han kritiseret de tørv, der fra lejrledelsens side var stillet til vor rådighed. Senere har, efter hvad der foreligger oplyst for mig, leverandøren måttet vedtage en klækkelig bøde for den svindel, der foregik med tørvene i Horserøddlejren. Derimod foreligger der intet for mig om, at modtagerne, inspektøren og hans overbetjent, er draget til ansvar for, at have modtaget »tørvene«. For overbetjentens vedkommende ligger det således, at han overfor en tremands-deputation, der klagede over tørvene, erklærede, at der intet var i vejen med dem. Hvad i det hele taget tørveaffæren angår, finder jeg nu lejlighed til at meddele rigsdagen, at mens den stod på, indsendte undertegnede en motiveret klage over forholdet til folketingets finansudvalg. Klagen blev imidlertid standset af justitsministeren.

Kirks anden forseelse bestod i, at han i et brev til forfatterinden, fru *Agnes Henningsen*, havde betegnet fhv. kirkeminister, pastor Poulsen, som »en dannet og fin gammel mand«. Dette, erklærede inspektøren, kunne kun forstås således, at han, inspektøren, ikke var en dannet mand(!), og dette er efter alt hvad der foreligger oplyst for os og for Kirk selv, den egentlige grund til, at Kirk måtte tilbringe seks måneder i enecelle som disciplinærfange på Vestre Fængsel.

På et langt senere tidspunkt, hvor blandt andet jeg på mine kammeraters vegne deltog i den forhandling med justitsministeren og kontorchef Tetens, erklærede justitsministeren på vor forespørgsel om grunden til behandlingen af Kirk:

— Hvis De (vort forhandlingsudvalg) kendte de breve, Kirk selv i den allerseneste tid har tilstillet mig, ville De erkende, at vore forholdsregler mod manden er berettiget!

Dertil er og blev straks bemærket, at Kirk såvel som alle vi andre

mente, at der ved den ulovlige arrestation var begået et overgreb mod os, og at Kirk særlig og med rette følte, at der med hans overføring til Vestre Fængsel var begået en ganske særlig uret mod ham. Mod denne uret protesterede og reagerede han nu i breve til justitsministeren, og denne tog Kirks reaktion som begrundelse for, hvad man havde foretaget mod Kirk for måneder siden. Den jura og den moral kunne og ville vi ikke godkende, men den var og er altså udtryk for den højeste juridiske og moralske opfattelse her i landet, thi det er den parlamentariske og demokratiske justitsministers opfattelse.

Vort svar på overgrebene på Kirk og vor protest mod de forhold, vi var undergivet, mundede ud i en sultestrejke. I telegrammer til afdøde statsminister Stauning og til det ærede udvalgs formand har jeg dels redegjort for årsagen til strejken, dels krævet en almindelig undersøgelse af forholdene i koncentrationslejren. Dette skete ikke. Derimod blev der lovet Kirk, at de disciplinære foranstaltninger skulle blive ophævet, og endelig, ganske vist ikke officielt og kun uformelt betydet, at der ville komme forbedringer og ændringer i lejren.

Ingen af delene skete. Derimod fortsattes og forstærkedes de daglige småchikanerier, der hver for sig ikke ser ud af så meget, men som, når de er led i et system, kan gøre et sådant i forvejen enerverende ophold helt utåleligt.

Stadigvæk blev der lovet forbedring af lejrens indretning, udvidelser og enkeltværelser blev stillet i udsigt. Jeg anmoder det ærede udvalg om at tage i betragtning, hvad det vil sige måned efter måned ikke at have et sted, hvor man kan være alene, være sig selv. Jeg anmoder om, at man vil tage i betragtning aldersforskel, forskel i daglige interesser o. s. v. Alt dette gør, at enkeltværelser i det lange løb er en nødvendighed, et princip, man jo også i hvert fald under normale forhold har knæsat i fængselsvæsnen.

Længe foretog man sig intet for at opfylde de efter vor mening fuldt berettigede krav, til trods for at vi overfor lejrens ledelse og overfor justitsministeren kunne påvise, at der var barakker nok *indenfor* lejrens område. og at der umiddelbart *udenfor* pigtråden lå et stort antal ubenyt-

tede barakker. Først da hele sommeren og efteråret var gået, just da den ondartede vinter satte ind, fik man pludselig travlt med at reparere og istandsætte lejren.

Man begyndte »istandsættelsen« af barakkerne netop samtidig med, at frosten tog sin begyndelse. Man søgte at foretage en undermuring af barakkerne, der hidtil havde stået på en træsokkel, i op mod femten graders kulde og måtte naturligvis indstille arbejdet. Følgen blev, at barakken kom til at stå uden sokkel af nogen art bortset fra de cementpiller, der bærer den oppe, i op til sytten graders kulde. Jeg må her bemærke, at der i barakkerne kun findes et lag gulvbrædder, indskud af nogen art kendes ikke. Følgen blev, at vi frøs som hunde, når den kolde frostvind jog ind under den kolde barak. Alle, der har været udsat for den behandling, lider nu mere eller mindre af gigt.

Hvad den såkaldte »istandsættelse« af lejren angår, en istandsættelse, der — efter hvad der kan ses af tillægsbevillingsloven — har kostet op mod 130.000 kroner, finder jeg som rigsdagsmand anledning til at nedlægge den skarpeste protest. Jeg skal til sin tid under andre forhold dokumentere, at disse penge på hensynsløs og uansvarlig måde er kastet i rendestenen, blot med det politiske formål, at justitsministeren overfor udvalget og Rigsdagen kunne påstå, at han gjorde noget for at forbedre forholdene.

Samtidig med disse almindelige og helt utilfredsstillende forhold, som vi aldrig noget sted fandt alvorlig vilje til at rette noget på, virkede *besøgsordningen* efterhånden helt ødelæggende. Som allerede nævnt havde vi i fængslerne kun ti minutters besøgstid under skarp og generende kontrol. I koncentrationslejren fik vi ganske vist en noget længere besøgstid, men til gengæld endnu skarpere, mere pågående og enerverende kontrol, der var ganske særlig ondartet derved, at de samtaler, vi førte, refereredes til ledelsen, men vi fik intet at vide om, hvad der var refereret, og i hvilken form referatet var givet. Efterhånden blev spørgsmålet om en anden besøgsordning til hovedspørgsmålet, fordi intet menneske i det lange løb kan holde til den form, der her praktiseredes. Gang på gang blev der da også stillet os lempelser i udsigt, gang på gang fik vi at vide, at det »ukontrollerede« besøg var på trapperne, og gang

på gang viste det sig ikke blot at være mundsvejr, men at det var *skærpelese*, der forberedtes. Jeg anmoder det ærede udvalg om at gennemlæse de sidste tilføjelser til justitsministerens »husordning«, og jeg anmoder om, at udvalget undersøger, hvor mange samtaler der er afbrudt på grund af, at der i samtalens løb er nævnt ting eller begivenheder, der kunne læses i de aviser, vi har adgang til at få ind.

Særligt enerverende og ødelæggende virkede besøgsordningen for de pågældendes koner. Disse er i forvejen særlig nerveødelagte og nedtrykte på grund af mandens indespærring, på grund af de daglige økonomiske bekymringer, på grund af, at hele ansvaret for hjemmet og børnene nu hviler på dem, på grund af, at for manges vedkommende har man for over et halvt år siden bibragt dem det indtryk, at deres mand snart kom hjem, og ganske særlig på grund af, at justitsministeren ikke overfor een, men overfor mange af de indespærredes koner hovedrystende har sagt:

— Jeg ved skam ikke, om jeg kan redde Deres mands hoved. En er havnet på sindssygehospital, en del ligger rundt om i hjemmene eller hos fremmede, der har taget sig af dem, og andre holder sig oppe ved helbredsødelæggende, nerveberoligende piller og lignende.

Mange af disse små og større familietragedier, der udspillede i det nu forløbne år, kunne have været undgået, om det blot en eneste gang var blevet tilladt, at vi kunne tale med vore koner om deres og vore forhold uden den enerverende kontrol. Man har ikke villet det. I mange tilfælde har vi fået den opfattelse, at lejrens ledelse nærmest glædede sig over, hvis en kone brød sammen. Så havde man ikke det besøg at tage hen- syn til.

Allerede et par dage efter min arrestation den 22. juni 1941 henlede jeg i et brev til statsminister Stauning regeringens opmærksomhed på den økonomiske situation, de indespærredes familier var kommet i, og krævede, at regeringen udenom socialkontorerne fandt en anstændig løsning på dette alvorlige spørgsmål. Landets daværende statsminister var så venlig at lade mig vide, at »hvad det økonomiske angår, kan statsministeren kun henvise til Deres løn som rigsdagsmand«.

Straks efter min ankomst til lejren sendte jeg socialminister Kjærboel en skrivelse med tyve dokumenterede tilfælde, der viste hvilken økono-

misk elendighed, de pågældende familier var kommet ud i, og krævede igen en anstændig og generel løsning af dette spørgsmål.

Der skete imidlertid intet. Familierne var stadigvæk henvist til socialkontorenes forgodtbefindende. Efter nogle måneders forløb sendte justitsministeriet en pastor H. op i lejren for »på stedet at undersøge de indsattes økonomiske forhold«. Heller ikke pastorens »undersøgelse« kom der noget ud af. Konerne fik fortsat lov til at vente i timevis på socialkontorerne. De måtte stadigvæk underkaste sig en ydmygende undersøgelse, og de fik i intet tilfælde så stor en understøttelse, at de kunne holde blot den værste nød fra dørene. Så endelig langt om længe udsendte socialministeriet et cirkulære, hvoraf det syntes at skulle fremgå, at de indsattes familiers leveniveau ikke måtte forringes i forhold til, hvad det var før mandens ulovlige arrestation. I alle tilfælde har socialkontorerne nægtet at rette sig efter dette cirkulære, i de fleste tilfælde har de nægtet at kende noget til det, i et enkelt tilfælde har man dog erkendt at have modtaget det, men samtidig erklæret, at det var lovstridigt, og derfor nægtet at rette sig derefter. (Gentofte.)

Og forholdene er da stadigvæk dette, at efter at vi har indsendt i hundredvis af klager til justitsministeriet, til socialministeriet, til socialkontorerne, til amterne, efter at vi har ført forhandlinger med justitsministeriet, med en udsending fra socialministeriet, med pastor H., med pastor Poulsen, med folketingsmand Amby, at de indespærredes familier stadigvæk er prisgivet socialkontorenes vilkårlighed og skøn og ydmygende undersøgelse og kun i et enkelt tilfælde — i en landkommune — ydet så meget, at blot den værste nød kan holdes borte fra dørene.

Også dette og ganske særlig dette forhold har naturligvis været medvirkende til at vedligeholde uroen i og om lejren og dens ledelse, en uro, som efter min mening — og jeg har dog lidt kendskab dertil — i hvert fald ikke dæmpes ved de politiforholdsregler, man nu igen har iværksat overfor os.

I samme forbindelse ønsker jeg endnu en gang at henlede udvalgets opmærksomhed på den systematiske og bevidste nervekrig, der er ført og fortsat føres mod de indsatte og deres kære. Som det vil være udvalget

bekendt, har der gentagne gange af statsadvokaten for særlige ulovligheder. Kjalke, været stillet et betydeligt antal internerede i udsigt, at de ville blive løsladt. Selv har de indstillet sig derpå, men hvad værre er, deres koner og børn har også indstillet sig derpå. Løsladelsen har imidlertid ikke fundet sted. Måned efter måned er gået, uden at de pågældende har fået hverken positiv eller negativ besked. En sådan opførsel har naturligvis styrket den gældende indstilling, at vi blot sidder som gidsler, der — når det er politisk opportunt — vil blive udleveret. Justitsministerens tidligere citerede udtalelse om vore hoveder peger jo rydeligt nok i samme retning. Og statsadvokaten for særlige ulovligheder, Kjalke, udtalte for kort tid siden ved et besøg i lejren, at såfremt kravet om udlevering skulle komme til at foreligge, »ville han nedlægge sit embede, for noget sådant ville han ikke være med til«. Meget betryggende for mænd, som i et år har siddet indespærret.

Hvad de sundhedsmæssige forhold angår, har jeg delvis redegjort derfor ved min skildring af de forhold, hvorunder vi levede i lejren. Og bedre skulle dette forhold ikke blive ved, at der til lejren knyttedes en læge, der fra den første dag, han betrådte lejrens grund, har betragtet og behandlet de internerede som simulanter og menneskeligt bundfald. Hvad lægeforholdene ivoøvrigt angår, henviser jeg endnu engang til den lange, motiverede klage, vi til justitsministeriet har indsendt over lægen og hans gerning, naturligvis uden resultat.

Forholdene er i dag disse, at mange af de internerede under indespærringen har fået deres helbred ødelagt. Mange lider af mavesygdomme, endnu flere af gigt, omtrent halvdelen har pådraget sig øjensygdomme eller -svækkelse på grund af den helt utilstrækkelige og vitaminfattige kost. Mange har pådraget sig tarmsygdomme o. s. v.

Det nytter ikke, at udvalget prøver at skyde disse anklager fra sig som overdrivelser og lignende. Det har været udvalgets pligt forlængst at foretage en undersøgelse, da en sådan jo før eller senere må komme og vil komme. Om det nu bliver Rigsdagen eller et andet til sin tid eksisterende organ, er en anden sag. Undersøgelsen vil komme, fordi hvad der er foretaget overfor ustraffede danske statsborgere er af en så alvorlig karakter, at intet samfund, der kalder sig en retsstat, kan lade det gå upåtalte hen.

Hver eneste ting, der er nævnt i denne redegørelse, og langt, langt flere, er der udførligt redegjort for i breve til udvalget, til justitsministeren, til statsministeren, til Rigsdagens præsidium, til socialministeren, til statsadvokaten for særlige ulovligheder. Ingen kan således undskyldes sig med, at han ikke rettidig vidste besked. Men der er intet alvorligt gjort for at ændre forholdene. Lejrens helt umulige ledelse har ikke blot fået lov til uantastet at fortsætte, men er i hvert enkelt tilfælde blevet dækket af justitsministeren med hans personlige underskrift.

Under indtryk af alt dette, i fuld overensstemmelse med flertallet af det danske folk, som anser vor indespærring for grundlovsstridig, var det, jeg gennem flugt, der i dette tilfælde må betragtes som en endda særdeles lovlig handling, dels ønskede at protestere mod min grundlovsstridige indespærring, dels protestere mod behandlingen af os under selve indespærringen.

Flugten mislykkedes. Følgerne udeblev ikke. I breve til præsidiet og regeringens chef har jeg redegjort for min opfattelse af den administrative domfældelse af en rigsdagsmand, der i dette tilfælde har fundet sted. Jeg protesterer imod den. Jeg kan ikke se rettere, end at det nu bliver Rigsdagen som sådan, der kommer til at bære det hele og fulde ansvar for, hvad der videre vil ske, såfremt man da ikke i sidste øjeblik finder det i overensstemmelse med Rigsdagens værdighed og vort fædrelands tarv at behandle ulovligt indespærrede danske statsborgere på en blot nogenlunde menneskelig og anstændig måde.

XXI

SKÆRPEDE FORHOLD

Efter godt tre måneders fuldstændig isolering fra omverdenen blev vi fire flygtninge endelig hen på efteråret 1942 igen overført til vore kammerater og fik samme forhold, som de havde på Væstre Fængsel. For

Svend Wagner («general Johansen») i Vestre Fængsel. Maleri af Emanuel Hansen, 1943.

mit vedkommende havde isoleringen været fuldkommen. Agnes var væk, og jeg havde faktisk ikke mulighed for legalt at stå i forbindelse med nogen udenfor fængslets mure. Vestre Fængsel havde besked om at finde ud af, om jeg stod i forbindelse med Agnes, og straks underrettede Politigården om, hvad man havde opdaget derom, så det er klart, at jeg i breve og på anden måde måtte være yderst forsigtig.

Det store flertal af kammeraterne fra Horserød var tilfredse med forholdene i Vestre Fængsel. Lidt efter lidt var det efterhånden lykkedes gennem forhandlinger med den altid forstående Waagensen at opnå friheder, der ville have været helt utænkelig i Horserød. Maden var betydelig bedre, en lang tid kom den udefra, og spisningen skete i fællesskab i den store gymnastiksal. Celledørene i den fløj, hvor Horserødfangerne sad, var kun lukket om natten, så vi kunne frit gå fra den ene celle til den anden. Gårdturene var også fælles og fandt sted i en stor, åben gård, brevcensuren var langt mere lempelig end i Horserød, ja, jeg tror overhovedet ikke, der nogensinde i den tid blev standset et brev, men fremfor alt var besøgsforholdene langt bedre end under Dollfuss' regime, og dertil kom det ubestemmelige: ånden, der herskede i den øverste ledelse. På Vestre havde vi altid en følelse af, at man betragtede os som mennesker, der var i en ulykkelig stilling, og som man måtte lette tilværelsen for så meget som muligt, i Horserød havde vi den stik modsatte opfattelse. Det var den store forskel på personerne Waagensen og Dollfuss også på dette ubestemmelige, men for en gidsel fange så afgørende område.

Men på den anden side var der mange, som fængslet eller vel rettere den lange og efterhånden ubestemte indespærring sled stærkt på. Fængslet gik dem på nerverne. Alle blev mere eller mindre irritable, og da der hen på efteråret igen åbnede sig en mulighed for at komme til Horserød igen, var det den almindelige stemning, at man burde gøre det.

Vi fik imidlertid samtidig at vide, at 12—15 fanger, deriblandt de fire »flygtninge«, ville blive holdt tilbage i særlig isolation i Vestre Fængsel. Da vi fik navnene, så vi straks, at det drejede sig om enten dem, der på deres kammeraters vegne i Horserød havde påtalt Dollfuss' skandaløse

ledelse af lejren, eller dem, som Dollfuss af en eller anden grund havde mistænkt for at være særlig »politisk farlige«.

Det stillede jo overflytningen til Horserød i et nyt lys. Fra vor side blev der omgående og skarpt protesteret mod denne sigtning af fangerne, og vi fremhævede med rette, at ved at udpege enkelte som særlig farlige kommunister og tilbageholde dem, nærmede man sig bevidst eller ubevidst stikkeri. Tyskerne fik på den måde direkte udleveret navnene på dem, man først burde sikre sig.

Der opstod på denne baggrund blandt de øvrige kammerater en forståelig stemning, der resulterede i, at de fleste var af den opfattelse, at man simpelthen skulle nægte at lade sig overflytte til Horserød, hvis ikke alle kom med derop.

Efter indgående drøftelser og forhandlinger blev vi dog enige om, at det, alt taget i betragtning, ville være bedst, om de, der kunne komme til Horserød, tog derop, og at kammeraterne deroppe fra så utrætteligt fortsatte kampen for, at vi andre blev udfriet fra isoleringen i Vestre Fængsel og kom op til kammeraterne i lejren.

Alle vi, der af Dollfuss var blevet udpeget som særlig »farlige«, blev efter vore kammeraters overflytning til Horserød nu igen isoleret i Vestre Fængsels straffefløj, hvor vi denne gang fik en lille afdeling for os selv, bl. a. med en arbejdscelle som fælles spise- og opholdsrum.

Fra Waagensens side blev der gjort alt, hvad der kunne gøres, for at lette forholdene for os, men vi var ikke glade ved situationen. Udviklingen udenfor begyndte at tage fart. Vi var nu så gamle i gårde i Vestre Fængsel, at det var svært at skjule for os, hvad der fandt sted. Vi vidste, at hele fængslets særskilt liggende sygehusafdeling var overgivet til Gestapo som særligt fængsel. Vi havde nu vore »venner« i huset side om side med os. Og det var ikke hyggelige rygter, der lidt efter lidt også trængte over til os om, hvad der skete derovre på sygehuset. Og efterhånden, som Gestapo fik lov at arrestere flere og flere, viste det sig snart, at sygeafdelingen ikke var stor nok. Gestapo fik overdraget en hel fløj af Vestre Fængsel, men for dog at markere grænsen mellem dansk og tysk, blev der mellem denne afdeling og det øvrige fængsel hængt et sækkelærredsforhæng op.

Efterhånden som Gestapo således rykkede nærmere, blev vort kendskab til dets metoder også mere konkrete. Der fandt vel endnu på dette tidspunkt ikke direkte fysiske »mishandlinger« sted, men mørk arrest i ugevis uden adgang til at vaske sig eller barbere sig og liggende på et bart stengulv var allerede dengang daglige metoder, der blev anvendt mod »genstridige benægttere«.

I det hele taget sled fængslet nu hårdt på os alle.

Anders A., der naturligvis af Dollfuss var blevet udpeget som »særlig farlig«, blev syg det efterår. Hans vanskelige personlige forhold derude, hans kones sygdom, hans egen pinfulde invaliditet, alt i forening gjorde, at han tabte sit ellers aldrig svigtende initiativ og undlod i mange måneder overhovedet at kravle ned ad de stejle jerntrapper fra fjerde sal og ned i bunden af skakten for at komme på gårdtur. Han fik åndedrætsbesværigheder og blev af en fængselslæge blot fodret med nogle piller. Nu bagefter kan der for os, der så, hvordan hans sygdom udviklede sig, ikke være tvivl om, at den sygdom, der — efter at han på mærkværdig vis kom ud af lejren natten til den 29. august — for alvor brød op under hans arbejde som en af lederne for flygtningene i Sverige og slog ham ihjel i den glade befrielsessommer i 1945, tog sin begyndelse under indespærringen i Vestre i vinteren 1942—43.

Men Anders A. var ikke den eneste. På forskellig måde var fængselspsykosen ved at få tag i os allesammen. Uvisheden og begivenhederne udenfor gjorde sit, det fuldkomne passive og dådløse liv i fængslet gjorde resten.

I dagene omkring den første november 1942 begyndte der igen at ske noget i fængslet. Den store »novemberrazzia« mod »kommunisterne« havde taget sin begyndelse. Som man nu ved, var denne aktion, den modbydeligste af alle de aktioner, der ved dansk politis bistand blev foretaget i besættelsesårene, en af de politiske forudsætninger for at løse den mellem regeringen og tyskerne opståede politiske krise. Den skærpede kamp mod kommunisterne var en af de indrømmelser, regeringen gjorde for igen at opnå tyskernes bevågenhed.

Novemberaktionen var som alle sine større og mindre forgængere gennemtænkt og vel tilrettelagt i alle sine enkeltheder. Nu skrabede man

på grund af de politiske konjunkturer endnu dybere, end man havde gjort den 22. juni. Efterhånden som vi i fængslet fik et overblik over, hvad det var for mennesker, der blev indbragt som jagtbytte under den store jagt, var det muligt for os at dele dem i forskellige kategorier. Først og fremmest var der alle tidligere Spaniensfrivillige, altså mennesker, som med deres liv som indsats havde bekæmpet Franco og dermed den kommende krig. Alle de af dem, der slap levende hjem, blev nu efter lister, udarbejdet af det politiske politis hemmelige afdeling, arresteret uden smålig hensyntagen til, om de var medlemmer af det kommunistiske parti eller ikke eller nogensinde havde været det. På løbende bånd blev de i Vestre Fængsels bibliotek af den altid villige dommer Arthur Andersen interneret i henhold til »kommunistloven«.

Den anden kategori var for en stor del de folk, der allerede blev arresteret den 22. juni 1941, og som var blevet løsladt enten inden »kommunistloven«s vedtagelse eller i tiden siden da. Den tredje kategori var på en måde den mest interessante og fortalte os, der kendte de politiske forhold, med hvilken iver og energi politiet var gået til værks. Det var folk, der omkring 1930—31 havde deltaget i den store arbejdsløshedsbevægelse i København og dengang periferisk havde været i konflikt med politiet, for eksempel havde de fået en bøde for ulovlig plakatoptklæbning eller lignende. På grundlag af politiets hemmelige kartoteker blev de nu arresteret som et offer til de vrede guder, til trods for at både politiet og vi vidste, at de aldrig senere havde beskæftiget sig med politik eller haft den ringeste tilknytning til kommunisterne. Endelig var der endnu en kategori, bestående af de af politi og presse som »salonkommunister« stemplede frisindede åndsarbejdere, der for alle de arresteredes vedkommende ikke var og aldrig havde været medlemmer af partiet. De fleste af den sidste kategori blev da også ved intervention udfra løsladt igen, men enkelte fik lov til at sidde.

Aktionen gjorde sin virkning. Som man husker, blev der igen umiddelbart efter oprettet »normale« forbindelser mellem den danske og den tyske regering.

Jeg så senere en del af sonofrene dø den kvalfuldeste død, et menneske kan komme ud for.

Men selv novemberaktionen var ikke nok. Tyskerne krævede mere, og de fik, hvad de krævede. Regeringen gik nu direkte til angreb på den organiserede modstandsbevægelse med det formål at likvidere den. Få dage efter aktionen mod Spaniensfolkene og deres kammerater kom aktionen mod »Frit Danmark«.

Aksel Larsen, Chiewitz, Døssing og andre blev arresteret og umiddelbart derefter udleveret til Gestapo. Regeringen udsendte proklamationer mod »Frit Danmark«s kommunistiske virksomhed, og store dusører blev udsat for Mogens Fogs, redaktør Kiilerichs og andre modstandsfolks hove-der.

Stemningen blandt os, der af Dollfuss var angivet som særlig farlige kommunister, og som nu sad i Vestres straffefløj som strengt isolerede, var ikke god.

XXII

UDLEVERET TIL GESTAPO

Hurtigt fik vi ad forskellige veje kendskab til, at foruden de mere prominente, der var taget i forbindelse med aktionen mod »Frit Danmark«, var der også sideløbende i forbindelse med arrestationen af Aksel Larsen taget en hel række mennesker, hvis illegale arbejde omfattede helt andre felter. Jeg kunne ved at høre navnene på en række af de af tyskerne arresterede ikke undgå at blive klar over, at der her var tale om medlemmer af en illegal organisation, jeg bl. a. sammen med Aksel Larsen havde dannet i maj 1940.

Selv om jeg ikke havde den ringeste anelse om, hvad organisationen havde foretaget sig siden min arrestation i juni 1941, eller hvem der senere var blevet draget med ind i dens virksomhed, stod det mig helt klart, at nu brændte jorden også under mig. Nu var det ikke mere blot eftersøgningen af Agnes, der kunne bringe mig i betænkelig nærhed af Gestapos søgelys, nu var der tale om en konkret og overhængende fare, og med det kendskab, jeg i årenes løb havde erhvervet mig til de danske

myndigheder, kunne jeg heller ikke gøre mig illusioner om, at man fra den side ville modsætte sig min udlevering, tværtimod!

I november måned skete der endnu en ting, der gjorde, at hverken vi, der sad isoleret i Vestre Fængsel, eller kammeraterne oppe i lejren befandt sig særlig godt. I efteråret var Harald N. blevet arresteret og umiddelbart derefter interneret i henhold til kommunistloven. Man brugte som argument for interneringen hans nære forbindelse med afsendelsen af de danske frivillige til Spanien i sin tid. Han havde straks efter sin internering ladet mig forstå, uden at røbe hvad sagen drejede sig om, at han var alvorlig truet. Og ganske rigtigt. I november måned, mens han opholdt sig i Horserødlejren, fik han en dag besked om, at han efter ordre fra statsadvokaten skulle overflyttes fra Horserød til Vestre Fængsel. Både han og kammeraterne anede uråd og spurgte politiet, om der var tale om udlevering af Harald N. til Gestapo.

— Nej, hvor kunne man dog tro det! Der var bare tale om, at han skulle overflyttes til Vestre Fængsel!

Imidlertid blev Harald N. naturligvis direkte udleveret til Gestapo, da han kom til København. Her lykkedes det os indirekte at få forbindelse med ham. Vi fik at vide, at han sad i mørkecelle, og at han og hans kammerat, tekstilarbejder Hans P., »stod« til dødsstraf for sabotage.

Som man vil huske, blev Hans P. som den første danske dømt til døden og senere benådet, mens Harald N. »slap« med livsvarigt tugthus. Begge blev sendt til afsoning i tyske tugthuse.

Den 12. december var det min fødselsdag, den anden fødselsdag under indespærringen, og det blev en urolig fødselsdag. Vi fik straks om morgenen at vide, at der var noget i gære oppe i lejren, og senere at det drejede sig om, at statsadvokaten havde krævet dr. med. Teit Kærn og telegrafist Arne Jepsen overflyttet fra Horserød til Vestre Fængsel. Kammeraterne i lejren, der endnu havde tilfældet Harald N. i frisk erindring, havde bestemt modsat sig dette. De havde erklæret, at såfremt de ikke fik absolute garantier for, at Kærn og Jepsen ikke blev udleveret til Gestapo, ville de modsætte sig udleveringen.

Dollfuss blev sin natur tro naturligvis desperat. Han tilkaldte fra nær

og fjern politi i store mængder og gjorde, hvad der stod i hans magt, for at provokere fangerne til voldelige uroligheder. Da dette mislykkedes, blev lejren af politiet på en særdeles udfordrende og provokerende måde med magt rømmet. Fangerne blev båret ud en for en til de ventende politibiler, og hele bestanden blev endnu engang kørt til Vestre Fængsel.

Her var forvirringen på sit højdepunkt. Novemberrazziaen havde fyldt fængslet til bristepunktet, der var ikke plads til flere, og nu kom der en ny masseinvasion. Hvad skulle man gøre? Man besluttede at lade fangerne bytte gårde. Fangerne fra den store novemberrazzia blev i huj og hast sendt til Horserød for i fængslet at gøre plads for fangerne i Horserød.

Horserødfangerne blev frataget alt og smidt ind to og to i hver celle, og ovre i straffefløjten kunne vi høre, hvordan de i cellerne fortsatte protesten ved at synge, ringe med klokkerne, indtil de blev sat ud af funktion, og senere uophørligt med taburetter og bænke banke på celledørene, så det rungede i hele fængslet.

Det var deres solidaritet med deres to kammerater, Kærn og Jepsen, de fortsatte med at demonstrere på den måde, thi efter Dollfuss' provokatoriske optræden kunne de ikke være i tvivl om, at de to kammerater skulle overgives til Gestapo. Og hvad dette betød for dem, er ikke svært at sætte sig ind i. De vidste, at Arne Jepsen havde siddet arresteret sammen med dem siden den 22. juni og Kærn i omtrent et år. Yderligere måtte fangerne naturligvis regne med, at det kun var en begyndelse til en almindelig udlevering af Horserødfangerne. Nu så de, hvad den så meget omtalte »danske beskyttelse« af kommunister betød! Når Gestapo fløjtede, sprang regeringen og de danske myndigheder. De måtte efter dette regne med, at turen kunne komme til enhver af dem når som helst, og derfor demonstrerede de, som der aldrig før eller senere er demonstreret i noget dansk fængsel.

Nerverne både indenfor og udenfor celledørene i Vestre Fængsel var på bristepunktet den dag og de kommende dage.

Personlig havde jeg det ikke godt den 12. og den 13. december. Demonstrationerne fra de i den anden fløj indespærrede Horserødkammerater fortsatte og øgede den almindelige nervøsitet i fængslet. Hvad

Pigtråden ved Horserødlejren. Maleri af Emanuel Hansen, 1942. Da det var forbudt fangerne at male pigtråd, bevogtningsmandskab eller andet, der kunne lede tanken hen på fængsel og internering, måtte billedet overmales med et andet motiv i limfarve. Efter at det — godkendt af censuren — var kommet ud af lejren, blev det renset, så det oprindelige motiv kom frem. — Også billedet af Svend Wagner (side 135) blev smuglet ud fra fængslet på denne måde.

tyskerne kunne have at spørge Kærn om, havde jeg absolut ingen anelse om, Kærn havde været tavs med, hvad han havde foretaget sig i de måneder efter den 22. juni, hvor han havde holdt sig fri og levet et fuldkommen legalt liv, men navnet Arne Jepsen fortalte mig i forbindelse med navnene på andre kammerater, der siden begyndelsen af november havde siddet hos Gestapo, at det nu snart i praksis skulle vise sig, hvad de danske myndigheders »beskyttelse« af min person var værd.

Den 14. december om formiddagen kom der op til mig i min celle på fjerde sal i straffefløj en ung betjent og sagde synligt nervøs til mig, at jeg skulle følge med, da der var et par mand fra politiet, der ventede mig i et af sagførerværelserne og der ville tale med mig. Betjentens nervøsitet og mine egne bange anelser fik mig både til at se mig om og tænke mig om. Jeg gik ud på gangen, og nede ved første sal så jeg en overbetjent, der stod og spejdede op på fjerde sal, som om han ville se, hvordan det nu spændte af deroppe.

Jeg vekslede et par ord med to af mine kammerater fra isolationen, der var kommet til, og gik så med betjenten ned ad de stejle jerntrapper:

— Hvad er der i vejen, hvad skal der ske? spurgte jeg ham.

— Jeg ved det ikke, men jeg er bange for, at der er noget alvorligt i vejen, Kærn og Jepsen er udleveret til tyskerne, hviskede han.

Da vi kom ned i stuen, kom overbetjenten ned til mig, og nu var det ham, der overtog førerskabet.

— Hvem er det, der vil tale med mig? spurgte jeg.

— Det er politiet, kom nu med, sagde overbetjenten lidt stift og låsede samtidig den store dør mellem straffefløj en og den anden fløj op, kom nu, Nielsen.

Det var rigtigt nok, skulle jeg over i et af sagførerværelserne, skulle jeg over gangen i den anden afdeling og lige forbi det sækkelærredsforhæng, der i fængslet markerede grænsen mellem dansk og tysk.

Jeg, der gik foran overbetjenten, som man skal, ville derfor fortsætte lige over gangen, men nu trådte overbetjenten frem foran min højre side og strandsede mig, mens han samtidig med et rask tag med den venstre hånd trak sækkelærredsforhænget til side.

Lige bag dette stod to Gestapomænd i uniform med hænderne på pistolhylstre og ventede på mig.

Jeg tror nok, jeg blegnede, i hvert fald stivnede jeg. Hvad jeg her så, var så gement, at jeg i øjeblikket hverken var i stand til at fatte det eller reagere overfor det. Jeg blev stående stiv som en pind.

Så mærkede jeg overbetjentens store celledørsnøgle, der hårdt og bestemt blev presset ind i ryggen på mig:

— Gå så, Nielsen, De ser jo, man venter på Dem!

Jeg vendte mig halvt om og søgte at fange hans blik, han undveg det og smilede derimod venligt til Gestapofolkene.

— *Komm mitt!* En hånd blev hårdt og bestemt lagt på min skulder, sækkelærredsforhænget faldt bag mig, grænsen mellem Danmark og Tyskland var atter lukket.

Jeg blev af de to Gestapomænd ført over gården og over til Gestapos allerhelligste, det tidligere fængselssygehus. Her kom jeg ind i en celle på første sal med udsigt over en lille have, hvor der gik nogle fanger under bevogtning. Blandt dem, jeg så, da jeg kastede et blik ud, var Peter de Hemmer Gudme. Jeg var dog kun i cellen nogle minutter, så blev jeg ført ned til »kommandanten«, der indskrev mig og fratog mig alt, hvad jeg havde på mig, deriblandt min livrem og mine sokkeholdere, og så blev jeg ført tilbage til cellen igen. Hvordan jeg følte det? Det er svært at beskrive. Naturligvis var jeg i allerhøjeste grad nervøs for det, der nu forestod. Hvor meget vidste Gestapo? Hvad ville de finde på at anklage mig for, og hvad ville jeg personlig komme ud for? Men det, der den eftermiddag og senere under hele mit ophold hos Gestapo optog mig mest og faktisk trængte mine egne personlige forhold i baggrunden, var en uforklarlig følelse af skam, skam på andres vegne. Lige siden den 22. juni 1941 havde de danske myndigheder i tide og utide fremstillet det på den måde, at når vi var indespærret af dem, var det, for at der ikke skulle ske os noget værre, og så havde man, så snart Gestapo og tyskerne fløjtede, udleveret os til dem. Jeg ved, at denne følelse af skam på andres vegne overgik alle andre følelser, jeg nærede i den tid, jeg var udlånt til Gestapo. Jeg kunne ikke fatte måden, hvorpå man havde ladet udleveringen finde sted, at man ikke med et ord havde ladet mig vide, hvad der forestod.

Jeg havde erfaret noget, som jeg selv, der dog var skeptisk indstillet, ikke havde troet muligt!

Men det var muligt!

Hen på aftenen, den første dag i Gestapofængslet, stod jeg overfor dr. *Spann* i en som kontor indrettet fængselscelle.

— Sæt *dig* ned, Nielsen. Han pegede på en bæk bag et bord. Jeg satte mig ned på bænken med ryggen direkte op ad et overophedet varmeapparat, og dr. *Spann* sad under det følgende ved den anden ende af bordet, eller gik op og ned ad cellens gulv.

— Nå, Nielsen, endelig har vi dig! Vi har i mange år fulgt dig og din virksomhed med den allerstørste interesse og har også længe glædet os til at lære dig at kende på nærmere hold! Dr. *Spann* smilede sit tynde, kolde rottesmil.

— Men før vi går over til sagen, har jeg noget at sige dig, Nielsen! Du er jo en intelligent mand, og som jeg siger, kender vi dig. Det første, du nu må gøre dig helt klar over, er, at her hos os nytter det ikke noget at pukke på, at du er medlem af Rigsdagen og alt det pjat! Her er du fange og sigtet. Vi bryder os ikke en døjt om, hvad du har været, og, tilføjede han og smilede igen rottesmilet, du kan jo se, hvor stor betydning dine kære landsmænd tillægger, at du er folketingsmand. Den slags formaliteter interesserer dem ikke, de har ikke så meget som protesteret mod din udlevering! Er du ikke stolt over dine landsmænd, Nielsen? Han smilede igen sit dræbende kolde smil og tændte sig en cigaret og pustede røgen ind i mit ansigt.

— Altså, Nielsen, du forstår, at her er du det stortyske riges fange, og at det tyske riges interesser går forud for alt!

Jeg havde endnu ikke sagt noget. Atmosfæren, dr. *Spanns* tale og den forbandede radiator i ryggen på mig gjorde, at jeg allerede svedte; så mit undertøj var drivvådt, og sveden randt mig ned ad ansigtet.

Dr. *Spann* fortsatte imidlertid, mens han indgående betragtede min reaktion.

— Vi har som sagt kendt dig og interesseret os for dig i mange år. Nu har vi dig. Du er jo en forstandig mand, og du har en stor del af æren

for, at kommunisterne er så stærke og godt organiserede i Danmark, som de er. Han så indtrængende og lurende på mig.

— Men nu er spillet tabt! Du har holdt på den forkerte hest! Det var dumt, men det kan rettes endnu! Vi har brug for mænd som dig! Du kender krigens gang. Du ved, at vore tropper står ved Volga, det er ikke russernes tropper, der står ved Donau. Det gør en forskel, Nielsen, en meget stor forskel, som du er klog nok til at fatte. Han havde rejst sig op og stod nu med sit lille, kyniske rotteansigt boret helt ind i mit sveddryppende:

— Spillet er tabt, Nielsen! Lad os to komme til forståelse, og din fremtid er sikret.

Jeg trak mit ansigt så langt tilbage, det var mig muligt, og så lidt forundret på manden foran mig; hans dårlige ånde gjorde mig utilpas:

— Hr. kommissær. Jeg ved meget godt, at tyskerne står ved Volga, men selv om de stod ved Ural, ville det ikke kunne forandre min opfattelse, og hvor længe tror De egentlig, de tyske tropper bliver stående ved Volga?

Mine tanker var ved slaget om Stalingrad.

Dr. Spann stivnede:

— Nå, du tager det på den måde, Nielsen, det er uklogt, meget uklogt af dig. Vi har fået bugt med langt stærkere folk end dig, vi har gjort dem til savlende og kravlende, krybende og ydmyge vrage, der har fortalt os langt mere, end vi har spurgt om. Og så tror du, at du kan trodse os! Du, han så foragtelig på mig: Hvem tror du egentlig, du er? Jeg kan smadre dit fjæs her i cellen, uden at en, heller ikke dine kære landsmænd, vil spørge om, hvor du er blevet af, ja, jeg gør det her på stedet, skreg han og lod, som om han skulle til at slå mig i ansigtet.

— Jeg skyder dig ned som en hund, skreg han videre, fråden stod ham nu om munden!

— Du bliver skudt ned med det samme!

Dr. Spanns helt sanseløse raseri gjorde, at jeg ligesom fik noget af min ro og mit overblik tilbage, i hvert fald sagde jeg temmelig roligt:

— Godt! Så er der jo ikke mere at tale om, skyd mig så ned!

Dr. Spann forstod øjeblikkelig, at han havde gjort en taktisk brøler, og han søgte at retirere:

— Nej, det var heller ikke rigtigt, hvad jeg sagde. Du bliver ikke skudt. Vi kender metoder, der er værre end døden, og vi ønsker hverken helte eller martyrer, du kommer i lejr. Du kommer i koncentrationslejr. Du er kommunist. Du tror, du ved, hvad en koncentrationslejr er. Det ved du ikke. Men du vil lære det. I fem, i otte, i ti år, ja, indtil du råbner op, skal du henslæbe dit liv i arbejde, arbejde, skidt og elendighed! Du skal komme til at sulte, du skal arbejde, til du styrter, du skal blive pisket, til du ikke kan rejse dig op igen, og du skal se tusinder og atter tusinder lide samme skæbne som du selv. Og vi ved, dr. Spann stak sit rotteansigt helt ind i mit, så jeg igen kunne mærke hans dårlige ånde, vi ved, at jo mere »dannet«, jo mere »kultiveret« et menneske er, jo værre er det for ham, og du, han så hånende og foragteligt på mig, du tror jo selv, at du er et »dannet« og »kultiveret« menneske.

— Og så har du kone og barn, fortsatte han. Din kone skal vi tale sammen om senere. Og hvad dit jødiske afkom af en dreng angår, så bor han jo i Randers nu, efter at din kone er forsvundet, Fabersvej 8, ikke sandt? Dr. Spann smilede igen, og du ved, at vi ikke vil vige tilbage for at lade det gå ud over ham, hvis du ikke taler.

— Har du forstået det? Dr. Spann skreg mig ind i ansigtet.

Jo, jeg havde forstået.

Efter disse optrin gik han over til forhør. Jeg blev straks klar over, hvad sagen drejede sig om, men troede, at jeg endnu havde en mulighed. Det var koden, det drejede sig om. Jeg henviste til, at jeg havde været arresteret siden 22. juni og intet havde haft med illegalt arbejde at gøre og intet kendskab havde til, hvad der foregik udenfor fængslets mure og lejrens pigtråd.

Dr. Spann fnøs.

— Vi skal nok få sandheden ud af dig, stol kun på det. Men nu har jeg ikke tid længere. Nu fører jeg dig op i cellen igen, men vi tager fat senere i nat!

Dr. Spann førte mig selv op i cellen. Han lukkede døren efter mig, men et øjeblik efter lukkede han den igen halvt op og stak sit rotteansigt ind i cellen, mens han fløjtede en melodi og stirrede stift og vedholdende på mig.

Jeg stirrede på manden og fattede overhovedet intet. Dr. Spann fortsatte ufortrødent med at fløjte, men jeg forstod stadigvæk intet. Var manden blevet gal, tænkte jeg. Sagen var, at jeg fra naturens side er blottet for enhver musikalsk opfattelsesevne.

Det må være gået op for dr. Spann, for han holdt op med at fløjte og kom helt ind i cellen, hvor han stillede sig med ryggen mod døren og så stift på mig. Så begyndte han ganske langsomt med tryk på hvert ord at citere en linie af en strofe fra en kendt opera.

Virksomheden udeblev ikke.

Jeg blev overrumplet. Jeg tabte ansigtet og stod rent ud sagt og måbede.

Den linie fra operaen, som dr. Spann havde citeret for mig, var hovedbestanddelen af en kode, som jeg personlig få uger efter den 9. april havde overgivet til den organisation, som Gestapo nu var i færd med at rulle op.

Jeg forstod, at slaget for mit vedkommende var tabt! Gestapo havde koden.

Dr. Spann havde med et halvt blik set på mig, at jeg havde forstået:

— Godt, Nielsen, det taler vi sammen om senere i nat!

Han gik, og jeg var alene i cellen.

XXIII

JUL HOS GESTAPO

Efter at have oplevet en nat, som ikke kan beskrives, og efter at have udkæmpet min egen kamp, blev jeg tidligt næste morgen ført til forhør hos den anden Gestapomand, *Jänsch*, et forhør, som uden afbrydelser varede omtrent den dag.

Der er måske her grund til at sige et par ord om Gestapos »legale« forhørsmetoder og om resultater af deres forhør: »forhørsprotokollerne«. *Jänschs* forhør over mig varede i hvert fald ikke under otte timer. Re-

sultatet af dette »forhør« blev en protokol, der kun består af små halvanden maskinskrevne side, og så indeholder den endda mine data og andre formaliteter. Mere kød var der ikke på den »sag«. Men forhørsprotokollen indeholder absolut ikke, hvad der faktisk foregik i forhøret, den indeholder ikke spørgsmål og svar, men kun hvad Gestapo havde brug for, og i den form, de ønskede det.

Hvad de mig forelagte kendsgerninger om den i maj 1940 oprettede illegale efterretningsorganisation angik, var der intet at gøre. Gennem en stikker var de trængt ind i den og havde fulgt dens virksomhed i nogen tid, før de havde slået til. De havde koden og havde løst en række af de efterretninger, som organisationen havde videresendt.

Og hvad min person angik, interesserede den umådelig lidt i den forbindelse. De vidste besked både om min andel i organisationens oprettelse, og hvad der var sket senere, så der var ikke meget at snakke om. Men derimod var der andre ting, der interesserede dem langt, langt mere. Ikke mindst var de interesseret i Agnes:

— Du må hellere sige, hvad du ved, Nielsen, sagde Jansch indsmigrende til mig. Vi får jo dog fat i hende, og så bliver det ikke så rart for hende, hun er jo af jødisk afstamning, og vi ved alt om hende. Og så er der jo din lille dreng, hvis du ikke for din egen og din kones skyld vil udtale dig, synes jeg, du skulle tale for din søns skyld. Næh, du behøver ikke at fare sådan sammen, den slags metoder bruger vi skam ikke. Jeg var nogle gange faret sanimen, fordi døren bag ved mig gik op, og der kom et par andre Gestapofolk ind og stillede sig bag mig nogen tid.

Jansch fortsatte:

— Jeg ved godt, der går mange ondskabsfulde rygter om os. Jeg kender dem alle. Man siger, at vi lukker fangerne inde i mørkekamre og hverken giver dem noget at spise eller drikke og i ugevis lader dem ligge på et stengulv. Man fortæller, at vi går rundt ved nattetid og pryglers fangerne i deres celler, man siger, at vi med tænger river neglene af fanger, Jansch viste mig på sine egne fingre hvordan. Men det er slet ikke sandt. Nu har jeg været i det hemmelige statspolitis tjeneste siden 1933, og jeg har aldrig hverken set eller hørt noget sådant. Det

Horsrerød. Illegalt postkort, tegnet af Knudtage Larsen. Solgt til fordel for modstandskampen.

Knud
Horsrerød

er blot ondskabsfulde rygter, men derfor skulle du dog sige sandheden, Nielsen, om ikke for din egen skyld, så for din søns skyld!

Jansch smilede dæmonisk.

Efter endnu engang at have været i forhør en tre, fire timer, der heller ikke bragte noget nyt, syntes Gestapo at have tabt interessen for min »sag«.

Den fjerde dag fik jeg lov til at vaske og barbere mig, og den femte dag fik jeg min livrem og mine sokkeholdere tilbage igen.

Barberingen skete i et badeværelse, under bevogtning af en soldat med en spændt revolver i hånden. Jeg spekulerede tit på, hvad meningen egentlig var med den forestilling, om det var soldatens opgave at skyde fangen, hvis han forsøgte selvmord under barberingen. Jeg ved det ikke. Tyskernes reaktioner var tit svære at forstå.

Få dage efter, at jeg var blevet udleveret til Gestapo, blev jeg en formiddag kaldt ud på gangen af en Gestapomand, jeg hidtil ikke havde stiftet bekendtskab med. Han var dansktalende og kaldte sig *Rothe*. Han førte mig ind i et rum og viste mig, at alt, hvad der havde været i min celle i den danske afdeling af bøger, papir, breve, dokumenter, kopier og så videre, nu lå ordnede i sirlige bunker og mapper og i langt bedre orden, end jeg nogensinde har kunnet holde på mine ting.

Vi var alene, Gestapomanden og jeg.

— Alle Deres breve og papirer, sagde han, er nu afskrevet af os. Han så meget sigende på mig. Om de kan skade Dem eller andre, ved jeg ikke, og så tilføjede han lavmælt:

— Men hvad er det dog for nogle mennesker, de danske myndigheder. Jeg ved, at vi intet har forlangt udover Deres person, men en times tid efter, at De var udleveret til os, kom der nogle embedsmænd fra det danske fængsel og overgav os alt, hvad De har haft liggende i Deres celle. Jeg forstår ikke noget sådant. *Rothe* rystede på hovedet.

Det gjorde jeg heller ikke, og jeg følte mig til det yderste skamfuld på andres vegne.

Rothe blev, så vidt jeg ved, senere likvideret på åben gade i København af Gestapo, der dog naturligvis overfor offentligheden søgte at give den danske modstandsbevægelse skylden for drabet.

I hele den periode, jeg sad hos Gestapo, var jeg vistnok kun på gårdtur to eller tre gange. Det var midt om vinteren, og det var djævelsk koldt. Vi blev ført over den store gård og over i en af Vestre Fængsels stjernegårde, men med så langt mellemrum mellem de enkelte fanger, at vi ikke kunne se hinanden. Trods denne sikkerhedsforanstaltning fandt vi dog ret hurtigt ud af, hvem der sad os nærmest på gangene, hvor vi sad.

Tyskerne er til enhver tid og i enhver situation ordensmennesker! Og for at føre regnskab med, hvem der sad i den enkelte celle, havde de på et stort papskilt skrevet vedkommendes navn og hængt det op udenpå celledøren, dog således at navnet hang indad og skiltet skulle drejes en omgang, før man kunne læse det.

Dog var det muligt for os, dels når vi var på toilettet, dels på de få gårdture, at dreje et par skilte hver gang, så vi ret hurtigt fandt ud af, hvem vore nærmeste naboer var. Jeg var den anden dag blevet ført ned på de »prominente«s gang, og jeg blev snart klar over, at bortset fra Kærn, Barfod, der døde i Stutthof, Jepsen, Helge K. og jeg var det kredsen omkring »Frit Danmark«, der sad der.

Efter en uges forløb fik jeg den første ekstraforplejning udefra. Det var en veninde, der havde taget sig af min sag, og fået lov dertil. Den var kærkommen. Vi fik maden fra et eller andet feltkøkken ude i byen. Men min veninde havde også fået lov til at sende en bog ind til mig om ugen. Og da hun kendte mig, havde hun valgt de største, hun kunne finde. I den tid, jeg sad hos Gestapo, læste jeg Niels Neergaards over 3000 sider store værk: »Under Junigrundloven«, et værk, som jeg aldrig tidligere var kommet igennem.

Jeg ved ikke, hvad det var, der gjorde det, men måske var det en viljenspændelse, at jeg tvang mig til at tænke på noget andet, for af alt, hvad jeg har læst under mit fængsels- og lejrophold i Danmark, er »Under Junigrundloven« det værk, der har fæstnet sig klarest i min bevidsthed.

Lige før jul skiftede Gestapofængslet kommandant. Mens det var Gestapo, der huserede i fængslet, hvad forhørene angik, var selve bevogtningen underlagt Værnemagten. De fleste almindelige fangevogtere var

menige soldater, og de fleste af dem krigsinvalidere, og alle syntes de at have været ved østfronten. Ved luftalarm, der i denne tid var ret hyppig, var de helt hysteriske. De løb mellem hinanden, de råbte og skreg og styrtede så — så hurtigt de kunne — ned i nogle for dem indrettede beskyttelsesrum.

Den første kommandant, han, der havde indskrevet mig og taget min livrem og mine sokkeholdere fra mig, blev pludselig fjernet, vistnok fordi han havde lavet nogle for store drikke- og andre orgier i fængslet, og der kom en ny kommandant, Herr Oberfeldwebel *Hezner*.

Hezner kom fra Kastellet, hvor han havde været kommandant over det militærfængsel, tyskerne havde der. Denne Oberfeldwebel var en af de mest opblæste og selvglade herrer, jeg indtil da var stødt på. Den dag, han overtog fængslet, gik han sammen med sin stab rundt i fængslet og ind i hver eneste celle og stod der tyk og trind som selveste Göring og sagde med en mine, der kaldte på smilet:

— Jeg er den nye kommandant her i fængslet! Hvad sidder De her for, og har De noget at klage over?

I overensstemmelse med sandheden besvarede jeg det første spørgsmål med at sige, at jeg ikke vidste, hvorfor jeg sad, og det næste med, at jeg forbandet gerne ville have lov til at vaske mig hver dag og barbere mig i hvert fald et par gange om ugen.

— Hvad! Hezner rettede sin lille, tykke krop op og så indigneret på mig.

— Hvad! Ved De ikke, hvorfor De sidder? Det er en uforskammet løgn, min herre! Hezner holdt på formerne! Det er en uforskammet løgn, min herre, det stortyske rige arresterer ikke nogen uden grund og anklage!

I begyndelsen af januar fik jeg besøg af min søster, det eneste menneske, der endnu havde legal mulighed for at interessere sig for mig og min skæbne. Der var afsat tre minutter til besøget, og det havde kostet min søster flere timer på Dagmarhus at opnå den begunstigelse. Besøget, der var et af de mest pinagtige i min fængselstid, fandt sted under opsyn af en af tolkene, digteren Valdemar Rørdams datter. Hun sad med

uret i hånden, og i samme øjeblik, de tre minutter var gået, afbrød hun. Vi havde ikke talt sammen, kun set på hinanden.

Et par dage før jul kom en Unterfeldweibel ind til mig:

— Vi vil gerne gøre noget ekstra for fangerne nu til den store julehøjtid, sagde han elskværdigt, men desværre har vi ingen midler til at gøre det med. Nu har vi tænkt os, at de mere velhavende fanger måske ville yde en skærv, således at alle fanger i fængslet kan få lidt bedre mad den hellige aften, og at vi alle kan få et juletræ og lidt fest ud af det. Vil De være med til det?

Jeg overvejede lidt. Det hele syntes mig så uvirkeligt, at jeg havde mest lyst til at sige nej, men så stak han en liste hen til mig, og jeg læste navnene på min gang:

Direktør Karl Jensen, kr. 50. Thomas Døssing, kr. 10, dr. med. Teit Kærn, kr. 10, o. s. v., og jeg skrev mig så på med 10 kroner, som jeg betalte med det samme. Der var nemlig det mærkelige forhold, at mens fanger i danske fængsler absolut ikke må have kontante penge på sig, men har deres penge stående på en konto i fængslets bogholderi, gik vi hos tyskerne med vore penge i lommen. Min konto var sammen med min person og mine andre ting også blevet udleveret til tyskerne, og jeg havde fået pengene udbetalt.

Jeg afventede naturligvis spændt, hvad man havde tiltænkt os af overraskelser, for efter listen kunne jeg jo se, at det slet ikke var småpenge, der var kommet ind til festen på den »hellige aften«, som Unterfeldweiblen havde sagt.

Men der skete intet, absolut intet, bortset fra, at vi fik varm mad om aftenen i stedet for om middagen, men da både jeg og jeg tror de fleste andre på dette tidspunkt endnu kunne få ekstraforplejning udefra, spillede dette en underordnet rolle.

Jeg husker, at jeg tilbragte juleaften med dels at læse Neergaard: »Under Junigrundloven«, og dels spise en stor dåse sylte, som jeg havde fået en menig soldat til at brække op for mig med sin bajonet mod, at han fik et passende stykke af dåsens indhold.

Anden juledag kom i hvert fald min gang på gårdtur. Da vi gik ud,

bemærkede jeg godt, at der oppe på den anden gang stod et juletræ, pyntet med elektriske lys, og jeg havde juleaften hørt de tyske soldater drage rundt om det i halvdrukken tilstand, skrigende nogle sentimentale tyske sange. Da vi få minutter efter kom tilbage fra gårdturen som sædvanlig i gåsegang, men så langt bagefter hinanden, at den ene ikke skulle kunne se den anden, stod Unterfeldweblen med indsamlingslisten ved træet, som nu var tændt, og slog ud med hånden hver gang, en af de prominente fanger gik forbi træet, og sagde:

— Her er så det juletræ, vi har indkøbt for indsamlingens beløb, det er smukt, ikke sandt?

Hen på eftermiddagen anden juledag kom Jänsch ind til mig i cellen. Gestapochefen holdt tilsyneladende fri de to juledage. Han smed en pakke cigaretter på bordet og satte sig selv ved siden af og begyndte så på en underlig usikker og famlende måde at tale med mig om krigen og dens gang. Det blev en lang og mærkværdig samtale. Der var den dag intet tilbage af den Gestapokommissær, jeg kendte fra forhørene for et par ugers tid siden. Vi røg den ene cigaret efter den anden. Han spurgte om min mening, og jeg forklarede ham indgående mit syn på krigen, og hvorfor Tyskland under alle omstændigheder ville tabe den. Stalingrad var jo den dystre baggrund for samtalen. Jänsch lyttede opmærksomt efter, hvad jeg havde at sige, og glemte helt, at han ligesom dr. Spann under forhørene konsekvent havde sagt du til mig.

— De mener altså, at Tyskland er færdig?

— Nej, absolut ikke. Tyskland er ikke færdig. Hitler og nazismen er færdig!

— Hvad mener De da, Tyskland burde gøre i dag?

— Kapitulere! Hvert eneste menneskeliv, som fra nu af går tabt, er spildt. Tyskland har tabt krigen.

— Vi kan ikke kapitulere!

— Hvorfor ikke?

— Man vil udrydde os!

— Vrøvl! Man udrydder ikke et folk på 60—70 millioner, det ved De jo godt selv!

Jänsch sad længe tavs og røg sig en cigaret:

— Nej, De har ret, man likviderer ikke et folk på 80 millioner mennesker, men man vil likvidere os.

— Hvem er os?

— SS og Gestapo.

— Ja!

Dr. Spann var under den sidste del af samtalen kommet ind og havde interesseret stået og lyttet uden at have sagt noget.

— Hørte De, hvad hr. Nielsen sagde? spurgte Jänsch.

— Ja, men vi lader os ikke likvidere! Tyskland og nationalsocialismen er eet. Uden nationalsocialismen er Tyskland intet.

— Så er det værst for Tyskland! svarede jeg.

— Det kender jeg ikke noget til, svarede Spann, men skal nationalsocialismen gå til grunde, skal Tyskland og meget andet med Tyskland gå til grunde! Stol De bare på det, bedste hr. Nielsen!

XXIV

ENDNU EN VINTER LANG ...

I sidste halvdel af januar 1943 blev jeg sammen med en hel række andre danskere igen overflyttet fra Gestapofængslet til Vestre Fængsels danske afdeling. Her blev jeg indsat i den gamle isoleringsafdeling, hvor de af Dollfuss som særlig »farlige« udpegede Horserødkammerater endnu sad, mens de øvrige Horserødfolk, der endnu var på Vestre, lidt efter lidt havde fået relativ frihed som internerede i den anden fløj.

Men allerede dagen efter viste det sig, at der forelå en misforståelse. Jeg blev ført ned i en enecelle på en anden etage i straffefløjen og der behandlet som fængslet. Jeg protesterede naturligvis omgående herimod og opnåede en samtale med fængselsinspektør Cai Jensen, der nu officielt var blevet inspektør på Vestre. Han erklærede, at han kun handlede efter ordre, ligesom han energisk benægtede at have noget

ansvar for min udlevering til tyskerne eller mine papirers udlevering til tyskerne. Han var endnu på dette tidspunkt ikke tiltrådt som leder af Vestre Fængsel, sagde han. Det sidste var, som senere oplysninger viser, i hvert fald positivt urigtigt.

Efter endnu et par dages forløb blev jeg ført op på Politigården, hvor jeg kom i forhør i den afdeling, der så at sige var gennemgangsafdelingen fra og til tyskerne, hr. Nørhedens afdeling, Nørheden, som havde min »forhørsprotokol« fra tyskerne liggende foran sig, mente nu, at jeg skulle forhøres af ham på grundlag af de oplysninger, Gestapo havde nedfældet i det dokument, han sad med foran sig.

Dette bestred jeg skarpt og hævdede, at efter hvad der var sket, havde jeg absolut intet med de »danske« myndigheder at gøre, og nægtede derfor pure at udtale mig, også hvad angik hvorvidt jeg kunne godkende Gestapos forhørsprotokol eller ikke.

Nørheden, som det jo senere er gået særdeles godt, var ikke så lidt konsterneret over mit standpunkt, men måtte dog til sidst tage det til efterretning.

Dagen efter blev jeg fremstillet for dommer Arthur Andersen, der meddelte mig, at der var rejst sigtelse mod mig for overtrædelse af kommunistloven, der som bekendt blev »vedtaget« nøjagtig to måneder efter min arrestation i juni 1941!

Jeg indtog overfor Arthur Andersen det samme standpunkt som overfor politiet og nægtede overhovedet at udtale mig. Jeg syntes, at komedien nu havde varet længe nok og var blevet for grov. Arthur Andersen var meget vred og ville til at afsige *fængslingskendelse* over mig.

Nu protesterede jeg igen, og jeg gjorde ham opmærksom på, at han selv triumferende i sin tid havde meddelt mig, at nu havde han Folketingets tilladelse til at *internere* mig. Jeg krævede derfor, at han i henhold til Grundloven først måtte indhente Folketingets samtykke til at rejse sigtelse mod mig og til at fængsle mig.

Stillet overfor dette valgte dommeren at *geninternere* mig, og jeg blev derfor ført tilbage til Vestre, hvor jeg blev afsondret fra mine isolerede kammerater og i det hele taget behandlet som fængslet.

MARTIN NIELSEN, MF. *Vestre Fængsel*, den 21. februar 1943.
Celle 470.

Til

*Folketingets præsidium,
ved dets formand, hr. folketingsmand Hans Rasmussen.*

Jeg har ved tidligere lejligheder henvendt mig til det ærede præsidium, uden at dette dog af den grund har svaret mig eller på anden måde diskret har tilkendegivet, at det har modtaget mine henvendelser.

Naturligvis ved jeg, at Folketingets forretningsorden ikke har forudset, at et valgt medlem af tinget i årevis ikke har anden mulighed for at komme i forbindelse med præsidiet end ved i en fængselscelle at skrive et brev og så iøvrigt håbe på, at dette brev går igennem, men der er jo sikkert flere ting, der i sin tid ikke var forudset af det ærede præsidium og derfor heller ikke taget i betragtning ved affattelsen af forretningsordenen.

Da forholdene således på flere måder synes lidt ekstraordinære, kan der næppe heller være noget i vejen for, at det ærede præsidium, uden at dets værdighed og autoritet af *den* grund lider nogen skade derved, kunne svare mig på mine breve og mine spørgsmål. Tidsmæssigt må det jo også regnes mig til gode, at jeg ikke de sidste år har optaget tid og plads på Folketingets talerstol.

Anledningen til dette brev er følgende spørgsmål:

1. Er det efter Folketingets beslutning og med det ærede præsidiums vilje, at jeg den 14. december f. år uden forudgående sigtelse, anklage, forhør eller varsel af de danske myndigheder blev overført til en fremmed magts rets- og justitspraksis?

2. Er det efter Folketingets beslutning og med det ærede præsidiums vilje, at de danske myndigheder trods herimod nedlagt protest* sammen med min person til vedkommende fremmede magt udleverede alt, hvad jeg under min ulovlige indespærring har skrevet, derunder utallige breve til danske myndigheder og embedsmænd?

* Mine kammerater protesterede uden resultat mod at mine papirer blev overgivet til tyskerne.

3. Er det efter Folketingets beslutning og med det ærede præsidiums vilje, at — efter at jeg den 21. januar dette år blev ført tilbage til dansk fængsel — det danske politi rejste sigtelse mod mig for overtrædelse af lov af 22. august 1941, altså sigtelse efter en lov, som er vedtaget nøjagtig to måneder efter min indespærring?

Præsidiets højtærede formand fastslog ved en bestemt lejlighed i tinget, hvor også jeg var til stede:

— Det ærede medlem bør huske på, at vi ikke befinder os i Brest-Litowsk eller et andet fjernt østligt sted, men i København!

Den enkle sandhed i disse jævne danske ord var så slående, at jeg ikke har kunnet glemme dem siden. Og netop fordi vi jo ganske rigtig befinder os i København, ville jeg finde det passende, om det ærede præsidium, ihukommende formandens kærnedanske ord, snarest ville besvare mine, som jeg synes, ikke helt uberettigede spørgsmål.

På dette brev modtog jeg virkelig følgende svar:

»I anledning af forespørgsel af 21. f. m. til Folketingets præsidium skal jeg herved meddele, at præsidiet er uden indflydelse på de tyske myndigheders forhold!

(sign.) *Hans Rasmussen.*«

MARTIN NIELSEN, MF.
Celle 470.

Vestre Fængsel, den 24/2 1943.

Til

*statsadvokaten for særlige anliggender,
Politigården.*

I byrettens møde den 22. jan. blev jeg *geninterneret*, ikke fængslet. Ledelsen for fængslet meddelte mig straks, at jeg efter Deres personlige ordre strengt skulle holdes isoleret fra de øvrige internerede. Når jeg ikke tidligere har protesteret mod dette, skyldes det, at jeg regnede med, at myndighederne hurtigt måtte finde ud af, at den af politiet mod mig rejste sigtelse for at have overtrådt en lov, der er »vedtaget« to måneder efter min arrestation, dog vistnok ikke kunne holde. Men nu

er der gået mere end en måned. For mig at se sker der intet i sagen, udover at jeg fortsat holdes isoleret. Mod dette nedlægger jeg alvorlig protest. Såfremt jeg muligvis er anklaget, må det vel, selv om jeg indrømmer, at jeg efterhånden har set noget, være myndighedernes forbandede pligt at indhente Folketingets samtykke dertil, og så ved domskendelse fængsle mig. Men at internere mig og så iøvrigt administrativt betragte og behandle mig som fængslet er efter min opfattelse, selv i nutidens Danmark, at betragte som myndighedsmisbrug, og mod dette nedlægger jeg min mest energiske protest.

I slutningen af marts fik de efter Kærns og Arne Jepsens udlevering til Gestapo til Vestre tvangsoverflyttede kammerater fra Horsørød besked om, at de igen skulle til Horsørød. Der var deroppe sket det, at Dollfuss naturligvis var himmelhenrykt over, at de »gamle« nu endelig var kommet væk, og at han fik de friske folk fra novemberrazziaen i stedet for.

Han kaldte straks novemberfolkene sammen og holdt en tale til dem om, hvor skændige de »gamle« havde været imod ham, og hvor rart de skulle få det sammen. Men han havde igen gjort regning uden vært. Flertallet af novemberfolkene var Spaniensfrivillige, der gik mere direkte til sagen og ikke tog de politiske hensyn, vi trods alt stadigvæk havde ment det nødvendigt at tage.

Dollfuss kom kort sagt fra asken i ilden. I løbet af få dage var der opstået en sådan konflikt mellem ham og Spaniensfolkene, at det truede med åbent oprør!

Men nu turde selv Thune Jacobsen ikke drive spøggen videre, og Stalingrad lå nu bag begivenhederne. Dollfuss blev fjernet, og Horsørødlejren blev formelt underlagt Vestre Fængsel med inspektør Cai Jensen som øverste chef, reelt blev lejren ledet af viceinspektør *Gjerstrup*, der havde overtaget den daglige ledelse deroppe i lejren.

Under disse omstændigheder og efter en vinter på Vestre var der stærk stemning for at komme tilbage til lejren. Men ikke alle skulle derop. Igen blev de »farlige«, hovedsagelig de samme, som hele vinteren havde siddet isoleret, pillet fra.

Jeg skrev følgende brev:

MARTIN NIELSEN, MF.
Celle 560.

Vestre Fængsel, den 18/3 1943.

Til

*statsadvokaten for særlige anliggender,
Politigården.*

Jeg har i dag fået kundskab om, at det er myndighedernes hensigt fortsat at tilbageholde mig og flere af mine kammerater her på Vestre Fængsel. I den anledning finder jeg det nødvendigt at fremsætte et par bemærkninger:

For det første nedlægger jeg protest mod myndighedernes ret til at idømme mig disciplinær straf overhovedet. I sommeren og efteråret 1942 lod myndighederne mig og tre andre kammerater afsone mere end tre måneders disciplinær straf i enecelle. Det var mig ikke muligt at få oplyst, hvem der havde idømt os disciplinærstraffen, hvor længe den skulle vare, eller efter hvilke bestemmelser i dansk retspleje dommen var afsagt. Jeg nedlægger indsigelse mod, at nogen myndighed *indenfor* den ulovlige internerings rammer *uden* domstolenes medvirken kan idømme internerede disciplinær straf.

For det andet gør jeg Dem, hr. statsadvokat, opmærksom på, at den mig af en ukendt, anonym instans idømte disciplinærstraf nu har varet fra begyndelsen af juni måned 1942, uden at nogen har oplyst mig om, *hvor længe* den endnu skal vare.

For det tredje gentager jeg overfor Dem, hr. statsadvokat, hvad jeg tidligere har meddelt fhv. statsminister V. Buhl, at som de politiske forhold er, og som de vil udvikle sig i vort fædreland, betyder adskillelsen af de internerede og den måde, man har foretaget adskillelsen på, at de danske myndigheder herigennem har vist de tyske okkupanter, hvem man fra »dansk« side helst og først ønsker at blive af med, den dag der er brug for gidsler. Om man har tænkt tanken til ende, om den foretagne handling er bevidst eller ubevidst, er ligegyldigt. De danske myndigheder må bære det fulde ansvar for, hvad der til sin tid *kan* ske.

For det fjerde ønsker jeg at gøre Dem, hr. statsadvokat, der frivilligt har valgt det embede, De beklæder, opmærksom på, at det nu er *et år* siden, jeg gjorde myndighederne opmærksom på min stadig forringede

helbredstilstand og fremfor alt krævede adgang til fri luft og bevægelse. Myndighedernes svar herpå var, at jeg blev indespærret i enecelle og cellegård. Jeg ved ikke, om De, hr. statsadvokat, muligvis er af den opfattelse, at den kur, jeg har gennemgået i de fem uger, jeg ved Deres bistand og velvilje var udlånt til fremmed magt, formede sig som et sanatorieophold, således at jeg nu må anses for at være særdeles vel rustet og så tilpas fysisk modstandsdygtig, at en fortsat indespærring i en fængselscelle den tredje sommer i træk er netop, hvad jeg har godt af.

Udover disse mere almindelige betragtninger ønsker jeg at fremsætte et par ord til Deres personlige orientering:

Straks ved min genoverføring til »dansk« fængsel besværede jeg mig overfor Dem, hr. statsadvokat, over to ting: *formen*, hvorunder min udlevering fandt sted, og udleveringen af mine politiske papirer. Selv om jeg just ikke fik det indtryk, at De var rystet over, hvad der var sket, gik jeg dog tilbage til min celle med den opfattelse, at selv statsadvokaten for særlige anliggender dog vistnok havde den opfattelse, at her var sket noget, der ikke lod sig forsvare.

Jeg ved ikke, hr. statsadvokat, om De har mulighed for at forstå mine følelser, når jeg nu fortæller Dem, at efter at min samtale med Dem fandt sted, har man her i huset ladet mig forstå, at udleveringens form var bestemt af statsadvokaten for særlige anliggender, og at udleveringen af mine politiske papirer fandt sted efter ordre fra statsadvokaten for særlige anliggender.

XXV

TO BREVE OG EN MENNESKESKÆBNE

Den fortsatte indespærring, den fortsatte smiden rundt med mennesker, den voksende usikkerhedsfølelse, ikke mindst på grund af de politiske forholds udvikling og de daglige meddelelser udefra om gidselhenrettelser, den stadige retsløshed og hele den fængselsatmosfære,

som kun den kender, der har tilbragt lang tid i indespærring, sled hårdt på os.

Særlig sled den på mange af vore kammerater, som altid havde arbejdet hårdt fysisk og som regel altid havde haft udearbejde med megen frisk luft og bevægelse. Som månederne blev til år, var det, ligesom mange af disse fysisk stærke og tidligere hårdt arbejdende kammerater tabte ikke blot deres energi, men også deres selvtillid og ligevægt.

Et særlig tragisk tilfælde indtraf i foråret 1943, hvor en kammerat sjæleligt brød sammen og forsøgte selvmord med det resultat, at han pådrog sig en sygdom og døde kort tid efter. Jeg sad dengang som sædvanlig isoleret fra de øvrige kammerater, men gennem fængselsbetjente blev jeg holdt underrettet om, hvad der skete med min gamle kammerat.

Jeg gengiver her to breve, det første skrevet den dag, jeg fik kendskab til hans selvmordsforsøg, det sidste på hans dødsdag.

Det er bitre breve, men de er udtryk for hvad jeg tænkte og følte dengang, og derfor kan de måske dog i dag have deres berettigelse.

MARTIN NIELSEN.
Celle 560.

Vestre Fængsel, d. 20/3 1943.

Til

fængselsinspektøren.

Da jeg har erfaret, at min ven gennem mere end tyve år, Albert Nielsen, Århus, under sit tragiske sammenbrud i aftes nævnte mig som en af dem, der kendte ham, finder jeg anledning til at sige et par ord:

I en havekoloni i udkanten af Århus ligger et noget usædvanligt udseende selvbyggerhus. Det bærer på gavlen det i dette tilfælde meget passende navn KAMPEN. Huset, der er bygget, efterhånden som tid, penge og andre omstændigheder har tilladt det, bærer derfor i høj grad noget af tilfældighedens præg. Men samtidig bærer det inde som ude præg af en vis rolig selvfølgelighed og soliditet. Det står, som om det ville sige: javel, det var svært, men nu står jeg her!

I denne villa KAMPEN boede indtil den 22. juni 1941 jord- og

betonarbejder Albert Nielsen. I dette med egne hænder og ved eget arbejde og egne penge rejste hjem boede han sammen med sin kone. I dette hjem havde han opfostret og opdraget fem børn, fire drenge og en pige, hans livs stolthed. Her levede han sit liv. Kun han og hans stræbsomme, flittige kone vidste, hvad dette hjem havde kostet af sved, arbejde og afsavn. Her, i villa KAMPEN, så han sit livs resultater samlet, resultatet af eget arbejde, og dette hjem var sammen med hans aldrig svigtende arbejde i den arbejderbevægelse, han var et så godt udtryk for, hans livs indhold. Han hængte ved hjemmet, måske fordi det havde kostet ham en så hård kamp at nå så vidt.

Som fattigmandsbarn, uden at have fået nævneværdig undervisning af nogen art, tog han som ung tørnen som herregårdsarbejder, som tørvearbejder, som teglværksarbejder og som jernbanearbejder, indtil han under sidste verdenskrig havnede i Århus, hvor han stiftede hjem og familie.

Først nu begyndte den egentlige kamp. Holdende på sin ret, altid sine arbejdskammeraters tals- og tillidsmand, havde han ikke altid lige let ved at få og holde arbejde. Megen arbejdsløshed har han gennemgået. Den omstændighed, at Albert Nielsen aldrig har været fysisk stærk, gjorde det ikke bedre. Men han holdt ud, han tog altid det mest krævende jord- og entreprenørarbejde, fordi det gav flest penge, og han havde brug for penge. Familien voksede, der blev flere munde at mætte. Hans fysik tog skade af det hårde arbejde, men han holdt ud. Han havde nemlig noget at arbejde for: hjemmet og arbejderbevægelsen.

I de tyve år, jeg har kendt ham, har han så godt som hele tiden siddet i sin fagforenings bestyrelse, valgt af sine kammerater.

Jeg besøgte ham en gang, da børnene var små. Han boede da i en lille, fugtig, usund og mørk lejlighed i det ældste Århus. Han fortalte mig, at lægen havde forlangt, at han for børnenes skyld måtte se sig om efter en sundere og bedre lejlighed, men det havde han ikke råd til. Og derfor blev KAMPEN til. Han fortalte mig om sine planer. Jeg rystede indvendig på hovedet. Jeg troede det ikke muligt. Men han tog fat og gav ikke op.

Han byggede KAMPEN. Det tog år at nå målet. Det begyndte med

et »hus« af pakkasser. Senere blev det til en grundmuret stue. Stuen blev udvidet med et køkken, senere kom der endnu en stue til, igen senere blev det til værelser på loftet til børnene, til sidst kom der en veranda og et udhus. Det tog år. Det kostede sved og arbejde ude og hjemme. Han fik aldrig en øre i tilskud eller lån. Kreditforeninger og lignende institutioner kunne ikke i deres love og statutter finde noget, der fortalte dem, at KAMPEN var et »hus« i kreditforeningers og pengeinstitutters mening.

Men KAMPEN stod der. For første gang i sin arbejdsfyldte tilværelse havde Albert Nielsen et *hjem*.

Fra dette hjem blev han fjernet den 22. juni 1941. Man forklarede ham ikke hvorfor. Man anklagede ham ikke, man dømte ham ikke, man spærrede ham kun inde. Man satte ham i fængsel i Århus, man overførte ham til Vestre Fængsel, så igen i koncentrationslejren, og endelig tilbage til Vestre Fængsel.

Albert Nielsen hører til den type af mennesker, der aldrig har bedt om noget. Hvad han er, og hvad han har skabt, kommer fra ham selv. Han har sammen med sin trofaste og slidsomme kone opdraget fem prægtige børn, som med rette står som fuldgyldige repræsentanter for den sunde og oplyste arbejderungdom. Men fra den 22. juni var han pludselig blevet en forbryder, en forbryder, man indespærrede og kostede rundt med uden så meget som at forklare ham hvorfor.

Han led derunder. Han, hvis hele liv har været arbejde og bevægelse, blev pludselig et dyr i bur, uden arbejde, uden noget at tage sig til. Han havde kun at vente, at modtage ordrer, at sidde og glo. Han, kampens og arbejdets hærgede mand, var pludselig blevet et så elendigt udskud, at man end ikke skyldte ham eller gav ham en forklaring. Han var blevet så betydningsløs, at man end ikke ville hente læge til ham, da hans kammerater bad derom.

Det er muligt, ja det er vel endogså sandsynligt, at min ven Albert Nielsen fysisk overlever det skete. Hvilken psykisk skade en mand med hans retlinede, uindviklede karakter og *stærke æresbegreber* har taget, og hvad han i fremtiden vil lide, når det går op for ham, at han, omend kun for et øjeblik, har svigtet »kampen« i ordets begge betydninger, ja, det forlanger jeg ikke, De skal forstå, hr. inspektør, men jeg forstår det.

Og har De så undersøgt, hr. fængselsinspektør, om der blandt de andre, det folkestyrede Danmark har betroet Dem, og som De har i Deres vare-tægt, ikke findes flere Albert Nielsener?

Til slut vil jeg så udtrykke ønsket om, at der på tirsdag må blive stemt rigtig bravt på Danmarks riges grundlov af dem af os, der altså har lov til det!

22/3.

Hr. inspektør!

Efter at ovenstående var skrevet for to dage siden, lagde jeg det til side. Efter moden overvejelse anså jeg det for menings- og hensigtsløst at sende det til Dem. Men da jeg i dag har erfaret, at De omgående har ladet min gamle ven transportere fra hospitalet tilbage til fængslet for her at belægge ham med spændetrøje, er jeg kommet til den overbevisning, at De dog skal kende *min mening*.

M. N.

MARTIN NIELSEN.
Celle 560.

Vestre Fængsel, den 7. april 1943.

Til

*det i henhold til »kommunistloven« nedsatte rigsdagsudvalg,
Rigsdagen,
Christiansborg.*

I anledning af, at min ven gennem mere end tyve år, jord- og betonarbejder *Albert Nielsen*, Århus, i dag er afgået ved døden på Rigshospitalet i København, ønsker jeg at gøre det ærede udvalg bekendt med følgende:

1. Albert Nielsen blev uden lov og dom arresteret i Århus den 22. juni 1941. Senere blev han i henhold til den grundlovsstridige kommunistlov interneret.

2. Albert Nielsen har i de nu snart forløbne to år været genstand for den samme velgennemtænkte og systematiske chikane, som alle andre kommunistiske internerede. Han blev fra Århus arrest flyttet til København, fra København til koncentrationslejren i Horsørød, herfra tilbage

til Vestre Fængsel, for igen at blive transporteret til Horsørød og endelig herfra tilbage til København igen. Man har aldrig på noget tidspunkt sagt ham hvorfor eller hvor længe . . .

3. Albert Nielsen var en mand, som har arbejdet og slidt hele sit liv. Med sine egne hænder, i bogstavelig forstand, byggede han sig hus og hjem, sørgede for sin familie og opdrog flittige og dygtige børn. En natur som hans, selvstændig og ærekær, måtte naturligvis lide dobbelt hårdt under indespærringen og den måde indespærringen blev praktiseret på af uduelige, ligeglade og i visse tilfælde hadefulde embedsmænd og deres underordnede.

4. Albert Nielsen har længe været syg. Vi, som kendte ham, vidste, at det væsen, han viste udadtil, kun var en maske, der dækkede over det, han var for ærekær til at lade uforstående og følelsesløse embedsmænd forstå.

5. Da han endelig, også fysisk, brød sammen her i Vestre Fængsel, krævede hans kammerater, at der blev tilkaldt en læge. *Dette nægtede fængslet med den motivering, at »han havde jo ikke feber«!*

6. Sent samme dag brød Albert Nielsen psykisk sammen, med en kniv forsøgte han at begå selvmord. Efter at være blevet overmandet, blev han endelig transporteret til Kommunehospitalets skadestue. Her blev hans sår syet sammen, og hospitalet lod foretage en røntgenfotoografering, der viste, at ingen indvendige dele havde taget skade, hvorfor man sendte ham tilbage til fængslet, *fordi dette ikke havde underrettet hospitalet om årsagen til, at Albert Nielsen var såret!*

7. Kommet tilbage til fængslet brød Albert Nielsen sammen igen, hans forstand formørkedes igen, hvorefter han blev overmandet af fængslets dertil ansatte og lønnede funktionærer, belagt med jern og fastspændt til en jernbriks.

8. Efter at have tilbragt en nat på den måde blev min gamle, dødssyge ven endelig indlagt på Rigshospitalet. Her viste det sig, at der var stødt en lungebetændelse til, og i dag ved middagstid er Albert Nielsen død . . .

Udover disse kendsgerninger ønsker jeg også kun at gøre det ærede udvalg bekendt med følgende forhold:

— Da Albert Nielsens unge datter, der ude i byen havde hørt rygter

om, hvad der var tilstødt hendes far, i stærkt oprevet tilstand indfandt sig her på fængslet for at få at vide, hvad der var sket med hendes far, og indfandt sig på et tidspunkt, hvor hendes dødssyge far endnu lå i jern i en kold fængselscelle, med en fængselsfunktionær som sygeplejerske, fik hun den ønskede redegørelse i form af, a. en embedsmand for hende oplæste den tjenstlige rapport, en overbetjent havde indgivet om de i celle nr. det og det stedfundne uregelmæssigheder

Jeg ønsker til disse kendsgerninger ikke at knytte nogen bemærkning. Jeg vil kun, at det af Rigsdagen nedsatte »kontroludvalg« skal vide, at sådan forholder det sig.

XXVI

NYE FORHOLD

Efter omtrent et års ophold på Vestre Fængsel, det meste af tiden isoleret, enten i enecelle eller sammen med andre »farlige« og efter at være udlånt til Gestapo i fem uger, kom jeg endelig den 7. maj 1943 som en af de sidste tilbage til Horserødlejren igen.

Her havde forholdene totalt ændret sig. Lejren var blevet udvidet betydeligt, og der var blevet oprettet endnu en lejr, den ny lejr, kaldte vi den. Den lå på åben mark ud mod vejen til Helsingør, og bestod dels af de barakker, de ulykkelige tyske emigranter havde levet i, indtil de »efter overenskomst« var blevet udleveret til deres bødler, dels af endnu en stor barak med enkeltværelser. Selv om lejrens indbyggerantal nu var større end nogensinde, var der dog forholdsvis god plads. Jeg vil tro, at ca. halvdelen af fangerne nu havde fået eneværelse og i resten var der aldrig mere end to og to sammen.

Men det var ikke den eneste forbedring. Den ny daglige leder, vice-fængselsinspektør Gjerstrup, havde fra den første dag han overtog lejren

erklæret, at han som dansk mand anså det for sin pligt og sin opgave at gøre forholdene for de indespærrede så tålelige som vel muligt. Og han holdt sit ord.

Han blandede sig overhovedet ikke i fangernes liv i lejren, men var lydhør overfor enhver klage, forslag eller forbedring, der ønskedes gennemført, og vi havde alle det indtryk, at Stalingrad ikke blot havde virket på tyskerne, men i endnu højere grad på regering og rigsdag og de udslag-givende myndigheder. I hvert fald syntes det nu, som om penge absolut ikke mere spillede den ringeste rolle, blot der var ro i og om lejren.

Og endelig i sommeren 1943, på et tidspunkt hvor forholdene dag for dag skærpedes ikke blot mellem det danske folk og besættelsesmagten, men også mellem regeringen og tyskerne, og på et tidspunkt hvor man nu bagefter påstår, at man bevidst og med åbne øjne styrede frem mod det åbne brud med tyskerne, viste det sig muligt for de danske myndigheder at gennemføre den besøgsordning, som det absolut ikke var muligt at gennemføre i 1941 eller 1942, og som dengang blev afvist som latterlig og utopisk.

Med tyskernes tilladelse, sagde man, blev en barak rømmet for fanger, og indrettet til besøgsbarak med dertil indrettede kabiner. Her fik de besøgende kvinder og deres mand eller kæreste lov til at mødes i et aflåset rum uden kontrol af nogen art, ligesom en lille have blev stillet til deres rådighed, hvor de parvis eller sammen med andre kammerater kunne sidde og drikke deres kaffe og tale sammen uden kontrol af nogen som helst art.

Mange ødelagte nerver, mange større eller mindre sammenbrud, mange familietragedier kunne være undgået, hvis man blot på et noget tidligere tidspunkt ville have taget det menneskelige hensyn, som nu blev taget. Men det var altså først umiddelbart før det endelige, afgørende brud mellem dansk og tysk forestod, at det var muligt for regeringen og myndighederne med tyskernes tilladelse at nå så vidt.

Men Stalingrad var også et vendepunkt på mere end een måde!

Hen på sommeren 1943 lykkedes det os også endelig at få vore mere end to år i enecelle på Vestre indespærrede kvindelige kammerater til

Horsørød. På den anden side af vejen blev der indrettet endnu en lejr, hvor vore dengang syv internerede kvindelige kammerater blev anbragt for i nogle få korte måneder endelig at leve under de samme forhold, som deres mandlige kammerater.

Inspektøren tillod, at der hver aften, under bevogtning gik et lille antal mandlige kammerater på besøg i kvindelejren, således at kvinderne om trent hver aften havde selskab. Det er mit indtryk, at det efter års ensomhed, hvor de kun havde haft sig selv at se på, opmuntrede dem meget.

De to år som gidsler havde slidt også vore kvindelige kammeraters nerver tynde.

I det hele taget kunne vi i sommeren 1943 glæde os ved myndighedernes og politikernes »bevågenhed«. Gang på gang havde vi i de forløbne år opfordret kommunistudvalget til at komme op i lejren for ved selvsyn at tage vore klager og besværinger i øjesyn, men vi havde aldrig så meget som fået et svar.

Kun folketingsmand Amby havde personlig fra den første dag følt det som sin pligt at optage og vedligeholde forbindelse med os. I begyndelsen af interneringen, endnu før Agnes blev efterstræbt af det tyske politi og dets danske kolleger, havde jeg engang sendt hende op til udvalgets daværende formand, dr. P. Munch, for at bede ham og udvalget om at komme i lejren og tale med os og for at se på forholdene. Dr. Munch havde afværgende slået ud med hænderne:

— Det går aldrig godt, frue, det kan vi skam ikke, det vil vække alt for megen opsigt.

Det, der under relativt rolige og stabile forhold mellem tyskerne og regeringen ville have vakt altfor megen opsigt, var imidlertid muligt i sommeren 1943.

Efter folketingsvalget var K. K. Steincke af en aller anden grund blevet formand for kommunistudvalget. Hvad det nu var, der gjorde det, om det var Steinckes velkendte »kærlighed« til Thune Jacobsen, om det var Stalingrad, eller det blot var Steinckes trang til at være kontrær, det ved jeg ikke, men formandsskiftet betød for vort vedkommende, at nu blev ethvert brev og enhver klage til kommunistudvalget besvaret, og hen på sommeren fik vi besked om, at det samlede udvalg ville komme op i lejren for

at besigtige den, og var villig til at forhandle med et udvalg fra de internerede. Det var jo ganske vist, efter at Dollfuss var fjernet, efter at lejren var udvidet, efter at forholdene på enhver måde var forbedret, efter at vi havde fået den besøgsordning, vi havde kæmpet for siden sommeren 1941, men alligevel!

Kommunistudvalget kom og så på forholdene, og et af os valgt udvalg fik foretræde for udvalget, hvor også Thune Jacobsen var til stede, og senere for Thune Jacobsen personligt.

Det spørgsmål, der for os var vigtigst, udviklingen udenfor taget i betragtning, var nu spørgsmålet om, hvad regeringen og myndighederne ville gøre med os, den dag tyskerne også overtog den formelle magt i landet.

Såvel udvalget som Thune Jacobsen lod vore kammerater forstå, at i så tilfælde måtte man handle som »danske mænd«.

Iøvrigt var kammeraterne mere end skeptiske overfor udvalget og dets enkelte medlemmer, som her og der indlod sig i diskussion med fangerne. De fik korte, ironiske og skarpe svar på deres spørgsmål. Over to års ulovlig indespærring og vilkårlig behandling havde sat sit præg på os alle og mærket os, også hvad vor omgangsform angik. Og de fleste følte det vel også som en hån, at der skulle et omslag til i verdenssituationen, før udvalget fandt det nødvendigt at handle som »danske mænd«.

Steincke opsøgte mig på mit værelse for at snakke med mig. Senere kom politimester, folketingsmand Vagn Bro til. Det var en meget skarp samtale, vi førte, og efter den havde jeg absolut ikke det indtryk, at vi skulle vente os alt for stort initiativ og handlekraft fra den side, når og hvis det skete.

I kvindelejren var tonen ikke mindre skarp. Det kom til et sammenstød mellem et af de kvindelige medlemmer af rigsdagsudvalget og en kvindelig kammerat. Årsagen var, at det kvindelige rigsdagsmedlem tillod sig at komme med en bemærkning om, at »her havde De det jo meget rart, her kunne jeg godt tænke mig at tilbringe nogle feriedage«. Det blev sagt, efter at de kvindelige kammerater havde siddet i enecelle i 25 måneder og på et tidspunkt, hvor de måtte vente, at udviklingen kunne medføre, at det var deres liv, det gjaldt.

Kommunistudvalgets første og eneste besøg i Horserød blev absolut ikke nogen succes, og bagefter havde vi alle en uvis, nervøs og nagende følelse af, at vi intet kunne vente fra den side, og at det snart ville gå løs, og hvad så...

XXVII

DET TRÆKKER SAMMEN

Sommeren, den opløftende, den nervøse sommer 1943, gik på held.

Med stigende opmærksomhed fulgte vi krigens gang og den voksende modstandsbevægelses skærpede kamp udenfor pigtråden.

Sabotagen hørte nu til dagens orden. Men der var andre ting, der fortalte os, at der var endnu alvorligere begivenheder i vente. Vi, fangerne i Horserød, befandt os i sommeren og efteråret 1943 i den ejendommelige situation, at vi sikkert var den bedst orienterede gruppe mennesker i Danmark.

Ikke blot havde vi nu i stort omfang fået indsmuglet små kortbølgemodtagere med hovedtelefoner, så vi uden vanskelighed kunne aflytte enhver udsendelse fra en hvilken som helst station, men vi var sikkert dem, der havde det stærkeste indtryk af den danske modstandsbevægelses rivende vækst og det bevidste politiske omslag, der var ved at ske i befolkningens store og afgørende dele.

Sagen var den, at vi hver eneste dag havde et eller flere besøg fra alle egne af landet, hvilket betød, at vi fik besked om forhold, stemninger og begivenheder i selv de fjerneste afkroge, ligesom der næppe udkom en illegal tryksag i landet, som ikke i løbet af endda meget kort tid havnede i Horserøddlejren.

Vi var givetvis, hvad mange forhold angik, før og bedre orienteret end modstandsbevægelsens centrale ledelser. Frihedsrådet eksisterede jo ikke endnu.

Hvad vi således dag for dag erfarede om spændingen mellem dansk og tysk, og det danske folks voksende modstandsvilje og direkte og åbenlyse trods, mod og foragt for regeringen, dens opråb og taler, beslutninger og handlinger, glædede os på den ene side meget, men på den anden side stillede det spørgsmålet, om vor egen personlige skæbne i forgrunden.

Allerede under kommunistudvalgets besøg i lejren havde vi forsøgt at få en klar udtalelse om, hvad de, der havde ansvaret for vor skæbne, ville foretage sig, når det uundgåelige skete. Vi havde fået et undvigende, almindeligt svar. »Man måtte handle som danske mænd«.

Så kom de første store folkestrejker ude i provinsen. Forholdene skærpedes dag for dag, ja time for time. Vor snævre illegale ledelse blev enig om, at nu hastede det. Vi måtte have klar besked, og have den nu. Vi besluttede derfor omgående at sende et par kammerater ind på Politigården for i statsadvokatens afdeling at få besked om, hvorvidt vi var købt eller solgt.

De kom tilbage med den positive besked, at alt var i orden, vi ville blive advaret så betids, at vi kunne få tid til at forsvinde, og der ville ikke blive lagt os hindringer i vejen, men vi skulle under alle omstændigheder afvente besked og intet foretage os, før signalet blev givet.

Samtaler med inspektør Gjerstrup lod os forstå, at han også var orienteret, og at beskeden skulle komme til ham, hvorefter han ville give signalet.

Vi var urolige og skeptiske. Ikke mindst var jeg skeptisk. Jeg stolede ikke rigtig på initiativ og handlekraft fra den side, når det gjaldt om at redde os. Initiativ og handlekraft havde på den anden side ikke manglet, da det drejede sig om at sikre sig vore personer. Man havde ganske vist nu i nogen tid vist sig fra den pæne side og handlet som »danske« mænd, men indtil vinden vendte, havde man lagt os alle mulige hindringer i vejen og i udstrakt grad forbitret vort liv. Jeg huskede også, hvordan man ikke blot svigtede os den 22. juni, men i forvejen havde forberedt aktionen.

Jeg tænkte meget over tingene i disse hektiske uger og dage. Jeg tænkte på de snart togethalvt år som gidsel, jeg tænkte på alle de chikaner og unødige ydmygelser, vi havde mødt, jeg tænkte på den evige uvished,

på kampen for anstændige økonomiske kår for vore kære og på kammeraterne, som de havde ændret sig under den årelange indespærring. Hvordan disse store, kraftige mænd, der altid havde været i bevægelse og havde arbejdet, levet og kæmpet for manges vedkommende var blevet sære, pirrelige og nervøse mænd med tyndslidte nerver og evig uro i blodet.

Jeg søgte objektivt at betragte mig selv. Jeg forstod, at også jeg havde gennemgået en stor forandring. Uroen over min families skæbne, skammen over andres behandling af os, min evige, konsekvente kamp mod det overgreb, der havde fundet sted, alt i forening havde mærket også mig, og gjort mig til et andet menneske, end det jeg var før den 22. juni.

Det, der havde været værst for mig, synes jeg, var den absolutte uvirksomhed, der følte som politisk og menneskelig kønsløshed. Fra min tidligste ungdom havde jeg deltaget i kampen, havde sammen med kammerater diskuteret og undersøgt forholdene, været med til at træffe beslutninger, for derpå efter evne og mulighed at gå ud for at omsætte de indhøstede erfaringer og de trufne beslutninger i praktisk virkelighed.

I mere end to år havde vi nu diskuteret, tænkt, søgt at finde ud af, hvad der skete, og hvad der burde gøres, for derefter at gå ind for at sove!

Mange gange havde jeg væmmedes ved mig selv og denne politiske uvirksomhed. Denne tilstand som politisk kastrat, stod for mig som det værste af alt!

Men nu rykkede altså afgørelsen nær. Nu forestod det, alt det, jeg havde regnet med fra den første dag, alt det, jeg havde fremholdt for regering, politikere og embedsmænd, alt det, jeg aldrig havde fået svar på.

I mit inderste troede jeg ikke på dem, og jeg troede ikke på deres løfter. På min foranledning blev det derfor besluttet, at i hvert fald tre af vore mest kendte og politisk betydeligste kammerater skulle flygte under et besøg i København.

Alt blev i alle enkeltheder tilrettelagt, for at flugten kunne lykkes. Flugtplanen var kendt og godkendt af kammeraterne udenfor. Om fornødent skulle de ledsagende kriminalbetjente under besøgene i hjemmene uskadeliggøres. Nu *ville* vi have folk ud.

Dagen før den planlagte flugt, det var under folkestrejken i Odense,

kom der imidlertid besked udefra, at flugten måtte udsættes, i hvert fald indtil videre. Vore kammerater derude var bange for, at en isoleret flugt, med eller mod de respektive myndigheders vilje, kunne medføre skærpede forhold og sikkerhedsforanstaltninger i Horserød, der i det givne øjeblik kunne umuliggøre en samlet flugt.

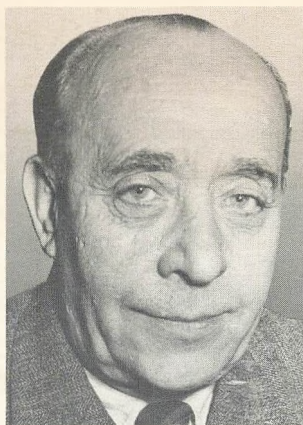
Vi bøjede os for dette argument, vi *måtte* jo tro på, at myndighederne ville holde ord, men i mit inderste tvivlede jeg stadig.

Strejkerne rasede fortsat. Nervøsiteten indenfor og udenfor lejren steg fra time til time. Vi anskaffede os generalstabskort over hele Nordsjælland, og vi begyndte at smugle kontante penge ind i lejren, vi bad også om våben udefra, som blev os lovet, men som vi ikke fik, fordi udviklingen nu tog en sådan fart, at den ligefrem styrtede frem mod kulminationen.

Uro, nervøsitet, spænding, håb og frygt beherskede lejren i Horserød i dagene op mod den 29. august.

Vi havde fået et løfte, alt var tilsyneladende i orden, vi ville blive advaret, og få mulighed for at slippe væk, før det var for sent, men ville man holde, hvad man havde lovet, ville man holde det ord, man havde givet? Ville man handle som »danske mænd«?

Vor loyalitet sejrede! Vi besluttede regelret at afvente signalet og håbe det bedste, men inderst inde var der mange, der tvivlede. Omtrent togethalvt år i den danske regerings vold havde lært os at være skeptiske, og blandt de mest skeptiske var jeg . . .

MARTIN NIELSEN

(1900 – 1962) var chefredaktør på «Arbejderbladet» og efter krigen på «Land og Folk». Fra 1939 til 1950 var han medlem af Folketinget. Da det danske politi arresterede de ledende danske kommunister i 1941, blev også folketingsmand Martin Nielsen — trods sin parlamentariske immunitet — interneret i Vestre Fængsel og senere i Horserød-lejren. Herfra sendtes han sammen med mange andre i 1943 til tilintetgørelseslejren Stutthof i Tyskland. Efter halvandet års lidelser deltog han i dodsmarchen fra denne lejr, men overlevede og kom via Moskva tilbage til Danmark i juni 1945. Om disse oplevelser skrev han bøgerne «Fængselsdage og fangenætter», «Rapport fra Stutthof» og «Undervejs mod livet». 1973 udsendes en samling artikler og taler, «Kommunisternes kapital».

FÆNGSELSDAGE OG FANGENÆTTER

Den handler om tiden fra den 22. juni 1941 til den 28. august 1943, da Martin Nielsen og hans kammerater sad som samarbejdspolitikernes gidsler, berøvet friheden, i stadige spekulationer over, hvordan det gik familjerne derhjemme og med den uafslidelige udsigt til en dag at blive ofret på det dansk-tyske samarbejdes alter — at blive udleveret til de tyske bodler af de «demokratiske» danske partiledere og deres håndlangere.

Trods de år, der er gået, er denne bog brændende aktuel. Og den vil vedblive at være det, så længe dansk politik skal ledes af de samme kredse.

Kaj Christiansen. Land og Folk.

Der er bag rædselen og anklagen ikke blot en ukuelig tro på mennesker, men også en uovervindelig humor. Selv i den mørkeste skilddring og i den hårdeste anklage fornemmer man denne humor. Man rystes ved læsningen, men man fortvivler ikke. Man lærer ondskaben at kende i dens yderste hæslighed, men man fyldes også af fortrøstning ved den menneskelige værdighed, som ondskaben ikke kan forandre.

Hans Scherfig.